

קאנטי
טאבל

III

ՆԱՐ-ԴՈՍ

ՅԵՐԿԵՐԻ ԼԻԱԿԱՏԱՐ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ՅԵՐՐՈՐԴ

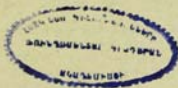
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1934 ԽՈՍԿՎԱ

ՆԱՐ-ԴՈՍ

ԶԱԶՈՒՆՅԱՆ

1384

9.7.1934

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏՈՐԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆ
ՍՍՐԵՎԱՆ 1934 ԻՐԱՅԿԱՆ

Պատ. խմբագիր՝ ՅԵ. ՉԱՐՆՆԻ
Տեխ. խմբ. ԴԱՆԶԱՆՔԱՆ
Երազիճ՝ Ս. ԱՆԱՆՆԻ

ԶԱԶՈՒՆՅԱՆ

Վեպ

I

Նմման կանգնած եր պատուհանի տոջն և նայում եր դուրս։
Նրա տոջն բացվում եր Քիֆլիսի մի մասը, վոր, կարծես, թայլ
կերպով մպտում եր նորեկ գարնան գեղես անգոր արևի փոքր-
ինչ ամպոյն հասագայթներէ տակ։ Բացփիրտ գային յերկինքը,
կարծես, նայնպես մպտում եր։ Հեռուն յերևում եր հորիզոնը,
մառախուղի նոսր, թափանցիկ չղարշով ծածկված։ Մոտակա լեռ-
ներն և գաշաներն արդեն կանաչի էյին խփում։ Յերբեմն տարա-
զնայ թռչունների փոքրիկ յերամակներ արընթաց անցնում էյին
ոդոմ։ Ամեն տեղ յերևում եր գարնան վերածնող շունչի ուժն
ու գորս թյունը։

Նմման կանգնած եր անշարժ։ Երջագեւտը նրա բարակ
իրանից ծանր ծալքերով իջնում եր ցած և շնորհալի տեսք եր
տալիս նրան վոչ այնքան բարձր հասակին։ Նրա սեուկ յերկար
թերթերունքներով սքողված աչքերի մեջ և կիտաբաց, նոսր շըր-
թունքների վրա խաղում եր մեղձ, յերջանիկ մի մպրտ, վոր նրա
քնքույշ գեմքի կանոնավոր գծերին մի կատարյալ ներգաշնակու-
թյուն եր տալիս։ Դոտից ցզլուխ նա յերջանկություն, սեր և
խաղաղություն եր շնչում։

Դուրը բացվեց և շեմքում յերեսաց նրա ամուսինը — բժիշկ
Զաքար Մարկոսյանը։

— Նմմա, հիմա ապատ եմ, կուգես գնանք գրոսնելու, — հար-
ցրեց նա, պարզ ակնոցների միջից նայելով կնոջը։

— Դնանք, — ասաց Նմման, շարունակելով նայել գեպի
դուրս։ Հանկարծ նա դարձավ և մպտուն աչքերով նայեց ամուսնու
գեմքին։ — Հիմաւոյի յեղանակ և, չե՞։

— Հրաշալի՜ տաա, — պատասխանեց Զաքարը։

— Արամիկին ել տանենք, չե՞։

— Անպատահա։

— Արամիկ, — կանչեց Նմման։ — Արամիկ,

—Արամ,— իր կողմից բղավեց Ջաքարը:

Մտտ հիմա տարեկան փոքրիկ, սիրուն յերեխան ներս վազեց:

—Ի՞նչ է, մամա,— կանչեց նա՝ փաթաթվելով մոր ծնկներին:

—Յեկ հագցնեմ, պետք է գնանք զրոսնելու: Այդ ի՞նչ է, քթիդ մի է մուր քսել:

—Արշակն էր, մայ, մատը մրոտ է անում, հետո մոտեցնում է քթիս, ասում է՝ ճանճը, ճանճը է քսում ե:

—Տեսնեմ,— ասաց հայրը, Արամիկի դեմքն իր կողմն անելով:— Տեսնեմ ես այն շարաններին... Թող սրեմ:

Յեկ նա սրբելու փոխարեն, մատով կամաց խփեց Արամիկի մրոտ քթին և բարձրաձայն ծիծաղելով դուրս գնաց:

—Շուտ, շուտ,— կանչեց նա մյուս սենյակից,— արդեն կես ուր է:

Մի ժամից հետո մարդ ու կին թեանցուկ և Արամիկին առաջ զցած՝ արդեն զրոսնում էին քաղաքային այգում:

Որը կիրակի յեր, յեղանակը լավ. այգում բավական զրոսնողներ կային: Այստեղ՝ նոր կանաչող ծառերի տակ և նորածիլ, փթթող, փայլուն խոտերի մոտ զարնան կենսատու ուժն առավել ևս զգալի յեր, արևի ճառագայթներն ափելի ևս ախորժելի էին, ողն առավել ևս թաքմ էր, պարզ և թափանցիկ:

Ջաքարն իրեն հատուկ շատախոսությամբ մի բան էր պատմում կնոջը, յերբ հանկարծ ցիլինդրով և վայելուչ հագնված մի մարդ, վոր դալիս էր նրանց դիմացից, զրավեց նրա ուշադրությունը: Նա լոկեց և զարմացած նայ ց այդ մարդուն. նրան թվում էր, թե այդ մարդը ծանոթ է իրեն: Բայց ցիլինդրով մարդը, ուշադրություն չզարձանելով վոչ նրա և վոչ կնոջ վրա և մինչև անգամ, հարձեա, շտեմնելով նրանց, անցավ նրանց մոտից և հեռանում էր: Ջաքարը մոտից լավ նայելով նրան, բոլորովին զարմացավ:

—Ի՞նչ էս այդպես խոր նայում այդ մարդուն,— հարցրեց կինը:

Փոխանակ կնոջը պատասխանելու, Ջաքարը կանգ առավ և կանչեց ցիլինդրով մարդու հետևից:

—Արսեն... Ջազնայան...

Գիլինդրով մարդը կանգ առավ և յետ նայեց: Մինչդեռ նա հեռաքրքրությամբ և զարմացած նայում էր Ջաքարին, սա թողեց կնոջը և, մոտենալով նրան, հարցրեց իր մշտական ժպտող դեմքին:

— Ինչ չէս հանաչում, Արսեն:

Եթի՛նդրով մարդն ավելի խոր նայեց:

— Ներեցե՞ք... յես ձեզ չեմ կարողանում հիշել, — ասաց նա, քստ յերեսայթին, գոգը ինչ չփոթված:

— Ա՛հ, բարեկամ, այդպես չուս չեն մոռանում հին բարեկամներին, — ասաց Զաքարը գլուխը շարժելով: Բայց տեսնելով, զոր ցիլինդրով մարդը դարձյալ չփոթված և զարմանքով խոր նայում և իրեն, գլուխը բարձրացրեց, աչքերը շուք և ավելաշրջեց շատալով. — Ան Զաքարն եմ, յեղբայր... Մարկոսյանը:

— Ա՛հ, Զաքար, — հանկարծ դուրս թռավ Զաղունյանի բերանից, և նրա լուրջ գեճքի վրա մի ուրախ մպխտ փայլեց: — Իսկապես վոր այդ դու յես, — ավելացրեց նա, մեկնելով նրան իր ձեռքը:

— Կա՛ն, ի հարկե, յես եմ, — կանչեց Զաքարը ծիծաղելով և ամուր սեղմեց նրա ձեռքը:

— Ների՛ր, վոր չկարողացա հանաչել. ժամանակը գիտես վոր ամենակարող ես:

— Մի՛թե իսկապես յես այդքան փոխվել եմ. մի գիտե աչքումդ արդեն ձեր եմ յերևում:

— Ձե, ի՛նչո՞ւ անպատեհտ ձեր: Բայց դու բավական փոխվել ես:

— Դու յե՛լ ես փոխվել, հապա ինչո՞ւ յես քեզ իսկույն հանաչեցի:

— Կորովհետե տկնոցներ ունես, — կատակով ասաց Զաղունյանը:

Զաքարը բարձրանալն ծիծաղեց:

— Իսկապես վոր դուցե պատճառն տկնոցներս են, — կանչեց նա և ապա գործնական և հետաքրքիր մարդու արագախոսությամբ հարցրեց. — բայց այս ո՛ւր ես այսքան ժամանակ, ինչ ես անում, վճրտեղ ես թափառում, քանի ժամանակ և չենք տեսել իրար:

— Ծանապարհորդում եյի:

— Ի՞նչպես թե անապարհորդում:

— Ծանապարհորդելն ի՛նչպես կլինի:

— Մի քաղաքից մյժսեւ եյիր գնում, մի յերկրից մյժսեւ:

— Այո:

— Հետո՞:

— Հետո ի՛նչ:

— Ինչո՞ւ համար:

— Հենց այնպես:

— Ինչպես թե հենց այնպես. զվարճության համար:

— Կարող ես և այդպես հասկանալ, — ասաց ժպտալով Զազունյանը:

— Ձե, հավատացիր, Արսեն, ինչ՞ե. յես ճանապարհորդում. մի նպատակ կունենաս, իհարկե:

— Վոչ մի նպատակ չունեմ, — ասաց Զազունյանը:

— Ե, ուրեմն ասա թափառում եմ, Ելի, — կանչեց Զաքարը: — Յերևի կյանքն արդեն ձանձրացրել և քեզ, Հմ, Բայց՝ չեմ կարծում. դու այնպիսի մարդկանցից չես, վոր կյանքն յերևեմ ձանձրալի թվա քեզ: Կյանքից ել քաղցր բան աշխարհիս յերևա ն: Բայց դեռ մի յեկ ձանձրացնեմ քեզ կնոջս հետ: ՁԵ վոր յես արդեն ամուսին և հայր եմ և այնքան յերջանիկ, վոր դու իսկի մաքուր ել չես կարող անցկացրած լինել:

Յեվ, բռնելով Զազունյանի թևից, Զաքարը տարավ նրան կնոջ ու վորդու մոտ, վորոնք մինչև այդ ժամանակ հետաքրքրությամբ նայում էյին իրենց բոլորովին անծանոթ պարոնին:

II

— Նմամ, ներկայացնում եմ քեզ իմ վաղեմի ամենալավ և ամենասիրելի ընկերոջս ու բարեկամիս՝ Արսեն Զազունյան:

Զազունյանը լուռ դուրս ելավ:

Նմամն նույնպես լուռ վողջունեց:

— Այս ել վորդիս՝ Արամիկը, — ներկայացրեց Զաքարը՝ հոր յերջանիկ ժպտալով դեմքին:

Զազունյանը ժպտալով կամացուկ խփեց Արամիկի թշին:

— Գեղեցիկ վորդի ունեք: Քանի՞ տարեկան ե:

— Թող ինքը պատասխանի:

— Յես հինգ տարեկան եմ, պարոն, — համարձակ ասաց Արամիկը, իր պայծառ աչիկներով նայելով ուղղակի Զազունյանի դեմքին:

— Միթե՞ Բայց, ի հարկե, դեռ կարգալ չես իմանում:

— Կարգալ: Վոչ, միայն անունս դրել գիտեմ: Մամաս և սովորեցրել:

— Այդ լավ ե... բայց չեմ կարծում, թե դու խելոք աղա լինես:

— Վոչ, պարոն, յես խելոք եմ. վոչ մի ժամանակ չարություն չեմ անում: Ուզում եք հարցրեք պապայիս, մամայիս:

Գրանքն շատ փոքրիկ ժամանակն շարաքայուն եմ արել, բայց հիմ-
նեմ անուամբ, զորովհետեւ հասկանում եմ զոր շարաքայուն անելը
գրաւ է. ժամաս այդ ինչ հասկացրել եմ:

Ամենքն ել ծիծաղեցին:

— Աղբեւ, աղբեւ, — ասաց Զաղունյանը: — Տեսնում եմ,
զոր խնկարեալ խելոք աղա յես, զորովհետեւ լսել ես ժամայիշ:
Այդպէս պետք ե լինել ժիշտ:

— Հը, ինչպէս ե, — ինքնապաշտ յեղանակով կանչեց Զաքարը:

— Յերիխան քաղաքն արամիտ ե, — պատասխանեց Զա-
ղունյանը:

— Յեմ մի գիտե՞ գու գես ամուսնացած չես:

— Յես, — հապաղելով ե ժառանգութեամբ պատասխանեց
Զաղունյանը: — Կոչ:

Սոման ակամա հետաքրքրութեամբ նայեց նրա աչքերին:

— Ի գուր, ի գուր, Արտին, — ասաց Զաքարը փորձով ժարգու
գրաւութեամբ: — Յեթի միայն գիտենաս, թե զորքան քաղցր ե
կին ե զորդի անենալը...

— Բայց զոչ ամենքի համար, — նայն ժառանգութեամբ
պատասխանեց Զաղունյանը:

Նա ուրիշ կողմն եր նայում:

— Ի՞նչ ես ասում, — կանչեց Զաքարը, — ամենքի համար,
ամենքի, հաճատացնում եմ քեզ, ամենքի, Բայց, ի հարկե, յեթի
ինքզ զաւտ կլինես ե միշտ գրաւ կզարգես կնոջդ հետ, այդ ուրիշ
բան ե:

— Կոչ, կարող ե ինքը — ժարգը լավ լինել ե բոլորովին ել
գրաւ շփարիշ կնոջ հետ, մինչեւ անգամ կարող ե սիրել նրան, ե
միևնայն ժամանակ բախտավոր չլինի:

— Ե՛, բարեկամ, այդ միայն խոսք ե, այդպիսի բան չի
կարող պատահել: Իսկ յես ասում եմ անձնական փորձի վրա
հիմնոված, — ասաց Զաքարը ծիծաղելով ե նայեց կնոջը, ըստ յե-
րեւութիւն սպասելու. թե կհաստատի իր ասածը:

Բայց կիրնը մինչեւ անգամ չժպտաց, այլ շատ լռօրեւն ե ժառ-
խոհ նայեց Զաղունյանին: Նրան թվում եր, թե այդ ժարգն իր
կարծիքը հայանեց նույնպէս անձնական փորձի վրա հիմնոված:

— Այլի լավ ե թողնենք այս խոսակցութեանը, — ասաց
Զաղունյանը շատ լուրջ, մինչեւ անգամ խիստ ձայնով ե ավելաց-
րեց. — Խնդրեմ ներքե ինձ, յես շտապում եմ:

— Ի՞նչ, գու գնում ես, — կանչեց Զաքարը:

— Այո, մի շատ կարեւոր գործ ունեմ, վոչ մի կերպ չեմ կարող հեռանալու։

— Յես կարեւոր գործ-մարծ չգիտեմ, Թեկուզ հազար մարդու կյանք լինես փրկելու, յես քեզ չեմ թողնի հիմա։ Պետք է գնանք մեր տուն։

— Հովատացիր, Ջաքար...

— Ձեմ հովատում։ — Ամբողջ տասն տարուց հետո հազիվ դուել ենք միմյանց և դու գոնե այս մի որը շնո ուզում մեզ հետ անցկացնել։ Գնանք։

— Ջաքար, դու խո ճանաչեմ ես ինձ, ել քնչ հարկավոր է շատ խոսել։

Ջաքարը հուսահատությամբ նայեց կնոջը։

— Սմա, գոնե դու խնդրիր, գուցե քեզ լսի։

— Ջարմանալի յե, — պատասխանեց կինը, — ինչեւ դու այդպես պնդում ես Պարոնի առաջ մեր տան գոնեբը միշտ բաց են։ յերբ կամենում ե, թող շնորհ բերի, թեև, ի հարկե, — ավելացրեց նա նայելով Ջազուռնյանը, — յես շատ ուրախ կլինեյի, յեթե այսոր ճաշին մեզ մոտ հյուր լինեյիք։

— Վորքան ել այդ ինձ համար ցանկալի է քեզցը լինի, տիկին, անկարող եմ, — պատասխանեց Ջազուռնյանը զիջող յիղմունակով։ — Բայց յես խոստանում եմ յերեկոյան անպատճառ գալ ձեզ մոտ։

— Ե՛հ, քնչ արած։ քո կամքն է, — վերջապես փափկեց Ջաքարը, — Յես այնպես համառ չեմ կարող լինել, ինչպես դու։ Բայց յերեկոյան...

— Խոսք եմ տալիս, վոր կգամ։

Ջաքարը տվեց իրենց հասցեն։

Ջազուռնյանը սեղմեց յերեքի ձեռքն ել և հեռացավ։

III

Մարդ ու կին դարձյալ թեանցուկ արին և Արամիկին առաջ դցելով, առաջ անցան։

— Ի՛նչ տարբրինակ մարդ եր բարեկամդ, — ասաց Սմման։

— Ի՛նչպե՛ս։ — Վոր այնպես տաք-տաք չընդունեց ինձ, ինչպես յես նրան, և շուտով ել փախումի, — հարցրեց Ջաքարը։

— Ձե, առհասարակ։

— Այդ ճիշտ է, բայց վոր լավ ճանաչես, կտեսնես, վոր դրս պես բարի, խելոք, անձնազոհ, գլխավորը ազնիվ մարդ հազիվ թե գտնվի։ Յես նրան շատ լավ եմ ճանաչում։ Յես ու նա ամբողջ տարիներ մի ուսումնարանում, մի համալսարանում, մի նըս-

ստորանի վրա յենք անցկացրել, այլ այսպէս, ինչպէս հիմա յեա
ու դու կողք-կողքի անցնում ենք: Ասում եմ, ելի, ամբողջ աշ-
խարհը հրազով ման դաս, դրա նման նշմարիտ մարդ չես գտնի:
Յեթն հազարամեջ, վոր աշխարհիս յերեսին սուրբ մարդ կա, այն
եւ միայն դա պետք է լինի...

Ամման բարձրաձայն ծիծաղեց:

— Ինչու յեա ծիծաղում, — հարցրեց Զաքարը:

— Վաշինչ, դու շարունակիր:

— Ինչ, չեմ հաժարում, կարծում եմ շափաղանցնում եմ:

— Մի՛ ե տատմ, — ասաց կինը, շարունակելով ծիծաղել:

— Տեսնում եմ, սիրելիս, դու ծիծաղում ես, բայց յեա քեզ
նշմարիտ բան եմ ասում: Իսկ ինչու չես ուզում հաժարաւ. նրան
համար, վոր աշխարհիս յերեսին վաստ մարդիկ այնքան շատացել
են, վոր չով մարդկանց գոյութեանն եւ անհաճատաւի յե թվում:
Այ, յեա քեզ հիմա նրա ուսանողական կյանքից մի բան կպատ-
մեմ ե դու. կտեսնես, վոր նրան այդքան զովելով չեմ շափաղանց-
նում: Բայց դու, խնդրեմ, մի ծիծաղիր:

— Ձեմ ծիծաղի, պատմիր:

— Մի անգամ գիմնադրւում գասընկեր աշակերտներինց մեկը
մի ինչ-վոր շատ վաստ բան եր արել. թե ինչ բան, յեա քեզ այդ չեմ
ասի... Իսկապէս հայտնի չեր, թե ով եր այդ շատ վաստ բան անողը.
բայց ինչպէս եր, ինչպէս չեր, կասկածը Զաղունյանի վրա յեր
ընկեր: Եւ չվոր չեր հաժարում, ի հարկեմ, թե Զաղունյանն ըն-
դունակ կլինի վորեւե վաստ արարքի, մեր մնաց մի այնպիսի բանի,
վորպիսին անհայտ աշակերտն եր արել, վորն ե ամբողջ գիմ-
նադրւում սարսափելի ազմուկ եր ձգել: Բայց ե այնպէս Զա-
ղունյանին մանկավարժական ժողովը դատի կանչեց: Զաղունյանը
ժողովին հայտնեց, վոր շատ վաստ բանք անողն ինքը չե, այլ
ուրիշը, բայց թե ով, այդ ինքը չի ասի, շնայելով վոր գրտեմ:
Մանկավարժական ժողովն ստիպեց, վոր ասի, — շատաց, մինչե
անգամ ժողովն սպառնաց, վոր նրան կվճռեն գիմնադրւմինց, —
դարձյալ շատաց: Յեւ վճռեցին: Ամբողջ գիմ...

— Սպասիր, — ընդհատեց նրան կինը: — Եւ ինչու յեր նա
ժողովին հայտնում, թե գրտե ով ե, շատ վաստ բանք անողը,
յերը չեր ուզում նրա անունը հայտնել. ուղղակի կասեր՝ չգրտեմ:

— Ձե, սիրելիս, դու սխալում ես. նա վորոշ նպատակ ե
ունեցել, վոր այդպէս ե ասել. նա ուզել ե, վոր հանցավոր աշա-
կերտն իմանա այդ ե ինքն իր բերանով խոստովանի:

— Հեռա՛, խոստովանվի՛ց:

— Ասե՛մ. այդպէս ուրեմն Զաղուշյանին վոնդեցին գիմնա-
գիտնից... Բայց զուցե այս ել կարծես, վոր նախ՝ մեծ հիմարու-
թյան եւ վատ ընկերոջ պատճառով կամովին թույլ տալ, վոր
իրեն արձակեն ուսումնաւորանից եւ յերկրորդ՝ անբարոյականաց-
նել եւ նշանակեալ հանցաւոր ընկերոջ անունը ծածկել, վորպէսզի
նա իրեն արժանի պատիժը չտանայ: Այդպէս ել ես կարծում, չէ՛:
Համաձայն եմ քեզ հետ, եւ այն ժամանակ շատերն՝ ել այդպէս
եյին կարծում, նույնիսկ մանկավարժական ժողովը, վոր հենց
այդ բանի համար ել վոնդեց նրան գիմնագիտնից: Բայց արի տես,
վոր նա մարդու հոգին ափելի լավ եր հասկացել է՝ ինչպէս, կհարց-
նես: Ահա ինչպէս: Յերբ Զաղուշյանին արձակեցին գիմնագիտնից,
նա ի հարկե, այլեւ գիմնագիտն չեր հաճախում: Ամենքը խղճում
եյին նրան, բայց եւ հիանում եյին նրա մեծահոգության վրա:
Իր զգաստ, ազնիվ եւ խելոք բնավորությամբ նա այնպիսի հա-
մակրության եր վայելում ըլլոր ընկերներէ մեջ, վոր ուրիշ կերպ
չէին կարող նայել այդ ցավալի դեպքի վրա: Անցավ այդպէս
մօտ մի նարաթ: Մի որ հանկարծ, դասի ժամանակ, ըլլոր դա-
սարանի ներկայությամբ, վեր ե կենում աշակերտներէց մեկը եւ
տեսչին խոստովանում եւ, վոր հանցավոր աշակերտն ինքն եւ,
վորի պատճառով հեռացրել են Զաղուշյանին գիմնագիտնից, —
հասկանում ես, — եւ խնդրում եւ, վոր Զաղուշյանին նորից ընդու-
նեն եւ յիթե վոնդելու չեն, թող իրեն վոնդեն: Սեւ լավ եյի ճա-
նաչում այդ աշակերտին. թեւ աշխատակն, բայց անբարոյական,
վատ տղա չեր, բացի գրանից, Զաղուշյանին ստատիկ թշնամի չեր,
վորովհետեւ Զաղուշյանը միշտ նախատում եր նրան իր վատ
արարքների համար: Ամենքը զարմացան Զաղուշյանի ազնիվ
սրտի վրա, վոր նա իր թշնամու համար թույլ ե տվել իրեն պատ-
ժելու: Պակաս չզարմացան նաեւ այդ աղայի վրա, վոր խոստովան-
վում եր իր հանցանքը եւ խնդրում, վոր իրեն պատժեն, իսկ Զա-
ղուշյանին նորից ընդունեն: Տեսնում ես, Զաղուշյանը վերտեղ ե
ըմբռնել մարդու հոգին: Այդպէս ել արին, այսինքն՝ Զաղուշյանին
հետևյալ որն ե եթ հայտնեցին, վոր կարող ե նորից գիմնագիտն
հաճախել, իսկ այն աղային գիմնագիտնից վոնդելու փոխարեն, մի
ուրիշ պատիժ տվին, վորովհետեւ նա այնքան ազնիվ եր զանվել,
վոր իր հանցանքը իր բերանով եր խոստովանվել: Իսկ այդ որից
հետո, կհավատաս, առաջվա այդ անբարոյական տղան ուղղվեց եւ
ամենասերտ կերպով բարեկամացավ Զաղուշյանի հետ:

Վերջին բառերն արտասանելով, Ջաքարը հանկարծ նայեց կնոջը:

— Հը, չի՞նք դարձյալ ուզում ես ծիծաղել, — ասաց նա:

Եմման նայեց նրան և ծիծաղեց:

— Դե լի՛նչ անեմ, ինքզի էս ստիպում, վոր ծիծաղեմ, — ասաց նա: — Յես բուրբուլին միտք ել չունեյի ծիծաղելու:

— Ձե, սիրելիս, մի ծիծաղիր: Ես քիչ էշխարիս բան եմ ասում, քե չե՛ խո գիտես, յես սուտ խոսել չեմ սիրում:

— Բայց չափազանցնել սիրում ես:

— Տեսնեմ ես, դու դարձյալ քոնն ես պնդում: Յերբոր այդպես ե, ել լի՛նչ դանազանութունն կա սուտ խոսելու և չափազանցնելու մեջ:

— Այն, վոր մի բանի վրա տասն ել իրենց կողմից են ավելացնում, լուն ուղտ են շինում:

— Այնպես վոր յեղելութունն ել մի սուտ բան ե դառնում: Եմման նայեց նրան և դարձյալ ծիծաղեց:

— Այո, — ասաց նա:

— Յերբոր այդպես ե, յես ել քեզ վոչինչ չեմ պատմի, — վերավորված յեղանակով ասաց Ջաքարը:

Եմման շարունակեց ծիծաղել:

— Կպատմես, — ասաց:

— Ձեմ պատմի:

— Կպատմես:

— Ձեմ պատմի:

— Ձե, պատմիր, բայց քեզանից վոչինչ մի ավելացնիր:

— Ո՛վ ե ավելացնում, ե, — կանչեց Ջաքարը բարկացած: Եմման դարձյալ ծիծաղեց:

— Լավ, լավ, մի բարկանար, — ասաց նա: — Ա՛յ, դու ինչ այս պատմիր, քե ձվ և ինչ պաշտոնի տեր ե այդ քո բարեկամը: Անպատեհա՞վ վորեհ բանկի գրեկատուր կլինի, կամ վորեհ ֆիրմայի ներկայացուցիչ:

— Ինչի՞ց ես յեղրակացնում:

— Յիլինգրից, հագուստից:

— Զիշան ասած, յես ել չգիտեմ, — ասաց Ջաքարը: — Ծնողների մահից հետո չքացավ և այն գնալն եր վոր գնաց: Ուր գնաց և ինչ եր անում մինչև հիմա, այդ ինչպես դու գիտես, այնպես ել յես: Այդ ել յերեկ կիմանանք այս յերեկո:

IV

Յերեկոյան՝ իր խոստման համաձայն՝ Զաղունյանը այցելեց Մարկոսյաններին։ Հյուրասենյակում նրան ընդունեց՝ Սմման։

— Յերեկայեցեք, — ասաց նա ժպտալով, — ամառինս քնած ես։ — Բնած։

— Այո, ճաշը կերա՞վ թե չե, անձիջապես պետք ե պանկի քնելու, ե քնում ե մինչև ժամը վեցը-յոթը։

— Ընալից հետո անձիջապես... Մարզը բժիշկ ե, չգիտե՞, վոր ճաշից հետո քնելը ֆուսս ե ասողջության։

— Ես գիտեք, սովորությունը յերկրորդ բնավորություն ե դառնում։ Ինչքան աշխատել եմ, վոր թողնի այդ սովորությունը, չի լինում։ Այսոր ել ասում եմ՝ ամոթ ե, պ. Զաղունյանը շնորհ պետք ե բերի, մի քնիր, վոր ընդունես։ — Վոչինչ, ասում ե, նա ինձանից չի նեղանա։ Այդպես ել պանկեց ու քնեց, բայց յես իսկույն կզարթեցնեմ նրան։

— Ձե, չե, տիկին, խնդրեմ. — շտապով ասաց Զաղունյանը։ — Թողեք, վոր այսոր ել ինձ համար բացատրյուն չկազմի։

— Վոչ, դուք ներսում եք, բայց յես չեմ ներք։ — ուրախ կերպով բացականչեց Սմման։ — Ներեցեք, յես իսկույն...

Սեղ նա շտապով դուրս գնաց։

Մենակ Ֆաւլով, Զաղունյանը նայեց պատերից կախած լուսանկարներին ե ձիթաներկ պատկերներին, հետո ժողեցա՞վ լուսամուտներից մեկին ե սկսեց դեպի դուրս նայել։

Չանցա՞վ յերեք րոպե, յերբ խալաթը հագին, ուռած աչքերով, կարճրած դեմքով ե խճճված ժողերով, քնաթաթախ ներս վազեց Զաքարը։ Նրան հանդարտ հետևում եր Սմման ե ժպտում։

— Դու արդեն յիկե՞լ ես, Արսեն ջան, — կանչեց Զաքարը ե քիչ Ֆաւց գրկի նրան։ — Բայց, յեղբայր, յես քեզնից վոր չեմ ամառում, ինչու կինս ստիպում ե ինձ, վոր ամաչեմ։

— Ինչու, — պատասխանեց ժպտալով Զաղունյանը. — վորովհետեւ, ինչպես իրեն՝ հարգելի տիկնոջն ել ասացի, ինքդ բժիշկ ես ե ճաշից հետո անձիջապես պանկում ես քնելու։

— Ուղում ես ասել, վոր յես ասողջապահական կանոններին հակառակ եմ գնում։ Վոչինչ, այդ իմ, այսինքն — բժշկի վերաբերմամբ նշանակություն չունի։ Այ, այն ժամանակ կարող եյիք ինձ նկատողություն անել, յերբ յես իմ հիվանդներին խորհուրդ տայի, վոր ճաշից հետո անձիջապես պանկելին քնելու։ Բայց յես... Եւ, թուլություն ե, ելի։

— Մարդ նախ և առաջ խիստ պետք է լինի գեղի ինքը,—
ասաց Զաղուշյանը։

— Ծիշտ ե, յեթե միայն այդ մարդը կամք ունի, բայց ինչ
պես թույլ կամքի տեր մարդիկ... Դու խո գիտես, վոր յերբ յես
մի բան սովորություն արեւի, այնուհետեւ թեկուզ գլուխս հզիր,
այլես դրանից ձեռք վերցնողը չեմ։ Այդպես եւ ճաշից հետո ան-
միջապես քնելը։ Գորս կշտացավ թե չե, մեկ եւ տեսնես աչքերս
փակվում են, դե արեւ ու մի քնիր... Բայց այս յերևոյթն թնչ-
պես կրացատրեց, պարոն ե տիկին, — հանկարծ նոր գլուխ արած
մարդու նման բացականչեց նա, — վոր ճաշից հետո անմիջապես
քնելով, յերբ դարձնում եմ, ինչ կատարելապես լավ եմ գգում,
ինչպես հիմա, իսկ յեթե անմիջապես չքնեմ կամ բուրրովին չքը-
նեմ, ինչ շատ վատ կգգամ, ինչպես այդ մի յերկու անգամ փոր-
ձել եմ։ Ըն, թնչպես կրացատրեց այս յերևոյթը։

— Վորո չետես այդ սովորություն եք արել, պարոն, — ասաց
Եմման։

— Ա՛, ուրեմն տեսնում եք, վոր սովորությունից դուրս գալն
եւ առողջապահական կանոններին դեմ ե։ Ուրեմն դուք իրավունք
չունեք ինչ նախատելու, իսկ յես պարտավոր չեմ ամաշելու։ Բայց
յես զեռ գնամ վատ կգգամ, հագնվեմ, հետո կտեսնենք, թե ինչպես
առողջ ե գվարթ կերեամ։

Յեզ նա համարյա դուրս վազեց։

Զաղուշյանը փառաց նրա յետից ե նայեց Եմմային։

— Նույնն ե, ինչ վոր առաջ — ասաց նա, — բուրրովին չե
փոխվել։ — Զ՛՛մ վոր մի ժամանակ մե ք ամենամոտ բարեկամներ
էյինք, տիկին, — ավելացրեց նա։

— Այ՛, այդ մասին նա այսոր պատմում եր ինչ, — պատա-
խանեց Եմման։

— Նույն անհոգը, նույն յշտական ուրախը, — շարունակեց
Զաղուշյանը։ — Բայց պաշտոնի մեջ թնչպես ե, ծույլ խո չԵ՛մ։

Եմման ծիծաղեց։

— Դուք այդ հարցնում եք, վորովհետեւ նա թուլություն
ունի ճաշից հետո քնելու։ — ասաց նա։ — Վո՛չ, պաշտոնի մեջ,
պետք է ճշարիտն ասած, շատ արի յե։ Մոտ որերումս հիվան-
դանոցի տեսուչը հայտնել ե իր շնորհակալությունը։

— Վ՛ճր հիվանդանոցում ե ծառայում։

— Քաղաքային։

Նրանք դարձյալ Զաքարի մասին ելին խոսում, յերբ նա ինքը ներս մտա՞յ հաղնված, լվացված և ստնրված: Նրա սև մազերը Թացությունից փայլում ելին:

— Ի՞մ մասին ելիք խոսում, — հարցրեց նա: — Գիտե՞մ անպատեհա ինձ գովելիս կլինեյիք: Չե՞:

— Ընդհակառակն՝ յես քեզ վասնաբանում ելի, — ասաց Նման ժպտալով:

— Ինչ՞ա: Կորովհետե յես քեզ ամեն ոք ծեծե՞մ եմ: Ձե, ճըշմարիտը պետք և խոստովանած, Արսեն, վոր յես շատ լավ մարդ եմ, — լրջությամբ ասաց Զաքարը, — անփնտ մարդ եմ. յես այդ ուղղակի ասում եմ, թե չե՞ դու խո ճանաչում ես ինձ: Իբրև ամուսին և հայր, յես չեմ կարծում, թե իսկապես այն չլինեմ, ինչ ամուսնուն և հորն և պետք: Չե՞, Նմա, ինքդ խոստովանվիր:

Նման նայեց նրա աչքերին և ծիծաղեց միայն:

— Դու այսօր միշտ ծիծաղում ես, — նկատեց Զաքարը:

— Իսկ դու ամեն ոք ես ծիծաղում:

— Տիկինը քեզ իբրև բժշկի, նույնպես գնվում եր, — ասաց Զազունյանը:

— Յե՞վ վատ չե՞ր անում: Իբրև բժիշկ, յես նույնպես արժանի յեմ գովասանքի. յես այդ ել ուղղակի կասեմ: Հավատացնում եմ քեզ, Արսեն, վոր յեթե բոլոր բժիշկներն ինձ պես մարդիկ լինեյին, աշխարհիս յերեսին այսքան հիվանդ չե՞ր լինի: Վոչ թե հասկացողության կողմից եմ ասում յես, — վոչ, այլ վարվեցողության կողմից, վորովհետև բժիշկը՝ բժիշկ լինելուց առաջ՝ պետք և մարդ լինի, պետք և խիղճ ունենա, պետք և զգացմունք ունենա, պետք և գիտենա վարվել հիվանդի հետ, ուշադիր պետք և լինի դեպի հիվանդը: Այդ կողմից, առանց պարծենալու յեմ ասում, Արսեն, յես ճշմարիտ և հավատարիմ կերպով ծառայում եմ պաշտոնիս: Գուցե հասկանալով յես այնքան ել չեմ հասկանում, ինչքան պետք և փորձված ու հմուտ բժիշկին. բայց վոր բոլոր հիվանդներիս սիրում և կարեկցում եմ, — այդ ճշմարիտ ե: Ես անգամ, հավատացիր ինձ, հիվանդիս հետ զանազան բաների մասին քաղցր մատչանաթ անելով՝ տվիլի շուտ եմ հասկանում նրա հիվանդությունը, քան թե բժշկական գիտությամբ և գործիքներով:

Նման և Զազունյանը ծիծաղեցին, իսկ նրանց հետ և ինքը — Զաքարը:

— Նա մեր բարեկամն է, չէ՞, մամա, — հարցրեց Արամիկը:

— Այո, մեր... պապայի բարեկամն է, — պատասխանեց մայրը, նրա մազերն ուղղելով: — Գնա: Բայց տես, ներս չվաղես, խելոք մտի:

Արամիկը գնաց դեպի հյուրասենյակ, իսկ մաման դեպի դուռ: Նրա դեմքն արևի նման պայծառ էր:

V

Ձորս որ շարունակ Ջաղունյանը չեղևաց: Մաման տխուր էր, ինքն էլ չգիտեր ինչու: Մենակ նստած մամանակ՝ տան դռնից դուրս գնալիս կամ գիրք կարդալիս նրա մտքերն ակամա դառնում էին դեպի Ջաղունյանը:

— «Ձե շատ տարորթինակ մարդ ես՝ մտածում եր նա: «Մեկ շատ խորհրդավոր է յերևում, մեկ՝ շատ պարզ... չես իմանում, ինչպիսի մարդ է իսկապես: Այն ինչ Ջաղարն ասում է՝ ազնիվ, խելոք է... սուրբ մարդ է, սուրբը վճռն է... ցիլինդրով էլ սուրբ կլինի՞» ծիծաղում էր նա: «Բայց յես շատ եմ սիրում, վոր ժպտում կամ ծիծաղում է... Մանավանդ նստելը, նստելը... Ինչ դեղեցիկ նստում է շիպ-շիտակ: Երբեք յես չի ընկնում աթոռի մեջքին, իսկ ձեռքերն ինչպես հանգիստ, ազատ և պահում...»:

— Արամիկ, — հանկարծ կանչում էր նա, նայելով դռան կողմը: — Արամ... Մանա...

Վոչ Արամիկ էր հայտնվում, վոչ Մանա:

— Արամիկ... Մանա... Մանա, — նորից կանչում էր նա: Մտնում էր ոռա աղախինը:

— Ուր է Արամիկը:

— Յերեսաներ, հետ խաղում է ըսկում, տիկին, կանչե՞մ:

— Այո... Վոչ: Թող խաղա, միայն ասա, վոր շատ չվաղ-վաղի, չբռանի:

Աղախինը դուրս էր գնում:

Այնուհետև մաման սկսում էր մտածել ուրիշ բաների մասին, աշխատելով վանել իր մտքից Ջաղունյանի պատկերը:

Դրսից կարգի ձայն էր լսվում: Նա վեր էր կենում, լուսամուտից նայում էր դուրս և, տեսնելով, վոր միայն Ջաղարն է, նորից նստում էր իր տեղը:

Մտնում էր Ջաղարը՝ մշտական ժպիտը դեմքին: Նստում էր կնոջ մոտ և սկսում պատմել, ինչ վոր գիտեր կամ լսել էր այդ

որը: Պատժում էր իրեն հատուկ աշխուժությամբ և կատակներով: Գինն առանց գլուխը բարձրացնելու ձեռագործի վրայից, լսում էր նրան և, յերբ հարկավոր էր ծիծաղել, ծիծաղում էր: Զաքարը պատժում էր, պատժում և, յերբ հոգնում էր շատախոսությունից կամ խոսելու նյութը սպառվում էր, վեր էր կենում և գնում առանձնասենյակը:

— Զաքար, — չորրորդ որը կանչեց Սմման ամուսնու յետևից, յերբ նա շատախոսությունից հետո դուրս էր գնում:

— Ի՞նչ է, սիրելիս:

Սմման թողեց ձեռագործը և նայեց նրան:

— Քո բարեկամն, ինչպես յերևում է, մեզ մոռացավ, — ասաց նա ժպտալով:

— Զաղունյանը:

— Այո:

— Ե՛ր, մի վախիր, նա մեզ այսպես շուտ չի մոռանա: Յերեկ գործ ունի, վոր այս քանի որը չի այցելում: Սակայն այս յերեկո յես մտադիր եմ գնալ նրա մոտ հյուրանոց: «Գրանդ Ոսե-լումն» և իջած: Ուզում ես միասին գնանք:

— Այդ ի՞նչ է անդրաժարտիկդ, — նկատեց Սմման. — համար-յա կոշիկներիդ տակն և ընկել, չի՞ս կարող փոքր ինչ վեր քաշել: Զաքարը նայեց վոտներին և բթերի վրա բարձրացնելով, սկսեց վեր քաշել անդրաժարտիկը:

— Վեր քաշելը չի ոգնում, սիրելիս, որը հազար անգամ վեր եմ քաշում, դարձյալ վոտներին տակն և ընկնում: Զգիտեմ սա յե յերկար, թե յես եմ կարճ, — ավելացրեց նա:

— Անշուշտ դու յես կարճ և պետք և փոքր ինչ յերկարես, — ասաց Սմման ժպտալով:

Զաքարը բարձրաձայն ծիծաղելով դուրս գնաց: Մյուս սենյակից լսվեց նրա անճոռնի ձայնը, վոր հեռանալով ինչ վոր յեր-գում էր:

Սմման շարունակեց ձեռագործը և ցածր ձայնով ձայնակցեց նրան: Նրա գեմքն այժմ ամբողջապես ժպտում էր: Նրա անորոշ տիրությունը կատարելապես անցել էր: Այժմ իրեն շատ հանգիստ և ուրախ էր դուռ:

Յերեկոյան մարդ ու կին, դուրս գալով գրոսանքի, հանապարհին պետք է անցնեյին Զաղունյանի կողմը և յեթե նրան հյուրանոցում գտնեյին, պետք և վերցնեյին իրենց հետ: Ձնայե-լով, վոր ցերեկը բավականին տաք էր, ըայց արեւը մայր մանե-

լուց հետո, ինչպես ժառանգ լինում ե միշտ, յեղանակը զգալի կերպով ցրտել էր: Նրանք նստեցին մի կարգ և քշել ավին դեպի Միքայելյան կամուրջը: «Դրանք Ոստիկ» ասալ Ջաքարը կառքը կանգնեցնել ավեց:

— Բարձրանանք Ջազունյանի մոտ, Յմմա:

— Չոչ, յես չեմ գա, դու բարձրացիր:

— Ինչո՞ւ:

— Մի բողբոջի համար արժեք բարձրանալ: Դու գնա, յես այստեղ կսպասեմ:

— Ինչպես կամենում ես:

Ջաքարն իջավ կարգից և մտավ հյուրանոց:

Յմման Մնաց կառքի մեջ և սպասում էր: Չանցավ յերեք բողբոջ, հյուրանոցի յերկրորդ հարկի պատշգամբից մեկի դուռը բացվեց և զլխաբաց դուրս յեկավ Ջազունյանը, իսկ նրա յետևից Ջաքարը:

— Տիկին, ինչո՞ւ չեք բարձրանում, — ցած նայելով, ասաց Ջազունյանը: — Խնդրեմ շնորհ բերեք:

Յմման իջավ և մտավ հյուրանոց: Սանդուղքի վրա, մի քանի աստիճան շտապով իջնելով, ընդունեց նրան Ջազունյանը և բարեկամարար սեղմեց նրա ձեռքը:

— Մի՞թե ձեզ հաճելի չե ժամանակավոր բնակարանս արժանացնելու ձեր այցելութան քաղցր պատվին, — ասաց նա ժպտալով:

— Ձե, զիտե՞ք, պ. Ջազունյան, վորովհետև զրոսանքի էյինք դուրս յեկել, այդ պատճառով ել չուզեցի մի քանի բողբոջի համար իդուր բարձրանալ:

— Ի՞նչ, զրոսանքի համար միշտ ժամանակ կարող եք գտնել: — Յեվ, բացի դրանից, վախենում էյի, ձեզ անհարմար զրության մեջ գնեյինք:

— Ախ, դուք դարձյալ ինձ ամաչեցնում եք, տիկին, — կանչեց Ջազունյանը: — Ձեր այցելությունն ինձ համար միշտ փափազելի և սիրելի յես: Խնդրեմ համեցեք:

Այդ խոսքերի հետ նա բաց արեց իր սենյակի դուռը և յես կանգնեց: Յմմային ներս թողնելու համար: Յմման մտալի: Նրա յետևից ինքը:

— Տեսնե՞մ ես, Յմմա, — ասաց Ջաքարը, — դու ինձ հակառակում էյիր, բայց Ջազունյանը կարողացավ քեզ բերել այստեղ:

— Յե՛վ յես դրա համար շատ շնորհակալ եմ տիկնոջից, — ասաց Զաղունյանը և մի բազկաթոռ առաջ քաշելով՝ առաջարկեց նստային: — Յե՛վ շնայելով, վոր դուք ուզում եք գնալ զրոստանքի, — շարունակեց նա, — բայց և այնպես այս յերեկո ձեզ այդ չի աջողվի:

— Ի՞նչպես, — հարցրեց Զաքարը:

— Վերսկեստե գուք իմ հյուրս եք լինելու:

— Ի՞նչ:

— Այո, այո, — ժպտալով պնդեց Զաղունյանը և մոտենալով ելեկտրական հնչակի զսպանակին՝ մատով սեղմեց: Դռնից լսելի յեղավ հնչակի անընդհատ, զողողոյթուն ձայնը և նույն բողբոջին ներս մտալ իմերել սպասավորը: Զաղունյանը հանեց զրպանից յերկու հատ քսան կոպեկանոց և, տալով ծառային, ասաց, վոր կառքը ճանապարհ ձգի:

— Վան, ի՞նչ ևս անում, — այնպես զոռաց Զաքարը, վոր խեղճ իմերել սպասավորի աչքերը հռած Տեացին: Նա վեր թռավ տեղից, վազեց ծառայի մոտ և խից նրա ձեռքից փողերը: — Այդ քաղաքավարությունը վորտեղից ես սովորել, բարեկամ, — ասաց նա լրջությամբ նայելով Զաղունյանի աչքերին և փողերը վերադարձնելով նրան: — Վախենում ես, վոր իմ զրպանում քառասուն կոպեկ չգտնվի: Նստա, մենք մնում ենք, չե՛, դարձավ նա կնոջը: — Այո, — Տեում ենք, — նրա տեղ պատասխանեց ինքը և հանելով կառքի վճարը տվեց ծառային, վոր կարքը ճանապարհ ձգի:

Սպասավորը դուրս գնաց:

VI

— Այժմ դուք ելիք ուզում մեզ ամաչեցնել, պ. Զաղունյան, — ժպտալով դիմեց նրան Նմման:

— Յես բոլորովին չեյի կարծում, տիկին, թե դրանով ձեզ վերավորած կլինեմ, — ասաց Զաղունյանն անկեղծությամբ: — Խնդրում եմ ներեցե՛ք:

— Ձե, հիմա, մեղա ել կարգա, — կանչեց Զաքարը, նստելով բազկաթոռի վրա: — Դու մեզ, այս ասա, այս քանի որը Վերտեղ ելի: Կինս այսօր ի դուր՝ չնկատեց, վոր դու մեզ մոտացել ես:

— Այս քանի որս այնպես զբաղված եյի, վոր բոլորովին ժամանակ չեյի գտնում ձեզ այցելելու, ինչքան ել այդ ինձ համար ցանկալի լիներ, — պատասխանեց Զաղունյանը, նստելով աթոռի վրա, ինչպես միշտ սովորություն ունեւ, ուղիղ, առանց

գեմ ընկնելու նրա մեջքին: — Ձեզ, կարծես, տեսել եմ, վոր գործս յերեք շաբաթից պետք է քննվի, այնպես վոր յես հիմա շատապուժ եմ պատրաստությանս: Երանհերս տեսնել: Ահա, հենց-հիմա ել այդ գործի վերաբերմամբ բարեկամիս մի նամակ եյի գրում (նա ցույց տվեց դրասեղանի վրա գրած թուղթն ու թանաքամանը):

— Ո՛վ գիտե մենք ձեզ խանդարեցինք, — ասաց Նմման:

— Բոլորովին վոչ: յես արդեն վերջացրել եյի:

— Ուրեմն դու անձամբ ներկա պետք է՝ դռնվես գործիդ քննությանը, — ասաց Ջաքարը:

— Անկասկած: Յեկող շաբաթ պետք է գնամ Ե...:

— Յերկա՞ր կտեի դատը:

— Ո՛վ գիտե... բայց կարծում եմ, վոր շուտով կվերջանա, բոլոր փաստերն իմ ոգտին՝ են խոսում:

Նա բացատրեց գործի գրությունը և այն փաստերը, վորոնցով պետք է տանել գործը: Նա խոսում եր իրեն հատուկ վշտաւ, հանդարտ յեղանակով և առանց բռնելի մեջ շփոթվելու, կարծես տակիքն առաջուց անգիր եր արել: Յերևում եր, վոր տաքացած ժամանակ անդամ, ուրիշ կերպ չեր արող խոսել, յեթե վոչ նույն յեղանակով: Մոտելու ժամանակ նա մերթ նայում եր Ջաքարին, մերթ Նմմային:

Ձայելով, վոր Նմմային նրա գործն այնքան ել չեր հետաքրքրում, բայց և այնպես աշխատում եր ուշադիր լսել: Նա շարունակ նայում եր Ջազուռնյանի դեմքին, նայում եր հանդարտ, այնպես, ինչպես սովորաբար նայում են խոսողի դեմքին: Բայց այդ ժամանակ նա ավելի մտածում եր այդ մարդու մասին, քան թե հետևում նրա խոսակցության թելին: Յեվ այդ պատճառով նա բոլոր ժամանակ համարյա լուռ եր: Նրա գլխում արագությամբ զարթնում և անցնում եյին այդ մարդու կյանքից զանազան անցքեր, վոր մի քանի որ առաջ պատմել եր ամուսինը: Այնուհետև զննողաբար նայում եր այդ մարդու դեմքի զծաղրությամբ, հագուստին, ուշադրությամբ լսում, թե ինչպես և հնչում նրա ձայնը, ինչպես և արտասանում բառերը, դարձյալ նայում եր, թե ինչպես և նստած աթոռի վրա, վրաներն ինչպես ունի դրած, արդյոք յես չի՞ ընկնի աթոռի մեջքին կամ ձեռքերը չի՞ հեռացնի ծնկների վրայից:

Դիչերվա ժամը տասն եր, յերբ յերեքն ել դուրս յեկան հարանոցից: Յեղանակը բոլորովին ցրտել եր: Յերբեմն փչում եր մարտին հատուկ, թեև հանդարտ, բայց սառը, թափանցող քամի:

Գրեշերային մուգ-կապույտ յերկինքը պարզ եր. աստղերը սովորականից խոշոր եյին յերևում. նրանք պսպղում եյին այն պարզ, պայծառ լուսով, վոր սովորաբար լինում է ցուրտ, պարզկա գիշերներին: Վերջին քառորդի լուսնի յեղջյուրը, վոր արդեն բարձրացել էր հորիզոնից, ազոտ լույս եր սփռում քաղաքի վրա:

Մեծան հենվեց ամուսնու թևին, իսկ Զաղուշյանն անցավ մեծայի կողմը և յերեքով անցան Գոլովինսկի պրոսպեկտ: Յերեքն ել լավ արամադրության մեջ եյին, մանավանդ Մեծան. նրա սիրտը լի յեր այն անմիտ, անխորհուրդ անձկութամբ, վորով մարդ այսպիսի բողբոսներին մի տեսակ քաղցր տանջանքով մի բանի, մի անհասկանալի բանի յե ձգտում, ինչ բանի՝ ինքն ել չգիտէ: Նա մինչև անգամ զգում եր, թե պատրաստ է արտասովելու:

Նա բարձրացրեց գլուխը և նայեց յերկնքին:

— Ի՜նչ սիրուն գիշեր է, — շնջաց նա, կարծես ինքն իրեն:

— Բայց ցուրտ է, — նկատեյ ամուսինը:

— Այո, լավ գիշեր է, բայց ցուրտ է, — ասաց Զաղուշյանը, նույնպես նայելով յերկնքին: — Յեվ ցուրտը բավական զգալի յե, այնպես վոր յես վախենում եմ, թե դուք կմրսեք, տիկին:

Մեծային շատ դուր յեկան այդ վերջին խոսքերը: Նա նայեց Զաղուշյանին և քնքշութամբ, կարծես շնորհակալութուն հայտնելով, ժպտաց:

— Մի վախենաք, պ. Զաղուշյան, — ասաց նա, — յես այնքան ել քնքոյշ արարածներից չեմ, ինչպես դուք եք կրթում: Յես այնքան տաք եմ հազնված, վոր ցուրտն այժմ ինձ մինչև անգամ ակորեկելի յե: Այ, դուք դուք մրսեք, վորովհետև թեթև վերարկոյով դուրս յեկաք:

— Յե՛ս: Ձե, վոշինչ, տիկին, — պատասխանեց ժպտալով Զաղուշյանը: — Դուք մոռանում եք, վոր յես ճանապարհորդ եմ, իսկ ճանապարհորդը ցրտին ել սովոր կլինի, շոգին ել:

— Մեկ ինձ ել հարցրեք, է, — կանչեց Զաքարը: — Չնայելով, վոր վերարկոյով փալանված եմ, բայց դարձյալ մրսում եմ, ինչիցն է:

— Ինչիցն, Ասեմ քեզ, — պատասխանեց Մեծան ծիծաղելով: — Վորովհետև դու բժիշկ ես, իսկ հայտնի յե, վոր բժիշկներն անդադար իրենց լավ պահելու հոգսումը լինելով, ամեն մի հակաառողջական բանից — լինի դա ցուրտ, շոգ կամ մի ուրիշ բան — յերկյուղ են կրում: Իսկ այս ել հայտնի յե, վոր մարդ, յերբ վորեն

բանից անդադար յերկյուղի մեջ է, այդ բանը նրա համար ավելի զգալի չէ, քան ուրիշի համար, վորը զրա վրա ուշադրութեան չի դարձնում:

— Բռնվո, — կանչեց Ջաքարը: — Բռնվո, Եմմա, բռնվո... Աստված ե վկա, շատ հավանեցի բացատրութեանդ: Արսեն, լսի՛մ բացատրեց չի:

— Չնայելով, վոր տիկինը կատակով տվեց իր բացատրութեանը, բայց շատ ճիշտ բացատրեց, — ասաց Ջազունյանը: — Միայն մի բանում սխալվեց. — տիկինն ասաց, վոր դու ամեն մի աննշան հակառուդակա՛ն բանից յերկյուղ ես կրում, բայց այդպէս չէ, այլ պետք է տեսնե՛ր ամեն մի, բացի մի բանից...

— Վեր հաշից՝ հետո անմիջապէս քննւմ եմ, — կոմիքակա՛ն սարսափով կանչեց Ջաքարը և իր սովորութեան համեմատ՝ ծիծաղեց:

Հենց այդ է, վոր դուր, — ասաց Ջազունյանը հանդարտ ծիծաղելով:

Եմման նույնպէս ծիծաղեց և նայեց Ջազունյանին:

— Ի՛մ խեղճ բժշկին ուղի էք պատժում, պ. Ջազունյան, — ասաց նա:

— Ի՛մ հախս ե, ի՛մ հախս ե, — կանչեց Ջաքարը:

Մի ժամի չափ զրոսնելով, Եմման հանկարծ հիշեց Արամիկին և ստիպեց ամուսնուն, վոր տուն գնան, չնայելով, վոր արամադրված եր թեկուղ մինչև լույս զրոսնելու: Չնայելով, վոր ազախինն առանձնապէս հենց Արամիկի համար եր վարձված, իբրև դայակ, բայց այնուամենայնիվ գիշերները մայրը ինքն եր իր ձեռքով վորդու հագուստը հանում և պառկեցնում քնելու:

— Այս ժամանակ նա արգեն, ով գիտե, տասն յերազ ել է տեսել, — ասաց Ջաքարը:

— Չե, չե, գնանք շուտով, սիրտս չի համբերում, — շտապեցրեց Եմման:

— Գնանք, Ուրեմն՝ բարի գիշեր, Արսեն, — ասաց Ջաքարը բաժանվելիս: — Վաղն անցիր մեր կողմը:

— Այո, պ. Ջազունյան, վաղը շնորհ բերեք մեր տուն, — ասաց իր կողմից Եմման:

— Տալում եմ, վոր վաղը վո՛չ մի կերպ չեմ կարող դու տիկին, — պատասխանեց Ջազունյանը: — Առ այժմ գործս շատ խճճված է, այնպէս վոր ուղում եմ որ առաջ ամեն ինչ կարգի ձգել, վորպէսզի այնուհետև ազատ լինեմ: Յեթե կամենում եք,

ժյուս որն յիս անդ անհանգստություն կպատճառեմ իմ այցելությանով։

— Յեղբայր, ինչ հարկավոր ե այդպես կոմպլիմաներով խոսել։ — Կանչեց Ջաքարը։ — Ուղղակի ասա՛ կգամ, Ելի։

— Ինչպես կամենում եք, — ասաց Ջազուսյանին Նմման։ — Միայն թե դուք մեզ այս մի քանի որվա պես չմոռանայիք։

— Ասենք, մոռանալով չի մոռանալ, բայց այս ե, վոր անպիտան գործերը միշտ խանգարում են, — մեջ ընկավ Ջաքարը։

— Չնայելով, վոր մենք բոլորովին միայնակյաց կյանք ենք վարում և սիրում ենք այսպիսի կյանքը, — շարունակեց Նմման, — բայց և այնպես ևեր ներկայությունը մեզ համար միշտ հաճելի չի։

— Այո, պարոն, ևեր ներկայությունը մեզ համար միշտ հաճելի չի, — կնոջը նմանեցնելով ասաց Ջաքարը։ — Բայց ճաշին կգաս, գիտես, Արսեն, թե չե՞ որիչ ժամանակ մենք չենք ընդունի քեզ, այս լավ իմացիր։

— Շատ լավ, շատ լավ, — ասաց Ջազուսյանը։

Նրանք սեղմեցին միմյանց ևեռքը, բարի գիշեր մազթեցին և հեռացան միմյանցից։

VII

Բաժանվելով Մարկոսյաններից, Ջազուսյանը գիմեց դեպի հյուրանոց, Հակոբակ իր սովորության՝ գնում եր զանազո՞ք քայլերով, ցիլինդրը աչքերի վրա վայր թողած և գլուխը խոնարհած դեպի դետին։ Մինչև Մարկոսյաններից բաժանվելը, ուրախ տրամադրության մեջ եր, բայց նրանցից բաժանվելուց հետո անզգալի կերպով փոքր առ փոքր սկսեց մտախոհության մեջ ընկնել և միևնույն ժամանակ մի տեսակ հանգարտ տխրություն պաշարեց նրան։ Ինչն եր նրա մտախոհության և տխրության պատճառը, — ինքն ել չգիտեր և բոլորովին չեր աշխատում իմանալ, կարծես այդ այդպես ել պետք ե լիներ, ուրիշ կերպ չեր կարող լինել։ Ծանապարհին համարյա վռչինչ և վռչվոքի չեր տեսնում։ Յերբեմն միայն բարձրացնում եր գլուխը և այդ միջոցներին ինչպես յերագի մեջ կամ նիւրհիս, աղոտ կերպով տեսնում եր ծառեր, վորոնք մայթի այս ու այն կողմն իրենց մերկ հյուղերով ցից՝ անշարժ կանգնած ելին։ տեսնում եր անհամար վառ լապտերներ, վորոնք շրջապատող մշուշի մեջ աղոտ լույս ելին տարածում։ տեսնում եր կարճեր, վորոնք իրենց լապտերների ցնցվող լուսով շտապով անցնում ելին և փողոցի լուսթյան մեջ անադին զգրգոց ելին

բարձրացնում. հանդիպում եր մարդկանց, վորոնք՝ ձեռքները զբաղանքների մեջ դրած՝ նույնպես շտապով անցնում եյին նրա մոտով: Նա համարյա չիմացով, թե ինչպես հասավ հյուրանոց և բաց արեց դուռը: Եեկ ու նիհար ուս գոնապաշտը, չնայելով, վոր զեռ ևս վաղ եր, ներհում եր իր աթոռի վրա: Դռան բացվելու ձայնը սթափեցրեց նրան և նա, աչքերը բանալով, վեր կացավ տեղից: Զազունյանը մինչև անգամ չնայեց նրան և նույն գանգաղ քայլերով սկսեց բարձրանալ սանդուղքով:

Մի քանի աստիճան բարձրացած՝ նրա ականջին դիպավ հյուրանոցի դռան պինդ բացվելու և առավել ևս պինդ խփվելու չրխիւոց և միևնույն ժամանակ լսվեց յերկու հոգու շտապ քայլերի և խոսակցության ձայն, վոր, ինչպես յերևում եր, մեկը տղամարդի յեր պատկանում, մյուսը կնամարդի: Նա յետ չնայեց և նույն գանգաղությամբ, նույն մտախոտությամբ շարունակում եր բարձրանալ: Սանդուղքի կիսում նոր մտածները հասան նրան, շարունակելով բարձրաձայն խոսել: Նրանք խոսում եյին ուսուերեն: Զազունյանն ուշադրություն չդարձրեց, թե ինչ են խոսում նրանք, այլ միայն գլուխը կամաց բարձրացրեց և անուշադիր կերպով նայեց նրանց, յերբ նրանք շտապով անցան նրա կողքից և բարձրանում եյին: Տղամարդու յերկար շինելը ցույց եր տալիս, վոր նա զինվորական եր: Զազունյանը նրա զեմքը կարողացավ տեսնել միայն հարևանցորեն: Նրան հանկարծ թվաց, թե այդ զինվորականի զեմքը ծանոթ և իրեն, նույնպես և ձայնը, վորը նրա մեջ ինչ-վոր մութ հիշողություն եր զարթեցնում, բայց վորովհետև նրան չաջողվեց լավ տեսնել զինվորականի զեմքը կամ կրկին անգամ լսել նրա ձայնը, և, միևնույն ժամանակ վորովհետև ինքը մի տեսակ անորոշ դրության մեջ եր զբաղվում, այդ պատճառով այլևս չաշխատեց իմանալ, թե վորտեղ եր տեսնել այդ զեմքը կամ վորտեղ եր լսել այդ ձայնը: Այն ինչ կնոջ զեմքը նա պարզորոշ տեսավ: Բարձրահասակ, տաք և զեղեցիկ հագնված, առողջ կազմվածքով, շիկահեր, կապուտայա, ափելի տգեղ քան թե զեղեցիկ, անզաղար ծայտող, լիբը հայացքով մանկահասակ կին եր: Նա նայեց Զազունյանին և նրա հայացքը վերջինիս դուր չեկավ: Զազունյանը գլուխը խոնարհեց և, համարյա բոլորովին մոռանալով նրանց, նույն գանգաղությամբ, նույն մտախոտությամբ բարձրացավ նրանց յետևից: Յերբ միջանցում նա գլուխը բարձրացրեց, նրանք այլևս չկային: Նա բաց արեց իր սենյակի դուռը և մտավ: Սեղանի վրա վառվում

կյին մոմերը, Գլխից հանեց ցիլինդրը, զրեց բազկաթուղի վրա, իսկ ինքը նստեց սեղանի մոտ՝ աթուղի վրա, մեջքը դեպի մոմերն անելով, և ավելի խորասուզվեց իր մտախռուժյան մեջ:

Նա մտածում էր Մարկոսյանների մասին:

Մինչև այդ որը նա այնքան էլ ուշադրությամբ չէր դարձնում իր վաղեմի ընկերոջ և նրա մանկահասակ կնոջ վրա. մինչև անգամ իրենց հանդիպման առաջին որը նա այն ջերմ զգացմունքով չընդունեց. նրանց, ինչպես վոր պետք էր, և նրանց հետ ունեցած իր հարաբերությամբ ավելի սովորական ձև էր տալիս, քան մտերմական. բայց այդ որը, յերեկոյան, յերբ Զաքարն անսպասելի կերպով մտավ իր մոտ և հայտնեց նրան, վոր կինը սպասում է դուրսը և նա, դուրս գնալով պատշգամբ տեսավ Նմմային կառքի մեջ նստած, հանկարծ մի ինչ-վոր բան շարժվեց նրա սրտում — Շնորհակալությամբ զգացմունք էր այդ, համակրությամբ, թե խորին հարգանք, — նա ինքն էլ չգիտեր, միայն զգաց, վոր այդ բուպեյից նա այլ ևս այն սովորական հայացքով չնայեց Նմմային, ինչպես առաջ, այլ մի ուրիշ տեսակ, այնպես, ինչպես նայում են իրենց ամենամոտիկ բարեկամին, սրտակցին: Այնուհետև, յերբ ընդունեց Նմմային սանդուղքի վրա և ներս հրավիրեց իր սենյակը, նա մի տեսակ ազնիվ հպարտությամբ զգաց. կարծես անարժան էր համարում իրեն, վոր այդ գեղեցիկ, քնքույշ, մանկահասակ կինը պատիվ և անում իրեն այցելելու: Կարծես նրա աչքերը նոր բացվեցին, և նա տեսավ, թե վորքան ուշադրությամբ արժանի և համակրելի կողմեր ունի այդ կինը:

Երկար ժամանակ նա նստած էր նույն անշարժ դրությամբ մեջ: Երջագատող կատարյալ լուսթյունը նպաստում էր նրա մտախռուժյանը: Յերբեմն միայն փողոցից խուլ կերպով լսվում էր վորևե կառքի ղղղոց, բայց նա այն աստիճան խորասուզված էր իր ակամա, անորոշ մտախռուժյան մեջ, վոր բոլորովին վռնիչ չէր լսում: Հանկարծ սթափվեց, նայեց ճրագներին, ինքն էլ չիմանալով, թե ինչու, ձեռքով շփեց դեմքը, վեր կացավ և սկսեց յետ ու առաջ քայլել սենյակում: Նոր հասկացավ, վոր մտախռուժյունն իրեն շատ հեռու յեր տարել: Նա կատարելապես տիրապետեց իրեն և դուրս գնաց պատշգամբ՝ փոքր ինչ հովի գիպչելու: Մտն ողն ախորժելի թվաց նրան:

Հինգ բուպեյ չափ մնալով պատշգամբում և մտածմունքները բոլորովին ցրելով, նա նորից մտավ սենյակը, դուռը փակեց,

հանձնեց և պարկեց: Մինչև քունը բուրբուրոյին կգար, սկսեց մտածել ուրիշ բաների մասին. իր կալվածքների առաջիկա դատի մասին, ճանապարհորդութեան միջոցին իրեն պատահած զանազան արկածների մասին: Այնուհետև սկսեց հիշել իր անցյալ կյանքից զանազան անցքեր և այդ ժամանակ հանկարծ հիշեց այն զինվորականին և նրան ուղեկցող կնոջը: Վրոնց այդ գիշեր պատահեց հյուրանոցի ստեղծողների վրա: Զինվորականին հիշելուն պես՝ այս անգամ մտաբերեց, թե ով եր նա... Ու վեր թռավ տեղից, նստեց անկողնի վրա և մեքենայաբար նայեց դրան կողմը, կարծես զինվորականը պետք և ներս մտներ:

«Մթթե այդ նա եր... հապա նա...», ասաց նա համարյա բարձրաձայն:

VIII

Յերկրորդ օրը Զաղունյանը հիշեց, վոր պետք և զնա Մարկոսյանների տուն: Ուզում եր և՛ զնալ, և՛ չե, բայց վրոնգհետև խոսք եր ազել, չեր կարող չգնալ: Յե՛վ զնաց:

Ժամը յերեքն եր: Զաքարը տանը չեր, դեռ չեր վերադարձել հիվանդանոցից: Զաղունյանին առաջին օրվա պես զիմպոնեց Մեման:

— Յես ձեզ ազելի վաղ էյի սպասում, պ. Զաղունյան, — ասաց նա իրեն հատուկ քնքույշ, շնորհալի ժպտով: — Ամուսինս էլ ձեզ դեռ առաջոյան եր սպասում թեյի, չնայելով, վոր ասել եր ճաշին շնորհ բերեք:

— Յես այնքան խառնված եմ, տիկին, վոր սրանից վաղ գալ չեյի կարող, — պատասխանեց Զաղունյանը նստելով վոչ թե առաջարկած բազկաթոռի, այլ աթոռի վրա՝ իր սովորութեան համեմատ՝ առանց դեմ ընկնելու նրա մեջքին:

Մեման նստեց նրա զիմաց:

— Կներե՞ք արդո՞ք, — ասաց նա ձեռքը մեկնելով մոտի փոքրիկ սեղանի վրա դրած ձեռագործին, վրոնգ զրազված եր մինչև Զաղունյանի գալը:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, տիկին:

Մեման վերցրեց ձեռագործը:

— Յես ձեզ արդեն տնային մարդու տեղ եմ՝ ընդունում, պ. Զաղունյան, — ասաց նա սկսելով արագ գործել և շարունակ նայելով գործվածքին, — և այդ պատճառով չեմ ուզում հետևել հյուրասիրութեան խառապահանջ կանոններին և կարծում եմ, վոր դուք դրա համար ինձ կներեք:

— Այդ ինչն համար շատ քաղցր է լսել, տիկին, թեև չգիտեմ, հիմարիտ, թե ինչով եմ արժանացել այդ քաղցր պատգին։

Նման զլուխն ավելի խոնարհեց ձեռագործի վրա և նրա մատներն սկսեցին ավելի արագ շարժվել։

— Վորովհետև դուք իմ ամուսնուս բարեկամն եք, — արագախոսությամբ ասաց նա, — այդ պատճառով ուզում եմ, վոր և իմ բարեկամը լինեք։

Զազունյանը, վոր ուզողի նայում էր նրա դեմքին, տեսավ, թե ինչպես շառագույնը պատեց նրան։ Այդ բողբոջին նման այնքան նազելի, այնքան հրապուրի, այնքան գեղեցիկ էր, վոր Զազունյանը ակամա հրացավ։ Նա վռշյունչ չկտավ տեսնու, չփոթվեց, չգիտեր ինչ պատասխաներ։

Հանկարծ նման բարձրացրեց զլուխը և շնորհալի ժպտով նայելով նրան, մեկնեց գեպի նա ձեռագործը։

— Ինչպես ե, հովանձնւմ եք, — հարցրեց։

Զազունյանն առավ և նայեց։ Ձեռագործը շատ նուրբ էր։ — Յես առանց չափազանցնելու կասեմ, տիկին, — ասաց նա, — շատ սիրուն և շատ սիրելի բան է։

Նման կարմրեց, ինչպես միշտ սովորություն ուներ կարճըրելու, յերբ նրան վորեկ բանի համար զովում էյին, այդպիսի գեղեցրում նրա գեղեցիկ դեմքը ճիշտ կուսական ամթխածություն էր արտահայտում։

— Բայց կարծում եմ, վոր Զաքարը ինձնից ավելի լավ կգնահատի, — ավելացրեց Զազունյանը, վերադարձնելով նրան ձեռագործը, — վորովհետև նրա հաշակը թե ավելի ինքնուրույն է և թե ավելի զարգացած։

— Ել նրա մասին մի հարցնեք, — ասաց նման ծիծաղելով։ — Ինչքան ել անհոռնի, հիմար բան դուրս գա ձեռքիցս, նա անպատճառ պետք է գովի, յերկինք բարձրացնի։ Յեվ միայն իմ վերաբերմամբ չե, ամեն մեկի և ամեն բանի վերաբերմամբ նա միշտ լավ աչքով է նայում։ Աշխարհիս յերեսին նրա համար վատ ասած բան գոյություն չունի։ Ինչ վոր կա, ասում ե, ինչ վոր գոյություն ունի, արեմն լավ ե։ Թունդ լավատես ե։

Զազունյանը կամաց ծիծաղեց։

— Զաքարը իրավունք ունի, — ասաց նա. — ամեն բան, ինչ վոր գոյություն ունի աշխարհիս յերեսին, ուղղակի թե անուղղակի գեպի լավը, գեպի բարին և ծառայում։ Մարդիկ միայն բարի յեն ծնվում, իսկ չար — յերբեք։ Զարը բնական որենք չե,

այլ սոցիալական անարդար կարգերի հետեանք։ Այդ պատճառով համարձակ կարելի չե ասել, վոր զարգացումը, լուսավորությունը հետզհետե առաջ գնալով և սոցիալական անարդար կարգերը վերանալով, մարդկությունը վերջ ի վերջո կհասնի այնպիսի մի ժամանակաշրջանի, որ չարը բոլորովին կվերանա և բարին միայն կախարհակախ աշխարհիս յերեսին։

— Ինչպես տեսնում եմ, դուք նույնպես լավատեսեք, պ. Զազունյան, — նկատեց նրան Սմման ժպտալով։

Զազունյանը նույնպես ժպտաց։

— Սխալվում եք, տիկին, — ասաց նա։ — Յես հոռետես եմ և հոռետես վոչ թե մողով, ինչպես վոր այժմ տարածված և հոռետեսությունը դեռ կյանք չմտածներից մինչև կյանքի մեջ փտածները, այլ հոռետես եմ հողով։ Վորքան ել ձեզ այդ հակասությունն թվա իմ հայտնած հայացքներին, այնուամենայնիվ այդ այդպես և։ Այդպիսի հակասություններ հասուկ են մարդկային ընտելությանը։ Բայց յես հոռետես եմ ինքս իմ մեջ, իսկ կյանքի մեջ, մարդկանց վերաբերմամբ ուղում եմ լավատես լինել և միշտ ձգտել եմ լավագույն հարաբերություններ պահպանել նրանց հետ։ Յես առանձնապես հետաքրքրվել եմ Շոպենհաուերի և Հարսմանի վարդապետությամբ։ Նրանք, ճիշտ և, մտքի մեծ պաշար են առլիս, բայց սրտին — և վճռ. մի։ Իրենց հոռետեսությամբ նրանք բանն այնտեղ են հասցնում, վոր առաջարկում են ամբողջ մարդկությունը մի անգամից վոչնչացնել։ Թշվառությունը խո թշվառություն և, նրանք յերջանկությունն ել թշվառություն են համարում. մարդկության համար միակ յերջանկությունը նրանք կատարյալ վոչնչացումի մեջ են գտնում։

Զազունյանն իրեն հատուկ հանդարտ յեղանակով դեռ յերկար ժամանակ խոսում եր այդ յերկու նշանավոր հոռետես փիլիսոփաների վարդապետության մասին։

Սմման գործում եր և հետաքրքրությամբ լսում։ Նա բավական լավ կրթություն եր ստացել և ինչպես ամուսնանալուց առաջ, նույնպես և ամուսնանալուց հետո, շարունակ պարապում եր ընթերցանությամբ, հետաքրքրվում եր գրական ամեն տեսակ նորություններով, այդ պատճառով Զազունյանի հայտնած կարծիքները և դատողությունները վերացական չպետք և թվային նրան. ընդհանրապես, նա շատ լավ հասկանում եր Զազունյանի ասածները և հարկավոր դեպքում ինքն ել հայտնում եր իր պարծիքները, իսկ յերբևե ևլ հակաճառում նրան։

IX

Յոսակցությամբ տարված՝ նրանք շնկատեցին, թե ինչպես մամանակն անցավ: Նրանք դարձյալ նույն նյութի մասին ելին խոսում, յերբ Զաքարը վերադարձավ պաշտոնատեղից: Նա անշափ ուրախացավ, վոր Զազունյանն յեկել էր և յերբ իմացավ, թե խոսակցությունն ինչի մասին էր, ասաց, թե ինքն էլ ամենավոխերիմ թշնամի յե հոռետեսության և ցավ հայանեց, վոր ինքը ներկա չէր յեղել մի այդպիսի հետաքրքիր խոսակցության: Նա չգիտեր ինչպես արտահայտեր իր ուրախությունը: Իր սովորության համաձայն՝ շարունակ ծիծաղում էր, կատակներ անում, կամ խոսում էր լրջորեն Զազունյանի հետ, կնոջ հետ, յերբեմն սրտ մոտ նստելով, յերբեմն — նրա մոտ, յերեխայի նման խաղում էր Արամիկի հետ, յերբեմն մատով ծածուկ խփում էր նրա գլխին և ցույց էր տալիս, թե խփողն ինքը չէ: Ղուրս ու տուն էր անում, յերբեմն խոհանոց, յերբեմն սեղանատուն, խոհարարի և ծառաների հետ կատակներ էր անում:

Ծառը շատ առատ և համեղ էր. ինչ վոր միտն էր ընկել և ինչ վոր կարողացել էր, Զաքարը չէր խնայել: Մանավանդ հիանալի յեր գինին, վորի վրա նա միշտ առանձին ուշադրություն էր դարձնում: Սեղան նստած միջոցին անգամ նա մի բուլե հանգիստ չէր փնտ, կարծես նրա համար էր միայն ստեղծված, վոր միշտ ծիծաղի և կատակներ անի: Սակայն ամօ նրա գլխավոր հոգաը Զազունյանն էր, վորին ամեն կերպ աշխատում էր հյուրափրել: Պակաս ուշադրություն չէր դարձնում և կնոջ վրա:

— Մեծա, — ասում էր նա, — չգիտեմ ինչու, բայց այսօր Զազունյանի հետ դու յի իմ աչքին հյուր ես յերևում, ի հարկե, անդին հյուր և սրա հետ քեզ էլ ուղում եմ լավ պատիվ տալ: Համեցեք:

Յեզ առաջարկում էր նրան մի վորևե համեղ խորտիկ:

Յոսակցութունը սեղանի շուրջը տվելի աշխույժ ու կենդանի յեր: Ձնայելով, վոր ընդամենն յերեք հոգի էլին նստած, բայց Զաքարն իր անվերջ կատակներով, ծիծաղներով և վոչ մի բուլե լուռ չլի: Ըով տառն հոգու չափ ազմուկ էր հանում, մանավանդ, յերբ գլուխը փոքր ինչ տաքացավ:

Յերբ սեղանը հավաքելուն մոտ էր, Զազունյանը ժպտալով դարձավ Զաքարին.

— Ինչպես ե, բարեկամ, քունդ չի՞ տանում:

Անզուսպ, բարձրաձայն ծիծաղը կարծես պատուեց Զաքարի կուրծքը:

Զաղունյանը նույն ժպտով նայեց Սմմային, Սմման — նրան և յերկուսն էլ միաժամանակ ծիծաղեցին:

— Ի՞մ հեծխս ե, ի՞մ հեծխս ե, — ասաց Զաքարը, ծիծաղը հագելով զսպելով և Թաշկինակով սրբելով աչքերը: — Բայց քո չգրույս այսուր չեմ քնի, չիշտն ասած՝ միտս էլ չեմ, Թե պետք է քնեմ, քո միտը վճրտեղիք չեկալ:

Յերբ հաշը վերջացավ, Զաքարն ու Զաղունյանը դուրս գնացին հյուրասենյակ, իսկ Սմման մնաց սեղանը հալածելուն հսկելու: Նա իրեն չափից դուրս ուրախ և յերջանիկ էր զգում: Այն գիտակցությունը, Վոր այնտեղ, մյուս սենյակում իր ամուսնու հետ նստած է Զաղունյանը և ինքն ամեն ըստի կարող է գնալ այնտեղ, տեսնել նրա խելացի դեմքը և առաջվա նման զրույց անել նրա հետ, սիրտը լցվում էր անհուն քաղցրությամբ:

Սեղանը հալածել տալուց հետո, նա աղախին ասաց, Վոր Արամիկին ասանի զրոսանքի, Վորովհետև յեղանակը լավ էր, Նա ինքն ուղղեց Արամիկի հագուստը, մազերը և մի քանի անգամ ամուր հաճութեց նրա վիզը, ծնոտի տակ: Այնուհետև լվաց ձեռքերը, յերեսը, Վորողեց բերանը, ինչպես հաշից հետո միշտ սովորություն ուներ, սրբվեց, ուղղեց մազերը, հագուստը և զվարթ ու գեղեցիկ գնաց հյուրասենյակ: Յերբ ներս մտավ, Զաքարը և Զաղունյանը վիճարանում էյին գերմանական մի նշանավոր քաղաքագետի վերջերքը պառլամենտում խոսած մի նշանավոր հռոմի մասին, Վոր քաղաքական աշխարհում մեծ ազմուկ էր հանել: Ինչպես յերեստ էր, հազթանակը Զաղունյանի կողմն էր, Վորովհետև նա, ինչպես միշտ, նստած էր հանդարտ, իսկ Զաքարը՝ կանգնած էր առջև և Վոչ մի ըստի տեղում հանգիստ չմտալով՝ խոսում էր տաքացած: Սակայն Սմմայի ներս մտնելովը նրանց վիճարանությանը վերջ տրվեց և խոսակցությունը փոխվեց ուրիշ նյութի մասին:

— Արսեն, արի Թուղթ խաղանք, — հանկարծ ասաց Զաքարը, Վոր գիտե՜ր այդպես անտեղի կերպով շուտ-շուտ մի բանից մյուսն անցնել: — Ի՞նչ կասես:

— Ինչպես կամենում ես, — պատասխանեց ժպտալով Զաղունյանը:

— Դու թնչ կասես, Սմմա:

— Դու Վոր գիտես այդպիսի տարրերնակ բաներ, — հանդիմանորեն, սակայն ծիծաղելով նկատեց նրան կինը:

— Մի վախիր, փողով չենք խաղալու, չե, — կանչեց Զաքարը, նրա միտքը հասկանալով: — Ժամանակ անցկացնելու և

դժարեանալու համար միայն, ուրիշ վոչինչ, թե չե՛ ինքդ գիտես, վոր յես թողթ խաղալ համարյա չգիտեմ:

Նա վեր կացավ, վորպեսզի սեղան պատրաստի, բայց Սմման կտրեց նրա առաջը և ինքը սկսեց պատրաստել, Յերեքն ել նստեցին սեղանի շուրջը:

— Ի՞նչ պետք է խաղանք, — հարցրեց Զաղունյանը:

— Ե՛րուռակի՛ք, — ասաց Զաքարը: — Ինչ անեմ, սիրելիս, վորքան ել այդ կոպիտ խաղ լինի — մանավանդ յերբ կին ել և մասնակցում խաղին, այնուամենայնիվ ուրիշ բան չենք կարող խաղալ, վորովհետեւ բացի դրանից, յես ուրիշ խաղ չեմ իմանում և այդ խաղը շատ եմ սիրում, չնայելով, վոր, այս ել պետք է ասած, Էդուռակի՛ք խաղալիս Էդուռակը՝ հիմարը միշտ յես եմ մնում:

Զաքարը վերցրեց խաղաթղթերն, իրեն հատուկ կտմիքական աշխոյժ արագությամբ ցուկեց հարկավոր թղթերը, խառնեց, կտրել սովեց և բաժանեին իրեն ընկավ: Խաղն սկսվեց: Չնայելով իր աշխոյժ խաղին և ամենից շատ աղժուկ հանելո՛ւն, իրավ վոր նա շատ վատ խաղացող էր. համարյա ամեն անգամ Էդուռակը՝ նա եր մնում, վորով և ստիպում էր Զաղունյանին յերբեմն ժպտալ, յերբեմն ծիծաղել, իսկ Սմմային միշտ կուշտ ծիծաղել:

X

— Ե՛հ, ել չեմ ուզում այս խաղը, — վերջապես կանչեց Զաքարը, անհաջողությանից իրեն նեղացած ձևացնելով և խաղաթղթերը ցրելով սեղանի վրա: — Այսքան Էդուռակները՝ վոր դամարենք, վերջն յես խելագար դուրս կգամ:

Յեվ նա վեր կացավ տեղից:

— Բարեկամ, ինչո՞ւ յես այդպես շուտ տաքանում, — ասաց Զաղունյանը, — չե՞ վոր քո սիրած խաղն այդ է:

Նա նույնպես վեր կացավ տեղից:

— Այո, այդ է, — պատասխանեց Զաքարը, — բայց միշտ հիմարանալ հիմարություն կլինի: Հիմա դիտես ինչ, Սմմա, — դարձավ նա կնոջը. — Ինչ վոր հարկավոր չե, հիշում եմ, ինչ վոր հարկավոր է, մոռանում եմ. — դու կնստես այս սնդուկի առջև (սնդուկ նա անվանում էր դաշնամուրը) և մեզ համար մի յերկնային բան կլինիսկիսկանացնես... յերկայն չհասկանաս, յերկնային եմ ասում, այնպիսիներից, ելի, յես ու դու վոր գիտենք: Հե՛, Արսեն, — հանկարծ դարձավ նա Զաղունյանին, — դու չգիտես, վոր կինս յերկար ժամանակ յերաժշտությամբ եր պարա-

պուճ: Առանձին ուսուցչուհի յեր վարձել: Մոսկվայից յեկած, թե վոնդած, չգիտեմ, մի քաֆթառ ֆրանսուհի յեր՝ իմ քթից ել մեծ քթով, յերեսին պուզը — վոքածն քեֆդ տա: Մի կատարյալ ցավ եր անպիտանը, կողքով անցնելիս զոտով գիպչում եր և իսկույն — պարզոն: Բայց ճշմարիտը պետք և ասած՝ իր գործին հմուտ եր և կնոջս լավ սովորեցրեց: Հիմա կանանես, թե ինչպես հիանալի նվագում ե:

Յե՛վ խորամանկությամբ ժպտալով նա ծուռ նայեց կնոջը: Նման, վոր հավաքում եր խաւթղթի սեղանը, կարմրեց և մի տեսակ թեթև ամոթխածությամբ ու միևնույն ժամանակ բարեկամաբար ժպտալով նայեց Ջազունյանին:

— Յես ևեղ լի՛ն էյի ասում, պ. Ջազունյան, — ասաց նա:

— Ի՛նչ, լի՛ն էյիւր ասում, — հարցրեց Ջաքարը շտապով:

— Տիկիւնն ասում եր, վոր դու ամեն բան չափազանցում ես, — նրա տեղ պատասխանեց Ջազունյանը:

— Ծիշտ ե. յես առհասարակ մի սովորութեան ունեմ. ինչ վոր լավ ե, միշտ չափազանցնել, իսկ ինչ վոր վատ ե, միշտ մեղմացնել. և կարծում եմ, վոր այդ մեղք չե, չե՛ս Դե, յեկ նստիր և սկսիր, — դիմեց նա կնոջը:

Նման վարանքով նստեց դաշնամուրի առջև: Սկզբում չփոթվում եր, ձեռքերը թեթև կերպով դողում էին, իսկ սիրաւ բառխում եր արագ: Վերցրեց ձայնադատարները և սկսեց թերթեր: Յերկար ժամանակ չեր արողանում վորոշել, թե ինչ նվագի: Թեև չեր նայում Ջազունյանին, բայց զգում եր, վոր նա սպասում ե և նրա աչքերը նայում են իրեն: Այդ պատճառով ավելի յեր կորցնում իրեն: Վերջապես ամբողջ արձնով մի տեսակ շարժում գործեց, կարծես աշխատելով դուրս դալ անսովոր չփոթութեան հետ, իրեն բռնի սիրտ տվեց, արագ բաց արեց մի բան, ինքն ել չիմանալով ինչ, և սկսեց նվագել: Ինչպես արքած ժամանակ, յերբ մարդ մի տեսակ անբնական լարված ջղերով մի բան և գործում կամ խոսում առանց իրեն հաշիվ առլու, նույնպես և նա: Թեև նրա գեղեցիկ, յերկար, փղ սկրի պես փայլուն մատները սահելով խաղում էին դաշնամուրի ստեղծանքների հետ և աչքերը տնդային փայլով հետևում էին ձա նագրերին, բայց նա լիքը վռնի՛ն չեր հասկանում, կարծես յերազի մեջ լինելու: Սակայն, այդ միայն մի քանի բողբոսեղ: Նայունեսն նա տիրապետեց իրեն: Թոռի վրա, վոր մինչև այժմ նստած եր փոքր ինչ առաջ թեքված, ուղղվեց, շտապունամ գեմքը մի վայրկյան միայն

դարձրեց դեպի Զաքարն ու Զաղունյանը, ինքնամոռաց ժպիտով նայեց նրանց և շարունակեց նվագել այս անգամ շատ սահուն, առանց վորակե ջանադրութան: Նա մինչև անգամ սկսեց զրուովել իր նվագով և շարունակելով նվագել, զգում էր, թե ինքը դեռ յերեք այնպես գեղեցիկ և վարպետորեն վռնիչ չէր նվագել: Նրա ձեռքերն այլևս չէին դողում, սիրուն այլևս արագ չէր բարախում: Այս անգամ ամբողջ մարմնի մեջ մի տեսակ դուրալի աշխույժ էր զգում: Միայն գեմքն առաջվա նման շառաղույնած էր և սաստիկ գեղեցկացած: աչքերի մեջ փայլում էր յերջանկության և ինքնարավականության հուրը:

Գեղեցիկ պիյեսի վերջին ակկորդները, արձագանք տալով ընդարձակ հյուրասենյակի մեջ, լռեցին նրա մատների տակ և նա, թողնելով դաշնամուրի ստեղծանքները, վեր կացավ տեղից: Առաջին հայացքը, վոր նա ձգեց, Զաղունյանի վրա չէր: Այդ հայացքը կարծես հարցնում էր՝ «Ընչպես էր, զճհ եք»:

Զաղունյանը վեր կացավ, մոտեցավ նրան և ջերմ կերպով սեղմեց նրա ձեռքը:

— Շնորհակալ եմ, տիկին, — ասաց նա, — շատ շնորհակալ եմ: Զաքարն իրավունք ուներ. դուք հիանալի նվագում եք: Շնորհակալ եմ:

Նա կրկին սեղմեց Նմմայի ձեռքը:

Նմման բոլորովին շառաղունեց և աչքերը ամթխածությամբ վայր թողեց:

Յերջանկությունն ու ինքնարավականությունը խաղում էին նրա գեմքին: Վորքան գեղեցիկ էր նա այդ բոլորին: Ակամա հիացմունքը պաշարեց Զաղունյանին:

— Բռնվո, — հանկարծ լսվեց Զաքարի ձայնը: Նա կարծես նոր ուշքի յեկավ այն հիացմունքից, վոր պատճառել էր նրան կնոջ նվագը: — Բռնվո, բռնվո, Նմմա... Բռնվո՛սսիմո...

Նա վեր կացավ և մինչև անգամ սկսեց ծափահարել:

XI

Նույն որը՝ գիշերը Նմման մենակ նստած էր իր փոքրիկ սենյակում, սեղանի առջև և զբաղված էր նույն որվա ձեռագործով: Զեռքերը գործում էին, իսկ միտքն ամբողջապես զբաղված էր այդ որվա տպավորություններով: Ահա, առավոտյան վեր և կենում և առաջին միտքը, վոր ծագում է նրա գլխում, այն է, վոր այդ որը Զաղունյանը պետք և այցելի իրենց, և այդ գիտակ-

ցությունից մի անսովոր զվարթություն, մի անսովոր ուրախություն պաշարում է նրան: Ահա սպասում է նա, անդադար դուրս ու առն անելով, թեև դիտե, վոր Զազունյանն այդպես վաղ չի գա, և վորքան շատ է սպասում, վորքան շատ է դուրս ու առն անում, լուսամուտից դեպի դուրս նայում, այնքան անհամբերությունն ավելի յե պաշարում նրան: Վերջապես, ահա նա դալիս և կառքով. նստած է, ինչպես միշտ, ուղիղ, նման ավամա ձևովը դնում և կրծքին դադելու համար սրտի թրթռոցը. միևնույն ժամանակ զգում է, թե ինչպես արյունը բոլոր յերակներէ մեջ ախորժելի կերպով յետում է և խփում յերեսին: Նա արագությամբ հեռանում է լուսամուտից և տեսնում է, վոր կանգնած է հայելու առջև: Հայելու միջից նրան նայում է քնքույշ և զեղեցիկ մի դեմք, ամբողջապես յերջանիկ ժպիտ կտրած: Հետո հեռանում է հայելուց և համարյա թռչում զհեղի դուռը: Նախասեղակում հանդիպում է Զազունյանին և զգում է, վոր առավել ժպիտն առավել ևս պայծառացնում, առավել ևս զեղեցկացնում է զեմքը: Զերմ կերպով սեղմում է Զազունյանի ձեռքը և հրավիրում հյոթաստիճակ: Նրանք նստած են միմյանց դիմաց: Ահա Զազունյանի այրական դեմքը, ահա նրա խելացի աչքերը, վորոնց հայացքն այնքան պարզ է և այնքան անթափանցելի յե. ահա նրա զգաստ շարժումները, զբալի, հանդարտ ձայնը, ահա նրա մեղմ ժպիտը, վոր այնքան սաղում է նրա զեմքին, ահա նրա խոռուն ճակատը, նրա հանդարտ, զողոջյուն ծիծաղը, վոր, կարծես, նրա զեմքից յետ է քաշում մի մոայլ ըող և յերևան է հանում նրա ամբողջ ներքին աշխարհն իր բոլոր բարեմասնություններով... Ի՞նչ քաղցր էր այն խոսակցությունը, վոր նախ քան Զաքարի գալը՝ բացվեց նրանց միջև: Յե՛վ նրա դիտում վերանորոգվեց այդ խոսակցությունը: Սոսակցության սկիզբը մանավանդ համարյա բառ առ բառ սպասվորվել էր նրա ուղեղում: Յե՛ս ձեզ արդեն տնային մարդու տեղ եմ ընդունում, պ. Զազունյան, և այդ պատճառով չեմ ուզում հետևել հյուրասիրության խոստապահանք որոնքներին և կարծում եմ, վոր դրա համար դուք ինձ կհերքեք: Նա հիշեց և Զազունյանի պատասխանն ու հարցը և դարձյալ իր պատասխանը. «Վորովհետև դուք իմ ամուսնու բարեկամն եք, այդ պատճառով ուզում եմ, վոր և իմ բարեկամս լինեք: Յե՛վ հիշելով իր պատասխանը, այժմ հանկարծ ամօթի. մի զգացում պաշարեց նրան:

«Այս ի՞նչ եմ ասել, այս ի՞նչ եմ ասել» սարսափով շշնջաց նա և անզգայարար շարժելով ձեռագործը սեղանի վրա, զեմքը

ծածկեց ձեռքերով: Նրան թվում էր, թե շատ հանդուգն և աննե-
րելի բան և ասել: Յեվ ինչպես նա այն ժամանակ չհասկացավ,
վոր նոր ծանոթին այդպիսի խոսքեր չեն ասում: «Ով գիտե այդ
խոսքերից նա ինչ յեղբակացրեց» ասաց նա ինքն իրեն և ձեռ-
քերը կամաց հեռացրեց դեմքից: Նրա դեմքն անմեղ ամոթխածու-
թյամբ լուռ ծիծաղում էր: Նա կարճ ժամանակ մնաց անշարժ,
աչքերը մի կեսի հառած, հետո հանկարծ վեր թռավ տեղից:

«Ահ, այս ներելի չե, այս ներելի չե» ցած ձայնով բացա-
կանչեց նա և հեռացավ դեպի լուսամուտը: Նա բաց արեց լուսա-
մուտի տախտակն փեղկերը և, սրբելով ապակու գոլորշին, դեպի
դուրս նայեց: Դուրսը գիշերը բոլորովին մութն էր: Լուսամուտի
առջև յերևում էին փողոցում անկված ծառերի կատարների տա-
կավին: մերկ ճյուղերը, խսկ այն կողմը, հեռու, դիմացի հսկա
տները գիշերային մթության մեջ նկարվում էին իրենց մայր
ուրվագներով: Վոչ վոցի լուսամուտից ճրագի լույս չեր յերևում,
վորովհետև բոլորի տախտակն փեղկերը փակ էին: Յերևում էր
միայն փողոցի լապտերը, վոր իր փայտե սյունի վրա՝ կանգնած՝
շուրջը, շատ մոտ տարածության վրա, ազոտ լույս էր սփռում և
այդ լուսավորված տարածության վրա փողոցի սալահատակը
պղտոր ջրի գոյնի յեր խփում:

«Ինչպես յերևում է, դուրսը բավական ցուրտ է», ասաց նա
ինքն իրեն, աշխատելով մոռանալ Ջադունյանին ասած խոսքերը,
վորոնց հիշելիս նրա դեմքը շարունակ այրվում էր ամոթից: Նա
ապակու միջից նայեց բարձր, յերկնքին: «Արդյոք ամպած է, թե
մառախուղով և պատած» ասողեր չեն յերևում: Նա կամաց ճա-
կատը կպցրեց սառն ապակուն և այս անգամ սկսեց նայել դեպի
ցած, փողոցին: «Անցուգարձը կտրվել է. վոչ վոց չի յերևում»
շարունակում էր նա մտածել ուրիշ բաների մասին, վորպեսզի
բոլորովին մոռանա Ջադունյանին ասած խոսքերը: «Ձե, ահա
մի մարդ. շատավով անցնում ես Իհարկե, տուն կլինի գնալիս:
Տեսնես վճրտեղ և յեղել: Յեվ այսպես, վորքան աշխատում էր
ուրիշ բաների մասին մտածել, չեր աջողվում: Ջադունյանին ասած
խոսքերը համառորեն ամեն ինչ յետ էին մղում նրա ուղեղից և
իրենք միայն ուզում էին տպավորված մնալ այնտեղ:

«Եհ, վերջապես ինչ ուզում է, թող յեղբակացնի», կամաց
բացականչեց նա: «Յես այդ խոսքերը բոլորովին անկեղծությամբ
ասացի և ինչպե՛ս չպետք է ներելի լինի ինձ. կամ այստեղ ինչ
կա ամաչելու, ինչ մի պախարակելի բան եմ ասել»:

Նա հանգստացավ և ամոթի շառագույնը դադարեց այրելու Նրա դեմքը, Հեռացավ լուսամուտից և թեթև, անլսելի քայլերով սկսեց յեա ու առաջ դնալ սենյակում: Նրա աչքերն ընկան սեղանի վրա ընկած ձեռագործին: «Յես առանց շափաղանցնելու կասեմ, տիկին. շատ սիրուն և շատ սիրելի բան է», մտաբերեց նա ՋազուՆյանի խոսքերը և այն անգամ արդեն ինքնաբավականությամբ և անմեղ հպարտությամբ շառագույնը պատեց Նրա դեմքը: Նա ժպտաց, ինչպես ժպտում են անմեղ, բարեսիրտ յերեխաները, և շարունակեց քայլել յեա ու առաջ: Այնուհետև Նրա մտքում արագությամբ նորոգվեցին ՋազուՆյանի դատողությունները: Այդ դատողությունները Նրան անսխալ ելին թվում և ինքը կատարելապես համաձայն էր Նրա հետ: «Այո, ամեն բան, ինչ վոր գոյություն ունի աշխարհիս յերեսին, ուղղակի թե անուղղակի գեպի լավը, գեպի բարին և ծառայում», շնչաց նա ՋազուՆյանի խոսքերը, և այդ վոչ թե Նրա համար, վոր ինքն ամենամեծ փորձված էր այդ բանում կամ, այդ հարցը խոր քննության յենթարկելով, այդ համոզմունքին էր հասել, այլ Նրա համար, վոր այդ ժամանակ այդպես էր զգում: Այո, այդ ժամանակ Մեծան զգում էր, վոր աշխարհիս մեջ ամեն ինչ լավ և բարի չե և վատ կամ չար ասած բանը գոյություն չունի: «Մարդիկ միայն բարի չեն ծնվում, իսկ չար — յերեսեք» հիշեց նա ՋազուՆյանի ուրիշ խոսքերը, — «և մինչև վերջն էլ այդպես թույլ են» ավելացրեց նա իրենից: Մթթե սխալ և այդ: Սխալ չե: Ահա իր ամուսինը, վորը Նույնչափ լավ մարդ է, Նույնչափ բարի չե, վորքան և Արամիկը: Ահա ռուս ազախինը, հայ խոհարարը, հայ ծառան, զբանք բոլորն էլ լավ և բարի մարդիկ են: Նույնպես և այդ միևնույն տան հարևան բնակիչները: զբանք մեջ վոչ վոք վատ և չար մարդ չկա: Նույնիսկ այն ուշացած պարոնը, վոր փոքր ինչ առաջ փողոցում շտապ անցնում էր, նա էլ շատ լավ և բարի մարդ էր յերևում: Կերջապես... ինքը — ՋազուՆյանը... Մթթե Նրանից էլ լավ, բարի, խելոք, ազնիվ, քաղաքավարի, սիրելի և... գեղեցիկ մարդ կա աշխարհիս յերեսին... Ամենքը, ամենքը լավ և բարի չեն: Յե՛վ ինչ՞եւ բարի և լավ չպետք և լինեն, քանի վոր կյանքն այնքան քաղցր և սիրելի չե: Նրա աչքն ընկավ պատից կախված մի գեղաներկ նկարի վրա: Նկարը ներկայացնում էր մի կաթուղիկ քահանա՝ սաստիկ հաստ փորով և չադ, ստիբած կլորիկ դեմքով: Նա կանգնած էր գինու տակառի առջև և ձեռքին կարմիր գինով կխալից մի բաժակ բռնած՝ հիացմունքով նայում

եր նրան լույսի վրա: Եմման նայելով այդ նկարին, հանկարծ ծիծաղեց:

«Ահա այդ քահանան ել անշուշտ շատ լավ, բարի և զվարճասեր մարդ պետք է լինի. ինչ ֆեսա, վոր գինի շատ է սիրում. մի չունի վորեկ պակասություն...»:

Ժպտալով նա շարունակեց յետ ու առաջ քայլել սենյակում: Կաթոլիկ գինեմոլ քահանան մոռացվեց, և նա շարունակեց մտաբերել այդ որվա յեղեկությունը, վոր նրա համար ամեն բանից քաղցր էր: Ահա ճաշը: Ինքը նստած և ուղիղ Ջազուհյանի դիմացը և... նայում է նրան: Ի՞նչ լավ էր նրան նայելը: Թեև սեղանը շատ առատ էր և կերակուրներն ամենահամեղ, բայց ինքն ախորժակ չունեւր ուտելու... Իսկ Ջաքարն ի՞նչ ծիծաղելի յեր, մանավանդ թուղթ խաղալիս: Նա մտաբերեց Ջաքարի կոմիքական անբավականությունն իր անաջողությունից և ծիծաղեց: Չե, Ջաքարը շատ ծիծաղելի յե, շատ... Ահա և դաշնամուրի առջև նստած՝ նվագում և: Ի՞նչ էր այն... Մծցարա... Եմերբա... չե, Բեթհովեն, Բեթհովեն... Ի՞նչ սքանչելի բան էր... կարծես ինքը չեր նվագում, այլ մի աներևույթ ույժ մտել էր նրա մատների մեջ և խաղում դաշնամուրի ստեղծանքների հետ: «Ենորհակալ եմ, տիկին, շատ շնորհակալ եմ. դուք հիանալի նվագում եք: Ենորհակալ եմ», հիշեց նա Ջազուհյանի խոսքերը և նրա սիրան յերջանկությամբ մարեց: «Իսկ հիանալի նվագում եք»: Միթե այդ լուկ հաճոյախոսություն էր, վորպիսին շոյալում են սղամարդիկ կանանց առջև: Վհ, վհ, նրա մեջ քծնանքի մի գիծ անդամ չկա և նա լուկ քաղաքավարության համար չեր կարող հաճոյախոս լինել: Միթե ինքը իր աչքերով չտեսավ, թե վորքան խոր զգացված էր նա. նրա հայացքի յուրաքանչյուր գիծը, ձայնի յուրաքանչյուր յեղևնը հիացմունք և շնորհակալություն էր արտահայտում:

Եմման նորից մոտեցավ լուսամուտին և այտն առաջվա նման սեղմեց ապակուն:

«Ա՛խ, ի՞նչ, լավ է... անհուն քաղցրությամբ շշնջաց նա և ժպտող աչքերը փակեց:

«Իհնկ, յերկու», կարծես յերագում համարեց նա ժամացույցի ձայնը, վոր դալիս էր հարևան սենյակից: Հանկարծ աչքերը բաց արեց, այտը հեռացրեց ապակուց և ակնանջ դրեց:

«Միթե յերկուսն է» շշնջաց նա դարձադարձ: «Այսպէս արագ անցավ գիշերը... Իսկ քունս չի գալիս... Զարժանալի յե...»: Նա

փակեց լուսամուտի փեղկերը, գնաց նստեց և շարունակեց ձեռագործը:

Ու մտածմունքները նորից պաշարեցին նրան:

Վերջապես նրա աչքերի կողերը սկսեցին ծանրանալ. քունն արագությամբ սկսեց ազդուացնել նրա քաղցր մտածմունքները և թմրեցնել նրա մարմինը: Ձեռագործը մի կողմ դրեց, խառնված աչքերը ձգեց տասնասպին և՛ յերջանիկ փպիտը, դեմքին՝ հորանցից, սիրուն կերպով բաց անելով փոքրիկ բերանը:

«Մեկ, յերկու, յերեք» համարեց նա ժամացույցի զարկերը, վերկացավ, ճրագը հանգցրեց և գնաց ննջարան:

Իր անկողնում պառկած եր Ջաջարը, Այնպես խորն եր քնած, վոր յեթե թնդանոթ անգամ արձակելին, թվում եր, թե դարձյալ չեր արթնանա: Լամպի լույսն ընկնում եր նրա դեմքին: Սմման ակամա կանգ առավ նրա անկողնակալի առջև և սկսեց գննարար նայել նրա դեմքին: Տեր աստված, ինչ սարսափելի մեծ ե նրա քիթը... Իսկ պնչերն ինչպես անճոռնի կերպով լայնանում են և անախորժ շչյունով ներս են ձծում ողը... Հապա ճակատը, — ինչ նեղ և անճոռնի յե... հապա մորմուքը, բիթերը, հոնքերը, զլիթ մազերը ինչպես վատ խճճվել են... հապա դիմքը... հապա...:

Ինչ-վոր վատ զգացմունք զողի նման ներս սողաց Սմմայի սիրտը և նա ակամա զզվանքով շրջեց դեմքն ամուսնուց: Բայց նույն բույեյին, կարծես բնագոյմամբ, հասկանալով, վոր այդ լավ չե, նա ի ներքուստ ինքն իր դեմ կատաղեց և անկոչ զգացմունքը խացրեց իր մեջ: Արագ մոտեցավ լամպին, լույսը ցածացրեց, դողդոջյուն ձեռքերով հանվեց և պառկեց իր անկողնի մեջ ինչ-վոր վատ, շատ վատ նախազգացումով...

XII

Հետևյալ օրը Սմման, մտաբերելով դիշերվա իր զուրթյունը, շատ զարմացավ: Առաջին անգամն եր, վոր մի օրվա տպագորությունները այդ աստիճան զրադեցնում եյին նրա միտքն ու սիրտը և նա վորքան աշխատում եր վորեւե բացաարություն տալ այդ յերևույթին, մնում եր տարակուսած: Վոչ մի պատճառ չեր զդանում, վոր հավանական լինեւ. և այդ պատճառով նրա տարակուսանքն ազելի մեծանում եր: Այն ինչ այդ օրը նա իրեն տխուր եր զգում, առանց վորեւե ակնհայտ պատճառի: Նախորդ օրվա անդուսպ ուրախության հետքն անգամ չկար նրա մեջ: Մի ինչ-վոր ծանր, գառն զգացմունք ճնշում եր նրա սիրտը:

Նա զգուժ եր, վոր սովորակաւ ախորժակով չի խմում առավոտ-
յան թեյը, սովորական ախորժակով չի ուտում նախաճաշը:
Ամուսնու կատակները նրան դուր չեյին գալիս: Մինչև անգամ,
յերբ առավոտյան հազցնում եր Արամիկին, մայրական այն խան-
դավառ սիրով չհամբուրեց նրա վիզը, ծնոտի տակ, ինչպես ուրիշ
անդամներ: Ազատինի և ծառայի վրա ինչ-վոր աննշան պատճառով
մի քանի անգամ բարկացավ, վոր տառջ չեր պատահում:

Այդ որն իր և Արամիկի համար մի քանի բաներ ուներ գնե-
լու: Ժամը տասն և մեկն եր: Առավ Արամիկի ձեռքը և դուրս
յեկավ տանից: Դժուրցովայա փողոցի վրա մտավ մի խանութ:
Քանութը մի նեղ կամարով բաժանված եր յերկու մասի: Առաջին
մասում չկային հարկավոր իրերը, նրան հրավիրեցին յերկրորդ
մասը: Նա արդեն գնել եր, ինչ վոր հարկավոր եր, և նայում եր
այնտեղ դարսած մանր-մուշր առարկաներին, յերբ հանկարծ
խանութի առաջին մասից լսվեց Զաղունյանի ձայնը:

— Կարծեմ այստեղ նվիրատվությունն և ընդունվում մի չքա-
վոր ընտանիքի ոգտին, — ասում եր նա:

— Այստեղ և ընդունվում, — յեղավ պատասխանը:

— Խնդրեմ նվիրատվության ցուցակը:

Յմման հիշեց, վոր յերկու որ առաջ լրագրում մի լուր եր
տպված, վորով հրավիրում եյին բարեգործների ուշադրությունը:
Թե այս ինչ խանութում մի շատ չքավոր ընտանիքի ոգտին
նվիրատվությունն և հավաքվում: Նա նայեց դեպի խանութի
առաջին մասը, բայց մի քանի գնորդ կանայք և բաժանող կա-
մարի պատը խանդարում եյին նրան տեսնելու Զաղունյանին:
Սակայն մի քանի բողբոյից հետո Յմման տեսավ նրան, յերբ նա
արդեն դուրս եր գնում խանութից: Նա շտապով մի քանի մանր-
մուշր բաներ եր գնեց և Արամիկի հետ դուրս յեկավ խանութի
առաջին մասը:

— Զքավոր ընտանիքի ոգտին այստեղ և ընդունվում նվի-
րատվությունը, — հարցրեց նա մի գործակատարի:

— Այո, տիկին:

Յմման հանեց հինգ ուրբխանոց մի թղթազրամ, անխոս
տվեց նրան, և առնելով Արամիկի ձեռքը, ուղում եր դուրս գնալ:
— ճատրագրեցիք, տիկին, — քաղաքավարությամբ նկատեց
նրան գործակատարը, բայց ցուցակն ու գրիչը առաջարկելով նրան:

Յմման առավ գրիչը և, նախ քան ստորագրելով, կտրուց վեր-
ջին նվիրատվությունը, վոր ինչպես յերևում եր, Զաղունյա-

Նինն եր. «Վռն — 20 ու.»: Նա շտապով հանեց դարձյալ հինգ ուսրի, ավելց գործակատարին և ստորագրեց. «Մի տիկին — 10 ուսրի»: Այնուհետև առանց նայելու գործակատարին, առանց նայելու իր շուրջը, կարծես ամաչելով, վերցրեց զնաձ իրերն, առավ Արամիկի ձեռքը և շտապ դուրս գնաց խանութից, Ինչ-վոր ախորժելի հուզմունք պաշարել էր նրան, մաքերը խառնվում էյին նրա զլխում, և նա զգում էր, թե դեմքն աթուղում և շտապում:

Դեռ ևս վաղ էր, նա չուզեց այդպես շուտ տուն դառնալ և, Արամիկի ձեռքից բռնած, անցավ դեպի պալատ: Պալատի առջև՝ ծառուղիի ծայրին տեսավ Զազունյանին, վորը մի կողմ քաշված՝ խոսում էր մի պարոնի հետ: Նման մոտեցավ նրան և պեսք և անցներ նրա մոտով, առանց հույս ունենալու, թե նա կտեսնի իրեն, բայց նույն բողբոյին Զազունյանն, յերևի վերջացնելով խոսակցութեանը, սեղմեց խոսակցի ձեռքը և ուղում էր անցնել մինևույն ուղղությամբ, ինչ վոր նմանն:

Նա տեսավ Նմային և խկույն մոտեցավ նրան:

— Բարև ձեզ, տիկիններեցեք, քիչ էր մնում անցնելի առանց ձեզ նկատելու, — ասաց նա շերմորեն սեղմելով նրա ձեռքը:

— Դուք այնպես տաք խոսակցութեան մեջ էյիք այն պարոնի հետ, — ասաց Նման ժպտալով:

— Այո, — պատասխանեց Զազունյանը, կամեիլով Արամիկի թշիկը: — Իմ փաստաբանն էր, վորին հանձնել եմ գործս:

— Հապա ասում էյիք, թե գործն այնքան էլ դժվարություններ չի ներկայացնում ձեզ համար:

— Ինչ ուղում ե լինի, տիկին, դատաբանի հետ փոքր իշտես խճճված գործ ունեցողը առանց փաստաբանի վռնինչ չի կարող անել: Յես տեղեկացա, վոր հակառակորդներս ուղում են գործն ավելի խառնել, այնպես վոր վախենում եմ, թե մի գուցե պատրաստություններ չտեսած տանուլ տամ գործը:

Յեվ նա համառոտ, ընդհանուր գծերով սկսեց պատմել գործի կյությունը:

Դանդաղ քայլերով նրանք առաջ էյին զնում: Նման զգում էր, թե ինչպես կամաց-կամաց անցնում և իր անորոշ տխրությունը և յերեկվա նույնպես անորոշ ուրախությունը նորից պաշարում և իրեն Զազունյանի պատմելու ժամանակ նա յերեկմն սկսած զննողական հայացքով դիտում էր նրան և ամեն անգամ ներքուստ մի տեսակ գոհունակություն էր զգում, տեսնելով նրա

պատկանելի և գրավիչ արտաքինը, վորով աղամարդկանցից շատ քներն են լինում ոտովմա՞ծ։ Նա մինչև անգամ մի տեսակ հպարտութուն եր դգում, յերբ տեսնում եր, վոր անց ու դարձ անող համարյա բոլոր կանայք մի առանձին հայացքով եյին նայում Զաղունյանին, իսկ նրա հետ և իրեն, և այդ հպարտութունն ուվելանում եր ավելի այն ժամանակ, յերբ տեսնում եր, վոր Զաղունյանը, բացի իրենից, վոչ վոքի ուշադրութուն չի դարձնում, իսկ շատերին բոլորովին չի յեւ նայում։ Յեւ իրավ, Զաղունյանն անցնելով Նմմայի հետ, այնպիսի սիրով և իրեն հատուկ զգաստ քաղաքավարությամբ եր խոսում նրա հետ, վոր կարծես այն ահագին մայթի վրա, բացի նրանից, վոչ վոքի և վոչինչ չեր տեսնում։ Յերևում եր, վոր սովորականից ավելի լավ տրամադրության մեջ եր։ Ողբակցությանն յերբեմն այնպիսի սրամիտ և թեթև կատակի ձև եր տալիս, վոր Նմման ակամա ծիծաղում եր։ Բնավորության այդ մի գիծը թեև նա տոաջ եւ նկատում եր Զաղունյանի մեջ, մանավանդ Զաքարի հետ ունեցած խոսակցության ժամանակ, բայց այժմ այդ գիծը նրան ավելի յեր աչքի ընկնում և ավելի յեր գրավում նրան։ Թեև Զաքարը վոտից ցզլուխ կատակ եր, բայց նա յերբեմն այնպիսի անհամ կատակներ գիտեր անել, վոր լսողը ծիծաղում եր նրա համար միայն, վոր այդ կատակները անհամ եյին, այն ինչ Զաղունյանի կատակները լինում եյին այնքան սրամիտ, յերբեմն հեզնական, թեթև, թուռցիկ և անսպասելի, գլխավորը — անսպասելի, վոր լսողն ուզեր-չուզեր պետք և անպատճառ հիացման ժպիտ արտահայտեր։ Յեւ այդ կատակները վոչ թե խանդարում, այլ, ընդհակառակը, մինչև անգամ մի տեսակ ներդաշնակութուն եյին տալիս նրա լուրջ և զգաստ բնավորությանը։ Հասնելով «Բաղաքային ժողովարանին» նրանք դարձան և նույն դանդաղ քայլերով սկսեցին յետ դառնալ։

«Ազնվականների ժողովարանի» առջև լայն մայթի վրա, Զաղունյանը հանկարծ տեսավ այն գինվորականին, վորին մի քանի որ առաջ գիշերը հանդիպեց հյուրանոցի սանդղաքի վրա։ Զինվորականը դալիս եր գիմացից մի գեղեցիկ մանկահասակ կնոջ հետ, բայց վոչ այն, վորի հետ այն գիշերը տեսավ նրան Զաղունյանը։ Ինչպես յերևում եր, նա դեռ հեռվից եր նկատել Զաղունյանին։ Այն ինչ Զաղունյանը նրան տեսավ այն ժամանակ, յերբ նա իրեն ուղեկցող կնոջ հետ նրանից մի քանի քայլ հեռավորությամբ պետք և անցնել նրա մոտով։ Զինվորականը նայելով նրան՝ ձեռքը մոտեցրեց գլխաբեկին իրեն բարեխնան,

բայց նույն վայրկյանին Ջաղուշյանն արագ շրջեց դեմքը առանց պատասխանելու նրա բարեկին, ցույց տալով, թե չտեսավ նրան։

Նման տեսավ այդ և յետ նայեց գինժորականի կողմը։

— Այն գինժորականը, կարծեմ, ձեզ բարեկեց, պ. Ջաղուշյան, — ասաց նա։

— Վեր գինժորականը, — շփոթված հարցրեց Ջաղուշյանը և, փոխանակ յետ նայելու, գիտմամբ նայեց այս ուսայն կողմը։

— Ահա նա, վոր գնում է այն կնոջ հետ։

Ջաղուշյանը, ըստ յերևոյթին ցույց տալու համար միայն,

վոր ուզում է տեսնել, թե այդ ինչ գինժորական եր իրեն բարե-

վողը, յետ նայեց և նույն բուպելին ել դեմքը դարձրեց։

— Հա, — ասաց նա հանգիստ ձայնով։ — Չտեսա։

Այնինչ նման նկատեց, վոր նա պեսով գինժորականին, բայց գիտմամբ չպատասխանեց նրա բարեկին։ Ակամա հետաքրքրությամբ նայեց Ջաղուշյանի դեմքին և նկատեց, վոր շփոթված է մոռյլված և։ Յեղ մի քանի բուպե առաջ այնքան պարզ և հասկանալի այդ մարդն այժմ իր շփոթված և վրայ դեմքով այն աստիճան մութ և խորհրդավոր եր յերևում նրան, վոր թվում եր, թե վոչ մի կերպ չի կարելի թափանցել նրա հոգին՝ իմանալու համար, թե ինչ է կատարվում այնտեղ։ Սակայն Ջաղուշյանի մեջ կատարված այդ փոփոխությունն յերկար չտևեց։ Կարծես հանկարծ ուշքի գալով, վոր իրեն ակամա կորցրել եր, նա բռնի կերպով տիրապետեց իրեն և վերստացավ իր առաջվա տրամադրությունը։ Նման դարձյալ ակամա գննողաբար նայեց նրա դեմքին և դարձանքով տեսավ, վոր նրա հանկարծակի փոփոխության հետքն անգամ չկա։ Նույն խելացի, նույն հանդարտ և մերթ ընդ մերթ նույն քաղցրությամբ ժպտող դեմքը, վոր այնքան ծանոթ է ակամա դրավում եր նրան։ Վորքան նման մաս եր ծանոթմանում, խորը գիտում Ջաղուշյանին, այնքան այդ տարրինակ մարդը նրան դարձանալի և անհասկանալի յեր թվում։ Վոչ մի կերպ չեւ կարողանում նրա մասին մի ճիշտ, ամփոփ դադափար կազմել, վորպեսզի նրա հետ ունեցած իր հարաբերությանը համարձակորեն տար այն յեղանակը, վորին, թեև տակավին անորոշ, բայց ձգտում եր նրա սիրտը։ Այդ մարդու մեջ հենց սկզբից նա շատ մութը կերպով տեսնում եր մի բան, — ինչ — ինչն ել չգիտեր, — վոր ակամա ստիպում եր նրան փոքր ինչ դադված մնալ և մինչև անգամ նայել նրա վրա... կասկածանքով, Յեղ արդյոք լմիկ եր այդ մի բանը, թե վատ, — հենց

այդ եր, վոր նա չգիտեր և թվում եր, թե յերբեք ել չի գիտնալ։ Բաժանվելիս Ջազուռյանն ասաց.

— Այս գիշեր «Հայուհաց Բարեգործական Ընկերության» ոգաին կոնցերտ են տալիս, դուք այնտեղ կլինե՞ք։

— Ջգիտեմ, ճշմարիտ, — պատասխանեց Մմման։ — Յեթե Ջա-
քարը տոմսակ լինի վերցրած...

— Յես չեմ կարծում, թե նա դեպի բարեգործական նպա-
տակն անտարբեր գտնվի, — ասաց մպտալով Ջազուռյանը։

Մմման հիշեց խանութի անցքն և կարմրեց։

— Յես ել չեմ կարծում, — պատասխանեց նա նույնպես
մպտալով։

Ջազուռյանը սեղմեց նրա ձեռքը, նորից կամեց Արամիկի
բշխին՝ ու հեռացավ։

Մմման մի քանի անգամ յետ նայեց նրան, ինքն ել չիմա-
նալով ինչու, և Արամիկի հետ դիմեց դեպի տուն։

XIII

— Ջաքար, այսորվա կոնցերտի համար տոմսակ վերցրե՞լ ես։

— «Հայուհաց Բարեգործական Ընկերության» ոգաին։ Ինչ-
պես չե. յերեք հատ. մեկը քեզ համար, մյուսն ինձ՝ յերբորդը
Ջազուռյանի համար։ Յես գիտեմ, վոր տոմսակ վերցնելու հա-
մար նա ժամանակ չի ունենա։

— Դու թնչ գիտես. դուցե նա քեզանից առաջ և վերցրել։
Յես այսոր պատահեցի նրան և առաջին անգամ նա հիշեցրեց
ինձ այդ բանը։

— Համ, պատահեցի՞ր։ Դե, ինչ անեմք, թող վերցրած լինի,
թող մի տոմսակ ալիւ լինինք վերցրած, նպատակը բարեգործա-
կան և, — իբրև թե Արամիկին ել հետներս ենք տարել։ Տոմսակը
վերցնելուց հետո անցա Ջազուռյանի կողմը, բայց նրան չգտա
հյուրանոցում։ Մտադիր եմ յերեկոյան ել անցնել, — այն կողմը
գործ ունեմ, — այդ ժամանակ նա անպատճառ տանը կլինի.
կվերցնեմ հետս, կգանք, թեյ կխմենք, իսկ հետո միասին կդնանք
թատրոն։ Ի՞նչպես ե, հալամձեմ ես ծրագիրս։

Մմման նայեց նրա բարի, մպտուն աչքերին և ծիծաղեց։

— Հավանումեմ, — ասաց։ Նա ուղեց պատմել խանութի անցքը,
բայց ամօթի նման ինչ-վոր մի զգացմունք ստիպեց նրան լռել։
Ծալից հետո՝ իր սովորության համեմատ՝ կուշտ քնելով, Ջա-
քարն յերեկոյան դուրս գնաց իր «ծրագրի» համեմատ գործելու։

Սմման սպասում եր, վոր նա անպատեհաւ կգա Ջաղունյանի հետ, բայց նա մենակ վերադարձավ:

— Յեա հուսահատված եմ, Սմմա, — մանկուն պես՝ ասաց նա: — Այնտեղից ուղղակի գնացի Ջաղունյանի մոտ, տանը չգտա: Հետո գնացի գործիւս և վերադառնալիս դարձյալ անցա նրա կողմը, — դարձյալ այնտեղ չեր: Սղասեցի մոտ տասն բողի, — չեկավ: Ծարահասցալ, ահա, դալիս եմ մենակ: Խնչ արած, սիրելիս, առանց նրան պետք և գնանք: Յեթե նա գալու յե, ինքը կգա, բայց յես ուզում եյի, վոր միասին գնայինք և միասին նստայինք:

Կերը ստոնությամբ, կարծես վերափորված, նայեց նրան և վռչինչ չպատասխանեց: Մինչև Ջաջարի գալը, յերբ նա սպասում եր, վոր Ջաղունյանը կգա նրա հետ, մեծ ցանկություն տներ կոնցերա գնալու, բայց այժմ այդ ցանկությունը մի ակնթարթում անցավ:

Մինչև թեյ խմելը Սմման դեռ հագնված չեր: Նա այնպիսի դանդաղությամբ եր խմում թեյը, վոր կարծես՝ բոլորովին մոռադիւր չեր այդ գիշեր տանից դուրս գնալու: Ջաջարը, վոր թեյը տոաջը դրած՝ դրադված եր այդ որվա լրագրների ընթերցանությամբ, հանկարծ հանեց ժամացույցն և նայեց:

— Պահ, ժամը շուտով ութը կլինի, — բացականչեց նա: — Սմմա, ինչ ես անում, գնա հագնվիր Ե: Դեր դու թեյդ ել չես վերջացրել:

— Խնչ ես շտապում, փոքր ինչ ուշ գնանք, ինչ կա վոր, — պատասխանեց Սմման:

— Մի վախիր, տոանց այն ել ուշ կգնանք. կես ժամ և մնում: Մինչև հնազնվես, մինչև կգնանք, արդեն բավական կուշանանք: Շտապիր, շտապիր:

Սմման, չնայելով ամուսնու խոսքերին, շարունակեց դանդաղությամբ խմել թեյը: Սակայն այդ բաժակը շուտով վերջացրեց, կամաց վեր կացավ և դուրս գնաց հագնվելու: Հայելու առջև կանգնած՝ հագնվում եր դանդաղությամբ. կարծես նրա համար միևնույն եր, վոր կորսեթը լավ չսեղմեց, վորից և իրանն ու կուրծքը լավ ձև չտացան. նույնպես ուշադրություն չդարձրեց և հագուստի մի քանի մանր-մունր բաների վրա, վորոնք, չնայելով իրենց աննշան լինելուն, ուրիշ անգամներ կատարելապես սպասում եյին նրա գեղեցիկ արտաքինը: Հագուստը վերջացնելով, ծածկեց գլխին բաժրակի գունդ-գունդ գործած սպի-

տակ շալը, վերցրեց ձեռնոցներն և ուղում եր դուրս գնալ, յերբ հանկարծ նրան թվաց, թե Զաղունյանը կոնցերտում կլինի: Յեզ իսկապես, յեթե նա կոնցերտ չպետք և գնար, ել ինչու յեր այդ որը հարցնում եմ մային թե նրանք պետք և գնան: Շալը շտապով վերցրեց գլխից, ձեռնոցների հետ շարտեց աթոռի վրա և այս անգամ սկսեց զննողաբար նայել իր հազուստին, դեմքին, մազերի տարվածքին: Դեմքը փայտում եր և սառած ինձ կատարելապես վռնինչ հարկավոր չե, բայց հազուստի և մազերի սանրվածքի պակասություններն իսկույն աչքի ընկան: Ուղղեց ինչ վոր հարկավոր եր, մի քանի անգամ շուռումուռ յեկավ հայելու առջև, վերցրեց շալն և այս անգամ ծածկելու վրա յեր, յերբ հարևան սենյակից լսվեց Զաքարի վոտների ձայնը և նա ներս մտավ շտապով:

— Մեմա, ինչ ևս անում, Է, չվերջացրի՞ր, — ասաց նա:

— Վերջացրի, վերջացրի, — պատասխանեց փայտավոր մեման: Դայակին Արամիկի վերաբերմամբ մի քանի պատվերներ տալով, նրանք դուրս գնացին, նստեցին մի կողք և դիմեցին դեպի շաղաքային թատրոն:

Կոնցերտի նպատակը բարեգործական լինելով, թատրոնը լի յեր հանդիսականներով, վորոնց թվում, բացի հայերից, կային և բավականաչափ ոտաբազդիներ, վորովհետև կոնցերտին մասնակցողների մեծ մասը ուղերայի յերգիչ-յերգչուհիներ էին: Կոնցերտի առաջին բաժինն արդեն սկսվել եր, յերբ Զաքարն ու մեման ներս մտան դաշիճը: Բարեբաղդաբար նրանց համարներն աթոռների շարքի ծայրումն էին և նրանք առանց ուրիշների անհանգստություն պատճառելու, նստեցին իրենց տեղերը: Մեման բոլորովին ուշադրություն չդարձրեց, թե բեմի վրա մի և յերգողը և ինչ են յերգում, այլ նստելուն պես աչքերով սկսեց վորոնեի Զաղունյանին: Նա դիտեց առջևի և յետի շարքերը սկզբից մինչև վերջը, բայց Զաղունյանին չտեսավ: Նայեց և ռթակներին, կարծելով, թե գուցե այնտեղ և նստած, բայց այնտեղ ել Զաղունյան չկար: Համոզվելով, վոր Զաղունյանը կամ դեռ չի յեկել կամ բոլորովին չի գա, նա աչքերն ուղում եր դարձնել դեպի բեմը, յերբ հանկարծ ռթակներից մեկի մեջ տեսավ այն գինավորականին, վոր այդ որը փողոցում Զաղունյանին բարև տվեց, բայց վորին Զաղունյանը չտեսնելուն տվեց: Զինվորականը նստած եր յերկու գեղեցիկ կանանց հետ և, ըստ յերևույթին, մեծ ուշադրությամբ նայում եր բեմին: Մեման մտաբերեց

Զազուհայանի այդ որվա շփոթված ու մոռալ գեմքը և այդ գինվորականի ներկայութեանը նրան շատ անախորժ թվաց, թեև բուրսովին չգիտեր, թե ով էր նա։ Այդ որվա հանգիստներից այսքանս միայն յեզրակացրեց, վոր Զազուհայանի և այդ գինվորականի միջև ինչ-վոր կա, վոր շատ անախորժ և Զազուհայանի համար։ Այժմ կարծեց, թե դուքե Զազուհայան յեկել էր, բայց տեսնելով, վոր գինվորականն այստեղ և, հեռացել եթ, վորպեսզի շահանի կամ չհանդիպի նրան։ Նա սաստիկ տխրեց։ Մինչև անգամ ասելու թյան նման մի զգացմունք շարժվեց նրա սրտում դեպի այդ անծանոթ գինվորականը։ Նա չիմացավ, թե ինչ յերգեցին և ինչպես վերջացավ կոնցերտի ատաղին բաժինը։ Վարագույրն իջավ, շուրջն սկսեցին ծափահարել և բռնավիճ, բռնազոռալ։

— Ի՞նչ ես ծափահարում, — դժգոհութեամբ ասաց նա ամուսնուն, վորը համարյա ամենից յեռանդով էր ծափահարում։

— Ի՞նչպես չծափահարեմ, քանի վոր ուս յերգչուհին հայերեն «Վոհ, ինչ անուշ» յերգեց, — հրացմունքով պատասխանեց Զաքարը և շարունակեց ծափահարել։

Վարագույրը բարձրացավ, յերգչուհին դուրս յեկավ, ժպտալով գլուխ տվեց և, չնայելով ամեն կողմից լավող բռնա-երին, նորից հեռացավ։ Վարագույրը նորից իջավ։

— Ի՞նչ, չհավանեցի՞ր, — հարցրեց Զաքարը կնոջը, յերբ դահլիճը խաղաղեց։

— Ի՞նչ կար հավանելու, յես չեմ հասկանում, — պատասխանեց կինը։

— Ի՞նչպես թե, ինչ կար հավանելու, — բացականչեց զարմացած Զաքարը։ — Հրաշալի բան էր, ի՞նչ ես ասում, հրաշալի բան «Вох ииҫ ануш!»։

Յեվ նա իր սովորական շափազանցութեաններով սկսեց բացարկել, թե ինչու և ինչով էր հրաշալի ուս յերգչուհու հայերեն յերգած «Вох ииҫ ануш» յերգը։

— Դուրս չի՞ս դալիս, — հարցրեց նա կնոջը։

— Վոչ, նոր չեկամք, — պատասխանեց կինը։

— Լավ։

Զաքարը վեր կացավ և մենակ դուրս գնաց դահլիճից։

Մեծան Պապ նստած։ Անուշադիր և տխուր հայացքով նայեց իր շուրջը, մեծ մասամբ դատարկ աթոռներին, վորովհետև հանդիսականների մեծ մասը դուրս էր գնացել դահլիճից, նայեց և

ծանոթ ռթյակին, վորպեսզի լավ տեսնի, թե այն ինչ մարդ է, վորից Զազունյանն այնպես խորշում է. բայց ռթյակը դատարկ էր. գինվորականը յերկու կանանց հետ դուրս եր գնացել: Սմման սկսեց մտածել, թե ինչ կապ կարող եր լինել գինվորականի և Զազունյանի միջև, արդյոք ինչ տարաձայնութուն, անախորժութուն եր պատահել նրանց միջև, վորի պատճառով Զազունյանն այնպես խորշում եր նրանից և մինչև անգամ չեւ ուզում պատասխանել նրա բարեկին: Գուցե մեղավորը Զազունյանն եր, վոր այդպես խորշում եր այդ գինվորականից, ապա թե վոչ ինչմե պետք է խորշեր նրանից, յեթե մեղավորը նա լինելու ինչմե չէ. կարող է մեղավորը և այդ գինվորականը լինել: Գուցե այդ մարդը Զազունյանին այնպիսի ծանր վիրավորանք է հասցրել, վոր նա վոչ մի կերպ չի ուզում նրան ներել: Սմման մտաբերեց Զազունյանի շփոթված և մոայլ գեմքը և տեսավ, վոր զա մեղավոր մարդու գեմք չեւ, այլ սաստիկ վիրավորված, սաստիկ անպատված մարդու գեմք, վոր իրեն հասցրած վիրավորանքի և անպատվության հետ վոչ մի կերպ չի ուզում հաշտվել:

Տեսնելով, վոր մեղերն ու յենթադրութուններն իրեն շատ հեռու յեն տանում և վոչ մի բավարար յեզրակացության չեն հասցնում, քանի վոր ինքը փաստն եւ տակավին յենթադրութունն է, նա այլևս վոչինչ չուզեց մտածել, վեր կացավ և դուրս գնաց դահլիճից: Բայց վորքան յեղավ նրա դարձանքը, յերբ տեսավ իր ամուսնուն մի կողմը քաշված՝ այն գինվորականի հետ բարեկամաբար խոսակիս: Սմման յերեք չեւ կարող յերևակայել, թե Զաքարը նրա հետ վորեւ հարաբերության կարող է ունենալ, քանի վոր Զաքարը վոչինչ չեւ ասել նրան, թե մի այդպիսի ծանոթ կամ բարեկամ ունի, այն ինչ նրանց խոսակցության ձևը ցույց եր տալիս, վոր նրանք նոր ծանոթներ չեյին, այլ հին բարեկամներ: Նա ուզում եր և մոտենալ նրանց և չե, վորովհետև գինվորականը, ներկայանալով տակավին իրեն մի խորհրդավոր անձնավորութուն, և՛ հետաքրքրում եր նրան, և՛ տակուլության զգացմունք ներշնչում, թեև ինքն եւ պարզ չգիտեր, թե ինչ բանի համար: Սակայն նա միաց այնտեղ, վորտեղ կանգնած եր: Ավելի լավ համարեց սպասել, մինչև վոր Զաքարը կվերջացնի խոսակցությունը և կմոտենա իրեն: Այնուհետև նրանից տեղեկություն կհարցնի այդ գինվորականի մասին: Զաքարը գինվորականի հետ խոսում եր մեջքը կնոջ կողմն արած, ապա թե վոչ՝ Սմման կարծում եր, վոր յեթե նա տեսներ իրեն մենակ

կանգնած, իսկոյն զինվորականին կրեքեր և կծանոթացներ իր հետ: Այն ինչ զինվորականը կանգնած եր գեմքը նրա կողմն արած և, չնայելով, վոր խոսում եր Զաքարի հետ, բայց աչքերը շարունակ նրա կողմն ուներ: Սժմային թվաց, թե զինվորականը ճանաչում և իրեն, վորովհետև այդ որը տեսավ իրեն Զաղունյանի հետ զրոսնելիս: Բայց նրա հայացքն այնպես սուր ու համառ եր, վոր Սժման ահամտ շփոթվեց և աչքերը շրջեց ուրիշ կողմը:— զինվորականը նրան շատ լիբր և ափսի տեսել թվաց: Սժման այժմ սկսեց զիտել առջեր զրոսնող հանդիսականներին և նրա աչքերն ընկան այն յերկու կանանց վրա, վորոնց հետ նստած եր յթյակում զինվորականը: Նա դնողարաց նայեց նրանց: Նրանց յերկուսն էլ ոտս եյին յերևում, միջին տարիքով, բայց իրենց տարիքից արհեստական միջոցներով յերիտասարդացած: Նրանք հեռվից թեև գեղեցիկ եյին յերևում, բայց մոտիկից փորձառու կնոջ աչքն իսկոյն տեսնում եր, թե արհեստական յերբեմն ինչպիսի հմտությամբ կարողանում և մրցել բնականի հետ:

«Ո՞վքեր են արդոք», մտածում եր Սժման, աչքերը չհեռացնելով նրանցից: «Նրա բարեկամներն են, թե մեկը կինն և, մյուսը — քույրը կամ թե...»:

Սժման զգվանքով գեմքը շրջեց նրանցից, դարձավ և մտավ դռնի:

XIV

Նա հույսը բուրրովին կտրեց, թե այդ գիշեր թատրոնում կտեսնի Զաղունյանին: Նա այլևս չեր կասկածում, վոր Զաղունյանը կամ բուրրովին չպետք և դուր թատրոն, կամ թե՛ յեկել եր և, տեսնելով, վոր զինվորականն այնտեղ և, հեռացել եր անմիջապես:

Նա այլևս չեր ուղում մնալ, ուղում եր դուրս գնալ և տեսլ աժառանգ, թե զլուխը ցավում և, տուն գնան, բայց ափսի լավ համարեց լսել կոնցերտի յերկրորդ բաժինն և և հետո տուն գնալ, մանավանդ վոր արդեն դանդը տվին և հանդիսականներն սկսեցին ներս գալ: Ներս մտավ և Զաքարը:

— Հը, մենակ չձանձրացած, — հարցրեց նա, նստելով կնոջ կողքին:

— Այն ժւմ հետ եյիր խոսում, — պատասխանի տեղ հարցրեց Սժման:

— Ի՞նչ, դու տեսնիր:

— Այո, դուքս յեկաւ։ Ինչ-Վոր զինվորականի հետ մի կողմը քաշված տաք-տաք խոսում էյիր։ Ո՞վ եր։

— Նա իմ և Զադունյանի ուսանողական ընկերն եր, Վոր ուսումը մեզ հետ միասին ավարտելով, մտաւ զինվորական ծառայութեան մեջ։ Մինչև հիմա Թեղդասիայում եր լինում, իսկ վերջին ժամանակներս փոխ-գնդապետութեան աստիճանն ալիւ և տեղափոխել այստեղ։ Ազգը Զադունկի յեւ Ահա նա ռթակում։

Զաքարն աչքերով ցույց ալեց ռթակը, ուր հենց նոր մտաւ Զադունկին յերկու կանանց հետ։

— Անպիտանը շատ հունարով աղա յեր, — շարունակեց Զաքարը։ — Յեվ տեսնում ես, այդքան յերիտասարդ հասակում — նա հազիվ քառասուն տարեկան լինի — փոխ-գնդապետութեան աստիճան ե ստացել։ Ասում եր, Վոր Պինայի հակառակմարտին մասնակցել և և բազմական աջող կերպով, ձեռքին ել վերք ե ստացել, ցույց ալեց։ Պատմում եր իր...

— Ո՞վքեր են մտաւ նստած կանայք, — հարցրեց Սմման։

— Զգիտեմ, միայն զիտեմ, Վոր նա վոչ կին ունի և վոչ ազգական։ Եւ, զինվորական ե, ելի։ Յեթն ինչ հարցնես, զինվորականներին այդպես ալիւի հարմար ե։

— Վոր շամուսնանան և մեկի տեղ յերկու անբարոյական կանանց հետ ման դան, — նկատեց Սմման։

Զաքարը ծիծաղեց։

— Ինչեւ անպատճառ անբարոյական, — սասաց նա։ — Ինչպես տեսնում եմ...

Նա չվերջացրեց և զլուխն արագ բարձրացրեց. նրա կողքին արժողի մոտ կանգնած եր Զադունյանը։

— Պե՛հ, — կանչեց նա. — այս վճրողից... յերկնքից իջար։ Սմման նույնպես արագ բարձրացրեց զլուխը և նայեց Զադունյանին։

— Վոչ, այս մի քանի աստիճան իջա, — պատասխանեց ժպտալով Զադունյանը, ցույց տալով դահլիճի մուտքը։

Նա սեղմեց դեռ Սմմայի, հետո Զաքարի ձեռքը։

— Այ քեզ սյուրպրիզ, — կանչեց ուրախացած Զաքարը։ — Ախր յես քեզ համար տոմսակ էյի վերցրել։ Այսոր յերկու անգամ յեկա հյուրանոց, սպասեցի քեզ, բայց դու չկայիր։

— Շնորհակալ եմ, Վոր ինչ չեմ մոռացել, բայց քեզանից առաջ յես արդեն ինչ համար տոմսակ էյի վերցրել։

— Բայց վերանդ ելիր, ինչ՞եւ այսքան ուշացար, տեղդ վերանդ եւ Յեկ իմ տեղս նստիր, յես կկանգնեմ չա, — այս արտասանել խո մերն եւ մի կարգուեալ տաս, վոր միտսին նստենք, Յեկ նստիր:

— Ձե, միենայն ե նստիր, շատ նստելով հոգնել եմ Յես տեղս կգտնեմ, յերկրորդ կարգուեալ ե կարծեմ:

— Հ՞ը, ինչ՞եւ այսքան ուշացար:

— Մորաքորջս տանն ելի Այստեղ մի մորքուր ունեմ. մի շատ բարի ծեր կին ե. տալում ե փեսայի ե աղջկա տանը: Յես բոլորովին չգիտեյի, թե նա այստեղ ե տալում, բայց այսոր անսպասելի կերպով պատահեցի նրա փեսային ե այդ բանը նրանից միայն իմացա: Փեսան տարով իրենց տուն. խեղճ կինը շատ ուրախացավ: Խեղճը կարծելիս ե յեղել, թե յես արդեն վաղուց մեռել եմ: Մինչև հիմա յեկ չեի թողնում:

— Աղպես հ՞ը, — ասաց Ջաքարը, — Իհարկե, քեզ պես թափառական քրոջ վորդի վոր ունի, ինչ՞եւ պետք ե քեզանից հիշատեղեկություններ չուեննար: Բայց յես բացարովին չեյի կարծում, թե դու այս գիշեր կգաս կոնցերա:

— Ինչ՞եւ:

— Յես քնչ գիտեմ. Վորովհետեւ ուշացար, չա, — հանկարծ կանչեց Ջաքարը, — Ջազորսկին այստեղ ե Տեսնեմ ես ո՞թյակում, յերկու կանանց հետ:

Սման աչքի տակով նայեց Ջազունյանին տեսնելու համար, թե Ջազորսկու ներկայությունը նմայն ազդեցությունը կունենա նրա վրա, ինչ վոր այդ որը, յերբ պատահեցին նրան փողոցում: Բայց Ջազունյանը, ըստ յերևոյթին, գիտեր, վոր Ջազորսկին այնտեղ եր, ե գիտեր, թե վորտեղ եր նստած, վորովհետեւ նրա գեմքը մնաց նույնը, ինչ վոր ասաջ ե նա բոլորովին չնայեց այն ո՞թյակին, վոր ցույց տվեց Ջաքարը:

— չա, — ասաց նա անտարբերությամբ, — գիտեմ...

— Տեսնեմ ես, անպիտանը փոխ-գնդապետության աստիճան ե ստացել ե պաշտոնով տեղափոխել են այստեղ, — շարունակեց Ջաքարը, — Այսոր պատահել ե քեզ պրոսպեկտի վրայ, բայց դու չես տեսել նրան:

— Ծնամբիտ ե Յես արկնոջ հետ ելի նա ինձ բարեկել ե, բայց յես չեմ նկատել: Տիկինն ասաց ինձ այդ:

— Չնայելով, վոր Քնոդոսիայում ձեր մեջ ինչ-վոր անախորժություն ե պատահել, չասաց, թե ինչ անախորժություն. մի ժա-

մանակ, յերևի, կիմանաս, ասում ե, — և դու, ինչպես յերևում է, վիրավորված ես նրանից, բայց և այնպես պետք և ստանձ, վոր նա շատ լավ մարդ է. զո՞նե յես սիրում եմ նրա բաց ընտելորությունը և խիղախությունը: Եմմա, ուզում ես քեզ ծանոթացնեմ նրա հետ, — դարձավ նա կնոջը:

Եմման մի սուր և սառ հայացք նետեց նրա վրա և ուզում եր ասել՝ — մի մարդ, վոր անբարոյական կանանց հետ և մանկավրս, յես չեմ ուզում նրա հետ ծանոթանալ, բայց մեկ ել մտածեց և ասաց:

— Զեմ հասկանում, այդ ինչ սովորություն ե, վոր անաջին պատահած մարդու հետ իսկույն ուզում ես ծանոթացնել ինձ:

Բայց հանկարծ մտածելով, վոր Զազունյանը կարող ե այդ և իր հաշվին ասեն, իսկույն քնքշությամբ և բարեկամաբար նայեց նրան և նրա հայացքը կարծես ասում եր, — վհճ, վհճ, պ. Զազունյան, դուք բոլորովին բացառություն եք կազմում: Բայց Զազունյանը չտեսավ այդ հայացքը. նա մտալ մտախոհությամբ նայում եր գիրիժորին, վոր հենց նոր մտել և նստել եր իր տեղը:

— Զարմանալի յե, — պատասխանեց Զաքարը կնոջը. — յես իմ չեմ ստիպում, վոր ծանոթանաս, այլ ասում եմ, թե ուզում ես՝ կծանոթացնեմ, թե չե՝ քո կամքն ե, պրծավ գնաց: Հա, Արսեն, — դարձավ նա Զազունյանին, — յես այն եյի ուզում հարցնել, թե այդ ինչ անախորժություն և պատահել ձեր մեջ:

Հսկեց յերրորդ զանգի ձայնը. վարագույրը պետք և բարձրանա: Դանդիմով լռություն տիրեց:

— Ուրիշ անգամ, ուրիշ անգամ, — մեքենայաբար պատասխանեց Զազունյանը և գնաց իր տեղը նստելու յերկրորդ կարգում: Վարագույրը բարձրացավ: Կոնցերտի յերկրորդ բաժինն սկսվեց:

Զաքարը՝ վարագույրը բարձրանալուն պես՝ Զազունյանին ել մոտացավ, Զազորսկուն ել, կնոջն ել և սկսեց ուշադրությամբ հետևել կոնցերտի ընթացքին: Այն ինչ Եմմայի բոլոր ուշքն ու միտքը Զազունյանի կողմն եր: Այժմ նրան ավելի յեր սկսել աննջել այն միտքը, թե ինչ անախորժություն եր պատահել նրա և Զազորսկու միջև:

Կոնցերտի այդ բաժինն ել Եմմայի համար այնպես վերջացավ, ինչպես անաջինը. նա վոչինչ չիմացավ, թե ովքեր և ինչ յերգեցին: Նա այն ժամանակ միայն ուշքի յեկավ, յերբ սկսեցին ծափահարել:

Ջաքարը վեր կացավ և դնաց Ջաղունյանի մոտ, վորը դուրս
եր գալիս ւթոտների շարքից։

— Արսեն, — ասաց նա, — յեկ դնանք հաշտեցնեմ քեզ Ջա-
գորսկու հետ։ Խոսի՛ Մեալը լա՛վ չե։

Ջաղունյանը հոնքերը կիտեց։

— Ջաքար, — ասաց նա խալ ձայնով, — յես քեզ հասուկ
պետք ե խնդրեմ, վոր ինձ մոտ ալլես շտաա՝ նրա՛նունը...

— Ինչպես կ'ամենում ես, ինչպես կ'ամենում ես, — շտապեց
վրա բերել Ջաքարը։ — Բայց հշմարիտն ասած, ինձ շտա ե հետա-
քըքում...

— Խնդրում եմ, Թոգնենք այդ առայժմ և ինձանից վոչինչ մի
հարցնիր, — կարեց նրա խոսքը Ջաղունյանը և դնաց դեպի Սմման։

— Դուքս չե՞ք գալիս, — հարցրեց Ջաքարը։

— Դուքս չե՞ք գնում Խիկին, — իր կողմից հարցրեց Ջա-
ղունյանը Սմմային։

Սմման նայեց նրան և տեսավ, վոր նա մտադիր չե դուրս գալու։

— Վոչ, — ասաց նա։

— Իսկ դու, Արսեն։

— Վոչ, — պատասխանեց Ջաղունյանը։

«Ձի ուղում Ջաղորսկուն հանդիպել» — մտածեց Ջաքարը։

— Իսկ յես գնում եմ, — ասաց նա և դուրս գնաց։

Սմման հովաքեց շրջադպետի ծայրերը, վորոնք ընկել էյին
Ջաքարի ւթոտի վրա և փոքր ինչ այն կողմը քաշվեց, վորպեսզի
Ջաղունյանը նստի։

Ջաղունյանը նստեց կողքի, ւթոտի ծայրին, վորքան կարելի
էր Սմմայից հեռու։

— Ինչպես հովանեցիք այս բաժինը, Խիկին, — հարցրեց նա։

— Չգիտեմ, հշմարիտ, — պատասխանեց նա. — այս գիշեր
յեկ բոլորովին արամադիր չեմ լսելու և համարյա ուշադրություն
չեյի դարձնում, թե ինչպես են յերգում։

Յե՛վ իրավ, ուրիշ անդամներ Ջաղունյանի ներկայության ժա-
մանակ նա ուրախ եր լինում, բայց այժմ մի անորոշ Խիկու-
թյուն պաշարել եր նրան։

— Դուք Թաթարոն միշտ հաճախում եք, — հարցրեց դարձյալ
Ջաղունյանը, վորպեսզի խոսակցությունն առաջ տանի։

— Թաթարոն հաճախում ենք այն ժամանակ, յերբ նոր, ան-
ծանոթ ուղերա յեն, ներկայացնում, — պատասխանեց Սմման, իսկ
հայց ներկայացումներին հաճախում ենք միշտ։

Յոռքն ընկնելով հայոց թաաւրոնի մասին և վորովհետեւ Զազունյանն, իբրեւ նորեկ, համարյա բոլորովին անծանոթ եր հայ թաաւրական կյանքին, այդ պատճառով Յմման սկսեց պատմել հայկական ռեպերտուարի, ընտանեւ ուժերի, նրանց ունեցած աջողության և ուրիշ բաների մասին:

Գոնցերաը վերջանալուց հետո Զազունյանը հենց թաաւրոնի գոների մօտ բաժանվեց իր բարեկամներէից:

— Ինչպես յերեւում է, Զազորսկին շատ ծանր վերապրանք է հասցրել Զազունյանին, —ասաց Զաքարը կնոջը, յերբ կառք նըստեցին և գնում էին տուն:

Գինը վռչինչ չպատասխանեց. նա միայն ուղղեց գլխի շալը և կռչ յեկավ կառքի անկյանը:

XV

Հետեյալ շաբաթ Զազունյանը գնաց Շ... իր գործի քննությանը ներկա լինելու համար: Յերկաթուղու կայարանում նրան ճանապարհ գրին Զաքարն ու Յմման և նրա մորաքրոջ փեսան ու աղջիկը: Բաժանվելիս Զաքարն ասաց.

— Մեզ չմոռանաս, Արսեն ջան, նամակ գրես:

— Ձե, այդ տանջանքից ինձ ազատ պահիր. յես շատ ծուլ եմ. նամակներ գրելում, — պատասխանեց Զազունյանը:

— Կամ թե հեռագրիր, յերբ գործը տանես. նկատի ունեցիր, վոր մենք միշտ անհամբերությամբ կսպասենք: Աջողություն: Բարի ճանապարհ:

Յեզ նա պինդ համբուրեց Զազունյանի շրթունքը:

Այն ինչ Յմման բաժանվեց տանց մի խոսք անգամ արտասանելու: Նա միայն սովորականից ավելի ամուր սեղմեց Զազունյանի ձեռքը, հոնքերը փոքր ինչ ցած թողեց և քթի պնչերը լայնացրեց. այդ սովորությունն ուներ նա, յերբ տխուր եր լինում և այդպիսի դեպքերում նրա զեմքը մի տեսակ ուրույն, զգաստ զեղեցկություն եր ստանում: Զազունյանն յերկրորդ անգամ եր տեսնում նրան այդպես — մեկ թաաւրոնում յեղած գիշերը, մեկ ել այժմ, և յերկու անգամ ել նա առանձին ուշադրություն եր դարձնում այդ բանի վրա: Թեև նա չեր սիրում վոր այդ մանկահասակ, զեղեցիկ կնոջ ժպտուն զեմքն այդպես մոայլվում եր, բայց և այնպես այդ ուրույն, զգաստ զեղեցկությունը հենց առաջին հայացքից ուղղակի թափանցում եր նրա սրտի խորքը և այնտեղ ինչ-վոր նոր, անծանոթ լարեր եր շարժում: Դեռ վոչ

մի ժամանակ նա այնպես քնքույր և ուշադիր չէր յեղել զեպի Սմման, ինչպես այդ բաժանման միջոցին: Ամեն անգամ, քանի նայում եր այդ գեղեցիկ կնոջ տխուր, թախծալից դեմքին, հանկարծ ինչ-վոր անհայտ զորությունն կարծես, բռնում եր նրան և ասում — կայ, մի հեռանա աշտակեցից...

Մորաքրոջ ազնկա և փեսայի հետ նա բաժանվեց ինչպես սերտ բարեկամներից: Յերևում եր, վոր այդ մի քանի որվա մեջ նա կատարելապես զրափել եր նրանց համակրությունը: Նրանք խնդրեցին, վոր նա, յերբ Շ...ից վերադառնա, ուղղակի իրենց տանն իջնի:

Զաղունյանի մեկնելուց հետո Սմմայի համար աշխարհը կարծես դատարկվեց: Այն զգացմունքը, վոր Զաղունյանի հետ ծանոթանալու որից աննկատելի կերպով սողոսկել եր նրա սիրտը և այնուհետև հետզհետե արձաններ եր արձակում, կարծես Զաղունյանի մեկնելուն եր սպասում, վորպեսզի հանկարծ զգալի անի նրան իր բոլոր ուժը: Այն ամենը, ինչ վոր ասաջ սիրելի և հարազատ եյին իր սրտին և առանց վորոնց նա կարծում եր, թե իր կյանքը կյանք չի լինի, այժմ նրա աչքում ալ ևս մի կոպկոպ գին չուներին: Ամեն ինչ հեռացավ, ամեն ինչ ծածկվեց թանձր քողով և այդ բոլորի տեղը բռնեց մի բան, վորը ամեն ժամանակ թե յերևալայություն մեջ և թե յերազում կանգնած եր նրա առջև և ավելի ու ավելի հափտակում եր նրա սիրտն ու բոլոր մտածմունքները: Դա Զաղունյանի պատկերն եր: Վտտից ցզլուխ, կարծես իրականապես, այդ պատկերն ամեն ժամանակ կանգնած եր նրա աչքերի առջև, ուրվականի նման ամենուրեք հետևում եր և յերբեք հանգիստ չէր տալիս նրան: Ե՞նչ ևս ուզում ինձանից, ի՞նչ շատ անգամ մրմնջում եր նա, յերբ գիշերը քունը մոտ չէր դալիս աչքերին կամ ցերեկը, վռչինչ չկարողանալով անել, ապուշի նման մի սենյակից մյուս սենյակն եր թափառում: Սաստիկ թախիժը պաշարել եր նրան: Վռչինչ չէր գրավում նրան, ընդհակառակն, ամեն ինչ անտանելի յեր թվում, ամենից ավելի ամուսինն իր անգամ կատակներով ու հիմարական ծիծաղներով, իսկ նրա գուրգուրանքն ու համբույրները խո մի-մի տանջանք եյին, վոր նա մի կերպ կարողանում եր տանել: Շատ անգամ այնպիսի թշնամական աչքով եր նայում ամուսնուն, վոր կարծես աշխարհիս բոլոր թշվառությունը նա թափել եր իր դիտին: Մինչև անգամ Արամիկը, սիրուն, խելոք Արամիկը, վորին նա միշտ յերեխաների կտտարելատիպն եր համարում, նա ել յերբեմն շատ շար և փչացած եր թվում նրան:

«Այս ինչ եմ անում, այս ինչ եմ անում» շատ անգամ սարսափած ասում էր ինքն իրեն, յերբ իր զբոսը ժաման սկսում էր լավ մտածել: «Միթե յես նրան... սիրում եմ. միթե այս սեր է. միթե յես սիրահարված եմ նրա վրա: Վհ, վհ, այդ անկարելի յե, այս սեր չե, յես սիրահարված չեմ նրա վրա: Միթե սըրտիս տերն ինքս չեմ: Կամ ինչ՞ա պետք է սիրեմ, ինչ իրավունքով. մի է նա, — մի ոտար մարդ, վոր ինձ հետ վոչ մի կապ չունի, վոր այսուր այստեղ է, վազն ով գիտե վորտեղ կլինի, ինչպես այժմ արգեն հեռացել է այստեղից: (Ինչ՞ա յե հեռացել, — տրանջում էր նրա սիրտը): Ի՞մ սերն ամուսինս է, իմ սերը միակ դավակս է, — ահա ի՞նչ եմ սիրում և ի՞նչ պետք է սիրեմ, քանի կենդանի յեմ. ոտարի հետ ինչ գործ ունեմ: Վոչ, այս սեր չե, այս ուրիշ բան է. այս սաստանա յե, այս մի չար վողի յե, վոր մտել է սիրտս և ինձ հանգիստ չի տալիս, ինձ այսպես տանջում է, չարչարում: Յես կհալածեմ նրան սրտիցս, կհալածեմ...»:

Յեվ նրա հալածելն այն էր լինում, վոր դարձյալ սկսում էր մտածել Զաղունյանի մասին, պատկերացնել նրան իր սեղես, մըտքումը խոսել, վիճել նրա հետ: Ինքնախաբեյութունն, իհարկե, չէր ոգնում և «սաստանան», «չար վողին» շարունակում էր հանգիստ չտալ նրան: Ի դուր էր նա աշխատում հալածել Զաղունյանին — այդ «ոտար մարդու» պատկերն իր մաքից և անձնատուր լինել ընթերցանությանը կամ տնային պարապմունքներին, ինչպես առաջ. ի դուր էր աշխատում մայրական առաջվա վատ խանդով սեղմել Արամիկին իր կրծքին, ամեն որ առաջվա սիրով պարապել նրա հետ, ամեն ինչ ի դուր, «չար վողին» ամեն բանից յետ եր մղում նրան և ավելի վատ կերպով ստեղծելով նրա առջև Զաղունյանի պատկերն, ասում էր՝ — ահա թե ի՞նչ մասին դու պետք է մտածես շարունակ:

«Տեր աստված, դու ոգնիր ինձ» շատ անգամ մըմնջում էր նա սեղողըացած, բայց աստված չէր լսում նրան:

Նա հուսահատվել էր:

Նրան ծանոթ չէր սիրո զգացումը, վորովհետև դեռ վոչ վոքի չէր սիրել, և այդ պատճառով չէր հասկանում, զխավորը՝ չէր ուզում հավատալ, թե այն զգացումը, վոր նա «չար վողի» յեր անվանում, հենց ինքը սերն էր, վոր բազդը, թեև ուշ, բայց նրան էլ էր վիճակել: Լինելով միջակ կարողության տեր ծնողների դավակ, նա իր մանկութունն ու որիորդական տարիներն անց էր կացրել բացառապես ընտանեկան շրջանում, թեև խորթ,

բայց բարի և սիրող մօր հսկողութեան տակ, նրա ընկերը գիրքն էր, բայց, ուներ և մի սրտակից բարեկամ, — զա զգորոցական ընկերուհիներից մեկն էր, վոր հոգով չափ սիրում էր նրան։ Նա իրեն կատարելապէս յերջանիկ էր զգում, յերբ ձեռքին նոր գիրք ուներ կարդալու կամ յերբ ընկերուհու հետ գնում էր զբոսանքի, կամ փակվելով սենյակում, անվերջ զրույցներ էր անում նրա հետ։ Դրանից դուրս նա ուրիշ վոչինչ չէր կամենում։ Նա ծիծաղում էր նրանց վրա, վորոնք կյանքի իմաստն ուրիշ կերպ հասկացած և կյանքի համար ուրիշ կերպ պատրաստված՝ անդադար ընկնում են դանազան արկածներին և դանազան հոգսերի յետեից։ Նա ամուսնացած ամուսնուհի, ինչպէս ամուսնանում են նրա նման հազարավոր աղջիկներ, — առանց սիրահարվելու և առանց իրեն հաշիվ առլու, թե ինչ բանի համար։ Ամուսնացած, վորովհետեւ պետք է, վերջապէս, ամուսնանալ։ Զաքար Մարկոսյանը, վոր նրա խորթ մօր ինչ-վոր հետ աղգականն էր, ուսումը նոր էր ավարտել և յեկել։ Մանոթանալով իրենց տանը, Սեման չափ էր հաճանել նրա ուրախ ընտելորութեանը միայն, ուրիշ վոչինչ, և յերբ մի քանի ժամանակից հետո, նրանից ամուսնանալու առաջարկութեան ստացավ, առանց յերկար ու բարակ մտածելու՝ ընդունեց։ Նա ամուսնացավ և ապրում էր խաղաղ ու յերջանիկ։ Ամուսնացած ժամանակն էլ, ընտանեկան շրջանից դուրս, նա ուրիշ վոչ մի կյանքի հետ մօտ հարաբերութեան չուներ և չէր ել ազում ունենալ։ Որքան ու անարիներն անցնում էին իրենց կարգով, զրանց հետ անցնում էր և նրա հանդարտ կյանքը, ինչպէս մի խաղաղ գետ, առանց ալեկոծվելու։ Հորիզոնը միշտ պարզ էր, արեւ միշտ պայծառ էր փայլում։ Ուրիշ թնչ էր հարկավոր։ Նրա խաղաղ կյանքը այն ժամանակ դուրս յեկավ իր սովորական ընթացքից, յերբ աշխարհ յեկավ Արամիկը և իր հետ բերեց մօր համար սովորական հոգսերը։ Բայց թնչ էլին այդ հոգսերն այն ահագին յերջանկութեան հանգեպ, վորով մանուկն իր ծնվելու օրից պսակեց Սեմայի ընտանեկան խաղաղ կյանքը և մի նոր, հրապուրիչ հոսանք ավելց այդ կյանքին։ Սեման իր բոլոր սերն ու խանդը նվիրեց իր այդ միակ զավակին։ Շատ անգամ, յերբ սեղմում էր նրան իր կրծքին, մայրական անհուն յերջանկութեանից կարծում էր, թե ահա, վորտեղ վոր է, պիտի մարի։ Նա սիրում էր և ամուսնուն։ Սիրում էր նրան համար, վոր էր ամուսինն էր, վորի ձեռքն ընդունել էր ինքն իր հոմար կամքով։ Յեղ, փառք ասածս, ուրիշ թնչ էր հարկավոր։ Շատ անգամ իրեն

այն աստիճան յերջանիկ եր զգում, վոր մինչև անգամ սկսում եր վախենալ, թե մի գուցե այդ իրեն եման շնատի. կարծես այդ յերջանկությունը վոչ թե ինքե բազմ եր շնորհել նրան, այլ նա մի տեղից գողացել եր և ապորինի կերպով սեփականացրել իրեն:

Ամբողջ վեց տարի ամուսնական այդպիսի կյանք վարելուց հետո, հանկարծ «չար վոգին» ներս և աղոսկում նրա անարատ սիրտը և ամեն ինչ տակն ու վրա յե անում: Նրա կյանքի պարզ հորիզոնը կամաց-կամաց սկսում և ծածկվել մռայլ ամպերով: Նրա կյանքի խաղաղ հոսանքն սկսում և ալեկոծվել: Ինչպես կատարվեց այդ բոլորը, թնշ հրաշքով, վորի գեմը նա վազորոք չկարողացավ առնել: Այս թնշ տանջանքներ են, վոր նա կրում է, այս թնշ անքուն գիշերներ են, վոր նա քաշում է, այս թնշ ծանր, սպանիչ դարձություն է, վորով ամբողջապես պատած և նրա սիրտը: Ուր և նրա կյանքի այն շարունակ քաղցր թմբությունը, վորի մեջ նա իրեն այնքան անհոգ և յերջանիկ եր զգում: Վերանգնալով նրան հանկարծ սթափեցրեց այդ թմբությունից և ձգեց այդ անտանելի տանջանքների մեջ:

Որերն անցնում էին սպանիչ դանդաղությամբ: «Զար վոգին» շարունակում եր իր դործը: Մոման քիչ եր ուտում, քիչ եր քնում, համարյա վոչ մի գործ չեր կատարում, ամեն բանից զզվում, ձանձրանում եր, ամեն մի շնչին բանի համար բարկանում եր աղախնի և ծառաների վրա, ամուսնու հետ միշտ քիթ ու մոտեթով եր խոսում, նրանից խորշում եր և միշտ մենակ եր ուզում մնալ: Ի հարկե, շարունակ այդպես չեր կարող տևել: մի հետևանք, վերջապես, պետք և ունենալ այդ լարված դրությունը, և ունեցավ. — յերկու շաբաթից հետո նա անկողին ընկավ:

Զաքարի գլխին, կարծես մի անգամից կրակ եր թափվել: Ուրախություն, ծիծաղ, կատակ, ամեն ինչ մոռացել եր: Նա ման եր դալիս խնթի նման: Գլուխ եր կտրում, թե ինչ և պատահում կնոջը, վոչինչ չեր կարողանում խմանալ: Զարցնում եր իրեն — կնոջը, թե ինչ ցավ, ինչ վիշտ, ինչ հոգս ունի նա, վոր նրան այդ դրության մեջ և ձգել, բայց միշտ պատասխան եր ստանում: «Վոչինչ» կամ «ինքս ել չգիտեմ»: Նա հուսահատվել եր, չգիտեր ինչ անելու: Կնոջ անկողին ընկնելը նրա համար կատարյալ մահ եր, մահից ել ավելի: Նա գիմեց ընկեր բժիշկներին: Բայց թնշ պետք և անելին նրանք այնտեղ, վորտեղ ինքնազուխ իշխում եր «չար վոգին»: Մոմայի միակ խնդիրն այն եր, վոր իրեն բժիշկ հարկավոր չե, վոր իրեն հանգիստ թողնեն:

XVI

Յերեկոյ երբ Ջաջարը տխուր ու տրտում մենակ նստած եր իր առանձնասենյակում և մտածում եր կնոջ դրութեան մասին։ Յերեւում եր, վոր շատ եր առնջվում։ Վորքան տանջում եր նրան Եմմայի դրութեանը, նույնքան, զուցե և ավելի, տանջում եր այն հանելուկը, թե ինչ եր նրա այդ դրութեան պատճառը։ Յենթադրութեանները մեկը մյուսի յետեից ծնվում էին նրա գլխում, բայց վոչ մի բավարար հետեանքի չէին հասցնում։ Հանելուկը մեռած եր հանելուկ։

«Ասում ե մրսել եմ» մտածում եր նա. «ինչ մրսել. մրսածին յես յեփած ել կհանաչեմ, չեմ տեսնում, վոր այստեղ ուրիշ բան կա... ահա յերկու շաբաթ ե, վոր վրտի վրա հարվում ե. ինչեւ,— ահա հանելուկ...»։

Յեղավ մի բողե, վոր այդ հանելուկի բացատրութեանը զրտնելու համար իր զանազան յենթադրութեանների մեջ նրա միտքը կանգ առավ Ջադարեանի և նրա մեկնելու վրա, բայց խելոյն ել սարսափով յետ վաճեց այդ յենթադրութեանը, այնքան ահուկի և անհավատալի թվաց նրան այդ բանը։

Նա տարակուսանքով վեր քաշեց ուսերը, վեր կացավ և սկըսեց յետ ու առնջ քայլել սենյակում։

Այդ բողեյին դուռը արագ բացվեց և շտապով ներս մտավ մանկահասակ մի կին։

— Գարձն Ջաջար... Եմմա հիվանդ ե,— անհանգստութեամբ կանչեց նա։

Ջաջարը կանգ առավ և դարձանքով նայեց նրա դեմքին։

— Տիկին Աննա,— բացականչեց նա ուրախացած։ — Այդ յժրբ... այդ թնչդեւ... Բնչ լավ մամանակին յեկաք։

Նրանք ամուր սեղմեցին իրար ձեռքը։

Աննան Եմմայի ընկերուհին եր։

— Եմմա, իմ Եմմա վճրակդ ե, պ. Ջաջար,— նույն անհանգստութեամբ ասաց նա։ — Ծառային հարցնում եմ, ասում ե՝ հիվանդ պառկած ե։ Ինչեւ յե հիվանդ։ Գնանք, տարեք ինչ նրա մոտ։ Վճրակդ ե նա։

— Այո, այս մի քանի որ ե, ինչ պառկած ե,— տխրութեամբ հոտաչեց Ջաջարը։

— Ինչն ե ցալում, ինչով ե հիվանդ։ Գնանք, տարեք շուտ ինչ նրա մոտ։

Նա բռնեց Ջաջարի ձեռքից համարյա քարշ ավեց իր յետեից։

Ջաջարը տարազ նրան կնոջ սենյակը:

Նիհար և գունատ՝ Սմման պառկած էր մահճակալի վրա: Նա հանել էր ձեռքերը վերմակի տակից և աչքերը ձգած առաստաղին՝ ըստ յերևոյթին, ընկղձված էր խոր մտածման մեջ: Նրա մոտ դրված էր մի փոքրիկ սեղան՝ ղեղերի սրվակներով: Դռուը բացվելուն պես սթափվեց և նայեց ներս մանողներին:

— Սմմա քան, — բացականչեց Աննան, առաջ վազելով դեպի նա: — Դու անկողնում պառկած...

Նա շոքեց մահճակալի առջև, դրկեց Սմմային և սկսեց համբուրել նրա գունատ շրթունքներն ու այտերը:

Սմման դարձավ կողքի վրա, և դարձացած նայեց նրան:

— Աննա... Մթթե այդ դու յես, — ուրախ, բայց թույլ ձայնով՝ կանչեց նա և մի ձեռքով դրկեց նրա գլուխը:

— Այս յես եմ, բայց այդ դու չես, — ասաց Աննան, նայելով նրա խոշոր, բայց հիվանդութունից ավելի խոշորացած աչքերին: — Այդ ինչ է դոքսութանդ, ինչ ես դարձել, ինչ հիվանդանալու ժամանակ ե, վոր հիվանդացել ես:

Սմման նստեց:

— Վեր կաց, ինչ ես շոքել, — ասաց նա:

Աննան վեր կացավ և նստեց մահճակալի մոտ դրած աթոռի վրա:

— Հղի խո չեմ, — հարցրեց նա, թեքվելով դեպի նրա դեմքն և առնելով նրա ձեռքերը:

Սմման բացասական կերպով շարժեց գլուխը:

— Հապած:

— Մըսել եմ:

Աննան ձեռքը դրեց նրա ճակատին:

— Տաքություն չունես, — ասաց նա կտակածելով:

Սմման նայեց նրան և ժպտաց:

— Լավացա, վոր դու յեկար, — ասաց նա:

— Փառք ասածո, — կարծես մի ծանր բեռից ազատվելով, կանչեց Ջաջարը: — Ինչ՞ու վաղ չեյիք դալիս, — դիմեց նա Աննային, — վոր այդպիսի հրաշք դորձել գիտեք:

— Յեթն գիտենայի, վոր Սմմա հիվանդ ե, գլուխս կտարելով կդայի, — պատասխանեց Աննան, սիրով և քնքշությամբ նայելով ընկերուհուն:

— Յէրբ ես յեկել, դալուդ մասին ինչ՞ու առաջուց իմացու՞ չտվիր, — հարցրեց Սմման:

— Ինչպե՞ս ել չգիտեցիր, թե այսպես շուտ եմ գալու։ Ամուսինս գնաց Կեննա առևտրական գործերով, իսկ յես մտադրվեցիր գալ Բաթայիս մորաքրոջս մոտ՝ մի կամ յերկու շաբաթ այնտեղ մնալու համար, իսկ այնտեղից ուղղակի, պետք և դայի այստեղ՝ մորս մոտ և պետք և մայրի այստեղ մինչև ամուսնուս վերադառնալը, այսինքն մինչև հունիս կամ հուլիս ամիսը։ Բաթումից գնացիր Բաթայիս, բայց մորաքրոջս այնտեղ չգտա, դուռը եր գնացել։ Ել չուզեցիր սպասել, մի որ Բաթայիսում մնալով, մյուս որն, այսինքն յերեկ, վեր կացա և, ահա այսօր այստեղ եմ։ Ուղում եյի անմիջապես գալ քեզ մոտ, բայց բարեկամներ, ազգականներ, ծանոթներ — գիտես, ելի — այնքան հավաքվել էյին, վոր հիմա ել հաղթի եմ պրծել նրանց ձեռքից։ Բայց վոր գիտենաս վորքան կարոտել էյի քեզ սիրելիս Յերևակայի՝ նստում եմ կտոք, դալիս եմ, ուրախությունից գլուխս կորցրած բարձրանում եմ վերև, ծառային հարցնում եմ տիկինը ամեն և — հիվանդ և, ասում և, պատկած և — Կարծեցիր, թե սուսը գլխիս փլեց։ Ներս եմ ընկնում ալ։ Չաքարի մոտ՝ Սոմաս, ասում եմ, իմ Սոման մեք և, ալ։ Չաքար, տարեք շուտ ինձ նրա մոտ, — և բռնում եմ ձեռքիցը, քարը եմ տալիս։ Նա բերում և ինձ քեզ մոտ և ահա քեզ ինչ դրություն մեջ եմ դնում։

Նա ծիծաղեց և նրա աչքերում յերևացին արտասուքի փայլուն կաթիլներ։ Սոման ժպտաց, իսկ Չաքարը, վոր շարունակ ժպտում էր, նայելով նրանց, նույնպես ծիծաղեց, ինչպես ծիծաղում են յերեխաները։ Նա պարզ կերպով տեսնում էր, վոր Սոման ընկերուհուն տեսնելու բողբոջից ույժ և կենդանություն ստացավ և առաջիկա տխրությունն ու թախիծը համարյա բոլորովին հեռացավ նրա դեմքից։ Այդ պատճառով նա անուն չնորհակալություն էր դդում դեպի Աննան, վոր իր այցելությունով ազատեց նրան հուսահատությունից և անտանելի մտառանջությունից։

— Դուք ել աչքումս փոխվել եք, ալ։ Չաքար, — ասաց Աննան, նայելով նրա դեմքին։

— Ծիչա և, — պատասխանեց Չաքարը։ — Դե՛ յես ինչ լավ ուտում եյի, լավ խմում, ճաշից հետո լավ քնում, — նայելով կնոջը, ավելացրեց նա և ծիծաղեց (Սոման նայելով իր ձեռքերին, հոնքերը ցած թողեց և քթի տնչերը լայնացրեց), բայց դրա դրությունն այս կարճ ժամանակում ինձ սպանեց, ել վոչ կենդանի եյի, վոչ մեռած...

— Ախ, Մժմա, Մժմա, — հանդիմանողեն շարժեց գլուխը Աննան, — Յեթե վաղնեկեթ չես վեր կենալ, չգիտեմ, հշմարիտ, ինչ կանեմ։ Ուրախ ուրախ գալիս էյի, ասում էյի՝ վերջապես յերկու տարվա կարոտս կառնեմ, կվերագարձնենք մեր որրորդական քաղցը ժամանակները, — հիշեմ ես ընթերցանությունը, դրոսանքը, խոսակցությունները վիհարանությունները, — իսկ դու այստեղ ծանր ու բարակ պառկել ես անկողնում... անգութ չասեմ, ապա թնչ ասեմ քեզ, թժիշկ գալիս ե... Ախ, ներողություն, ոյ. Զաքար, — կանչեց նա ծիծաղելով. — Թժիշկ այստեղ կանդնած եք, յես ուրիշ Թժիշկ եմ հարցնում։

— Զե. թնչ ներողություն, — ասաց Զաքարը, — ուրիշ Թժիշկ ե գալիս։ Ապա թնչ իմ բանն ե... ասանու տերտերին, չորհնայ ի տեր՝ կլինի։

Այդ խոսքերի հետ նա բարձրաձայն ծիծաղեց։

— Կասես, վոր այսուհետեւ ել չգա, — ասաց Նժման առանց նրան նայելու։

— Ո՛վ, Թժիշկը։

— Այո, ինձ այլեւ Թժիշկ հարկավոր չե։

— Բայց դու դեռ թույլ ես. քեզ ելի...

— Ասում եմ, վոր հարկավոր չե. — պնդեց Նժման. — Յես ինձ հիմա լավ եմ զգում։

— Ինչպես ուզում ես, ինչպես ուզում ես, միայն թե դու լավ լինես։ Կուգես, այս դեղերն ել ասնեմ դուրս շարտեմ։

— Յե՛վ լավ կանես։

Զաքարը մոտեցավ դռանը։

— Կճրապետ, Կճրապետ, — կանչեց նա դեպի դռան։

Մահան ներս մտավ։

— Այս բոլոր դեղերը հավաքիր և դուրս տար իսկույն... ուզում ես ինքդ խմիր, ուզում ես թափիր։ Շուտ։

Կճրապետն ատամները ցույց տվեց և սկսեց հավաքել սեղանի վրայից դեղերի սրվակները։

— Արամիկն ժուր, Արամիկը, — հանկարծ մտաբերելով հարցրեց Աննան, — կանչեցեք տեսնեմ։ Ինչպես մոռացել էյի. ի՞մ սիրելի Արամիկը...

— Լսիր, — դարձավ Զաքարը ծառային, վոր սրվակները դուրս եր տանում։ — Մաշային կասես, վոր Արամիկին իսկույն այստեղ բերի։

Մահան դուրս գնաց։

Արամիկն այնպիսի քաջ և խելոք աղա յն դարձել, վոր ել ասել հարկավոր չե, — դարձավ Ջաքարն Աննային:

— Մթթե... այն նիհարիկն ու չարանճի՛ն:

— Նիհարիկն ու չարանճի՛ն: Այժմ ինձնից ել չազ ու ինձ-
նից ել խելոք ե:

— Մթթե. Դու ել խո այնքան դժուած եյիր նրան նամակնե-
րիդ մեջ, Նմա: Նամակներդ կարդալիս շատ անգամ այնպես
կարոտում եյի նրան, այնպես կարոտում, վոր վորտեղ ել պա-
տահում եյի նրա անունը նամակիդ մեջ, սկսում եյի համբուրել,
չէս հալատում: Դժբախտաբար նրա պատկերը կորցրել եմ. մի
որ ամբողջ տունը տակն ու վրա արի, չկարողացա գտնել: Բայց
այս անգամ յես ինքս պետք և հանել տամ նրա պատկերն ինձ
հետ միասին. թույլ կտաք:

— Ձեզ փեշքեշ, — ասաց Ջաքարը ծիծաղելով:

XVII

— Ահա նա, ահա իմ սիրելիս, — բացականչեց Աննան և, վեր
թռչելով տեղից, վազեց դեպի Արամիկը, վոր աղախնի առջևից
մանկելով անհամարձակ կերպով կանգնեց դռան մոտ: Մի ակն-
թարթում նա առավ յերեխային իր գրկի մեջ, բարձրացրեց և,
համբուրելով նրա դեմքի յուրաքանչյուր պատահած տեղը, ձեռ-
քերի վրա տարավ, նստեց դարձյալ իր աթոռի վրա: Յերբ համ-
բուրելուց կշտացավ, նստեցրեց նրան իր ծնկների վրա և սկսեց
նայել նրան այն սիրով ու հրճմանքով, ինչպես միայն կանայք
են նայում: Իրավ, ինչ մեծացել է, ինչ դեղեցկացել, — ասում
էր նա, սեղմելով նրան կրծքին:

— Աչքով չտաս, — նկատեց նրան Նման, վորի սրտի մեջ
դարթել էր մայրական հպարտությունը, տեսնելով ընկերուհու իր
զավակին ցույց տված սերն ու խանդը:

— Հա, հա, աչքով չտաք, — իր կողմից վրա բերեց Ջաքարը
և իր սովորության համեմատ բարձրաձայն ծիծաղեց:

— Մի վախենաք, աչքս թեթե է, — պատասխանեց Աննան
և շարունակեց սիրով և հրճմանքով նայել Արամիկին:

Արամիկը նստեց Աննայի ծնկան վրա, դարձացած և հետա-
քրքրությամբ նայում էր նրան. շրթունքները սեղմել էր իրար
և այտերը փքել. դրանից նրա մանկական դեղեցիկ դեմքը ստա-
ցել էր մի տեսակ լուրջ, բայց շատ գրավիչ և սիրելի արտահայ-
տություն, վորպիսին ունենում են միայն յերեխաները:

— Ի՞նչ եւ ինչ այդպէս նայում, ինչ շին հանաչում, — հարցրեց Աննան։

— Վոչ, — զուխը բացասական կերպով շարժելով, հապաղելով պատասխանեց Արամիկը և շարունակեց նայել նրան։

— Յեւ քո մամայի քույրիկն եմ։

— Իմ մամայի քույրիկը, — կարծես խոր մտածելով, ասաց Արամիկը և նայեց մօրը, հետո դարձյալ Աննային, դարձյալ մօրը. կարծես ուզում եր վերևէ նմանութեան գտնել նրանց միջև։

— Այո, իմ քույրիկն ե, Արամիկ, իմ քույրիկն ե, — ժպտալով հաստատեց մայրը։

Արամիկը դարձյալ նայեց Աննային։

— Հապա ինչ՞ա առաջ դուք չեյիք գալիս մեր տուն, — հարցրեց նա։

— Վերովհետեւ մայրիկդ ինձ միշտ ծեծում եր, — պատասխանեց Աննան կատակով։

Յերեխան չհասկացավ կատակը. նա կիտեց հոնքերը և այտերը փռեց։

— Ծիշտ չե, — կարծես վերափորված ասաց նա։ — Մամաս վոչ վոքի չի ծեծում. — դուցե բարկացել ե ձեզ վրա, ինչպէս անցյալ օրը...

Նա լռեց և այտերը բոլորովին փռեց։

— Ի՞նչ, ի՞նչ անցյալ օրը, — ծիծաղը զսպելով, հարց ու փորձ արավ Աննան։

— Բարկացավ ինձ վրա, — կամաց ասաց Արամիկը և զուխը կախեց։

— Բարկացածով... ինչ՞ա... յերևի շարութեան եյիւ արել։

— Վոչ, յես վոչ մի շարութեան չեյի արել, այլ ուրախ-ուրախ ներս վաղցելի նրա մօտ... նա տխուր նստած եր... հանկարծ բարկացավ ինձ վրա... հրամայեց, վոր խնկոյն դուրս գնամ ե... յետեիցս ինձ... չար... փշտցած աղա անվանեց...

Նրա ձայնը դողաց և նա, հանկարծ դեմքն ամուր սեղմելով Աննայի կրծքին, սկսեց հեկեկալ։

Հայրը, մայրը և Աննան սկսեցին ծիծաղել։

— Իսկապէս վոր չար և փշտցած աղա, — կանչեց Զաքարը։ — Ինչպէս միտն ե պահել Մեծասիրտ, վերափորանք չի ուզում տանել։

Ներդուքեան խնդրելով, նա դուրս գնաց հյուրին պատվելու պատրաստութեաններ տեսնելու։

Աննան հանգստացրեց Արամիկին, հաշտեցրեց մօր հետ, համարեւ տալով նրա ձեռքը, և մի քանի քաղցրեղեններ տվեց նրան, վոր բերել եր իր հետ:

Մի ամբողջ քառորդ ժամի չափ նստած մնալով Աննայի ծնկան վրա Արամիկը հոգնեց. նա ուղում եր դուրս գնալ և վաղվղել:

— Զեք հագուստը բոլորովին փչացրի, թողեք ինձ իջնեմ,— ասաց նա:

Աննան ծիծաղեց:

— Այ խորամանկ, — կանչեց նա, — ուղում ես փախչել և այդ ես հնարում:

Նա ալինդ համբուրեց նրա յերկու այտն ել և ցած դրեց:

— Դեհ, գնա խազա: Բայց լսի՛ր. ինձ այսուհետև միշտ մորաքույր կանչի՛ր, իմացմբ:

— Իմացա:

— Յե՛վ կսիրե՞ս ինձ ինչպես մամայիդ:

— Ինչ՞եւ չեմ սիրի:

— Յես քեզ համար միշտ քաղցրեղեն պիտի բերեմ:

— Ի՞նչ եմ անում քաղցրեղենը:

— Այ հպարտ... ինչ՞եւ:

— Վորովհետև մամա ասում ե, վոր քաղցրեղենը *ֆրանս* և աստմենի՛ն:

— Տեսնե՛մ ես սրան... Բաս յես տուր իմ տվածը:

— Ահա

Արամիկը մեկնեց նրան նրա տված քաղցրեղենը:

Աննան դիտմամբ դեմքը խոթոռեց:

— Դու ինձ վիրավորում ես, — ասաց նա ծանր:

— Ի՞նչ անեմ, դուք ինքներդ եք յես ուղում, յես ել տալիս եմ:

Աննան չկարողացավ չծիծաղել:

— Կա՛յ, այդ մեկը տար կեր, ա դ *ֆրանս* չե, — ասաց մայրը:

Արամի. ը դարձավ և դիմեց դեպի դուռը:

— Սպասի՛ր, — կանչեց նրա յետևից Աննան:

Արամիկը կանգ առավ:

— Ուրեմն դու ինձ ասանց քաղցրեղենի *Ել* կսիրես, — հարցրեց Աննան:

— Յեթե դուք ինձ սիրեք, յես ել ձեզ կսիրեմ:

Աննան վեր թռավ տեղից, վազեց, գրկեց նրան և դարձյալ սկսեց համբուրել նրա դեմքի յուրաքանչյուր պատահած տեղը:

— Այ, յիս քեզ ինչպես եմ սիրում, այ, ինչպես եմ սիրում, — ասում եր նա և շարունակում իր համբույրները: — Հիմա դու ինձ համբուրիր, վոր իմանամ, թե դու ինձ ես սիրում, — ասաց նա, այսը մոտեցնելով նրա շրթունքներին:

— Այ, յիս ել քեզ ինչպես եմ սիրում, — կանչեց Արամիկն, ամուր համբուրեց նրա այտն և դուրս փախավ:

Աննան մտախոհությամբ նայեց նրա յետևից, կամաց հառաչեց և դնաց նստեց իր տեղը:

— Յերանի քեզ, Սմմա, — ասաց նա. — ինչքան յերջանիկ ես դու... յՄն եմ, վոր չգիտեմ վոր մեղքիս համար զրկված եմ մի աղաղիսի բաղդավորությունից:

«Ինչքան յերջանիկ եմ յիս» դառնությամբ մտածեց Սմման և Զազունյանի պատկերը ցցվեց նրա առջև Հանկարծ նա ժըպտաց և նայեց Աննային:

— Ուզմա ես քեզ տամ, — ասաց նա:

— Եհ, տվողն աստված ե, դու ինձ ի՞նչ պետք ե տա, — տխուր պատասխանեց Աննան: — Մինչև տանդ, յեթե վոչ մի քանի, դոնե մի հատիկ յերեխա չունենաս, ել ինչացմա յիս դու, ել ինչի՞ յիս պետք: Ի՞նչ կյանք ե ամուսնացած կնոջ կյանքն առանց յերեխայի: Ի՞նչ զգացմունք, ի՞նչ յերջանկություն կարող ե հասնել մայրական զգացմունքին, մայրական յերջանկությանը: Ամեն ինչ, ամեն տեսակ զգացմունք խախտ և անցողական ե, բացի մայրական զգացմունքից: Ի՞նչ բան ե սերը, հանրածանոթ սերը մայրական զգացմունքի առաջ. — մի թշվառ, շուտ բռնկող և շուտ ել մարող թղթերի բոց դարանային արևի հարատև պայծառ ճառագայթների հանդեպ: Հանրածանոթ սերը թեև լայնատարած, բայց շրջափակված մի ծով ե, վոր անդադար ալեկոծվում ե և ահագին փռասներ, ազետներ ե բերում շատ անգամ, իսկ մայրական սերը պարզ, վճիտ աղբյուր ե, վոր հոսում ե հանդարտ և չիս իմանում վորտեղից ե սկսվում և վորտեղ վերջանում: Մարդկանց մեջ ամենայն յերջանիկը մայրն ե: Ջնայելով, վոր ինքս մայր չեմ, դժբախտարար, բայց յիս այդ հարկանում եմ, զգում եմ և գուցե քեզնից ել ավելի: Գիտեմ, թե յիս քեզ վորքան նախանձում եմ Սմմա:

— Ի դուր, — կարծես յերազում արտասանեց Սմման, վոր այդ բոլոր ժամանակ հոնքերը կիտած և քթի պնչերը լայնացրած շարունակ նայում եր զեպի պատուհանը:

Աննան ցնցվեց, նա կարծես նոր տեսավ Սմմայի դեմքի տխուր մտախոհ արտահայտությունը: Նա կամաց թեքվեց դեպի նրա դեմքը:

— Ի՞նչ... իզմը, — հարցրեց նա ծանրությամբ,
 Եմման թեթև հառաչեց և շարտասխանեց:

Աննան արագ վեր կացավ աթոռի վրայից և նստեց նրա
 անկողնի վրա: Նա առավ ընկերուհու ձեռքը և աչքերը հռոնկ
 նրա աչքերին:

— Եմմա, դու շատ ուրիշ տեսակ ես յերևում, — ասաց նա
 առաջվանից ազնիվ ծանր: — Դու խորհրդավոր ես... Դեռ քեզ չեմ
 հասկանում... բացատրիր... Ի՞նչ և պատահում քեզ:

Եմման հանկարծ իր կողմից նայեց նրան դեռ լուրջ, հետո
 մղտաց:

— Ի՞նչ պետք և պատահի, — ասաց նա պարզ: — Դեռ այս-
 տեղ անկողնում հիվանդ պատկած եմ, իսկ դու ինձ նախան-
 ձում ես:

Աննան դրանով չխափվեց: Նա թերահավատությամբ և լըր-
 ջորեն նայեց նրա աչքերին և ուզում էր ինչ-Վոր ասել, բայց
 Զաքարը մտավ, և նա այլ ևս վոչինչ չասաց: Այնպեսեռե նա շա-
 րունակ դիտում էր Եմմային, բայց Եմման փնտնելով, վոր անդգու-
 շությամբ ինքն իրեն մասնել էր, աշխատում էր իրեն ուրախ
 ցույց տալ: Սակայն առանց այն ել ընկերուհու անսպասելի դա-
 րուստը նրան մեծ ուրախություն էր պատճառել, մանավանդ իր
 ներկա ծանր դրության մեջ: Նա իրեն մինչև անգամ առողջացած
 էր զգում: Աննան տեսնելով, վոր իր կասկածանքն, ըստ յերե-
 վույթին, հիմք չունի, դադարեց նրան դիտելուց: Սկսվեց մի
 քաղցր և անվերջ դրույց: Զաքարը, տեսնելով, վոր կնոջ դրու-
 թյունը շատ լավ է, ուրախությունից վոսի վրա չեր կանգնում:
 Բայց նա աշխատում էր իրեն զսպած պահել, վորպեսզի մի այն-
 պիսի հիմար բան չանի, վորով զրգոի կնոջ անհուսթյունը, ինչ-
 պես վերջին որերում մի քանի անգամ պատահել էր:

Բավական ուշ էր, վոր Աննան պատրաստվեց սուռն գնալու:
 Եմման խնդրեց նրան, վոր հետևյալ որն առավոտյան այցելի
 իրեն:

— Լույսը չծագած, Դեռ այստեղ եմ, — ասաց Աննան:

Մինչև փողոցի դուռը Զաքարն իջավ նրա հետ: Այնտեղ նա
 ամուր սեղմեց Աննայի ձեռքը:

— Անչափ շնորհակալ եմ ձեզանից, տ. Աննա, — ասաց նա
 զգացված: — Զեղ սաստված և ուղարկել, վոր Եմմային առողջաց-
 նեք, իսկ ինձ աղատեք հուսահատությունից:

XVIII

Հետեյալ որն առաջօրայան, յերբ Աննան յեկա՞յ, Սմման դեռ քնած էր, իսկ Զաքարն իր առանձնասենյակում շտապով թեյ էր խմում, վոր գնա իր պաշտոնին: Աննան մտա՞յ նրա մոտ և մանրամասն հարց ու փորձ արեց Սմմայի հիվանդության մասին: Զաքարը պատմեց նրան, ինչ վոր գիտեր և ինչէի մասին վոր գիշեր-ցերեկ մտաատանջվում էր, բացի Զազունյանի վերաբերմամբ ունեցած կասկածից, վորը շարունակում էր մտաատանջել նրան, ինչքան ել վոր նա աշխատում էր վանել իր, մտքից այդ յենթադրությունը:

Աննան մտածման մեջ ընկա՞յ: Թեյը խմելուց հետո, Զաքարը գնաց, խնդրելով նրան, վոր Սմմային մենակ չթողնի:

Աննան մտա՞յ Սմմայի ննջարանը: Սմման դարձյալ քնած էր: Հուշիկ քայլերով մոտեցա՞յ նրա մահճակալին և նստեց աթոռի վրա: Սենյակում տիրում էր կիսախավար և ողը փոքր ինչ ծանր էր: Նա վեր կացա՞յ, լուսամուտներից մեկի վարագույրն յետ քաշեց, բաց արեց ողանցքը և դարձյալ գնաց նստեց իր տեղը: Սմման պարկած էր կողքի վրա՝ դեմքը նրա կողմն արած: Գիշերային սպիտակ գլխակապի տակից դուրս ելին թափվել նրա փայլուն մազերը, վորոնց մի փունջ ընկել էր նրա դեմքի վրա և թեթև դողդողում ելին նրա հաճախար շնչառությունից: Յերկար թերթերունքներն ստվեր ելին ձգել նրա փակ աչքերի տակ, այտերի վրա խաղում էր թեթև շառագույնը, շրթունքները փոքր ինչ բաց՝ կարծես ժպտում ելին: Քնած ժամանակ նա գեղեցիկ և անմեղ էր յերևում, ինչպես լինում են յերխաները: Աննան սիրով և քնքռությամբ նայում էր նրան, ինչպես նայում է մայրն իր քնած յերեխային: Զգում էր, վոր անչափ սիրում է նրան, ինչպես իր հարազատ քրոջը, և նրա համար ամեն բան պատրաստ և անել: Շարունակ նայում էր նրա դեմքին, մտառությամբ դիտում նրա յուրաքանչյուր դիմագիծը և տեսնում էր, վոր նա մնացել էր համարյա նույնը, ինչ վոր որիորդական հասակում. ժամանակը, կարծես, խնայել էր այդ գեղեցիկ դեմքը, վորը սեր, համեստութուն և քնքռութուն էր շնչում, միայն այժմ փոքր ինչ նիհար և գունատ էր, բայց այդ սովելի նպաստում էր նրա քնքռույշ գեղեցկությանը:

Աննան կամաց թեքվեց և զգուշորեն համբուրեց նրա այտը: Սմման հանկարծ ինչ-վոր մի խուլ ճիչ արձակեց և ամբողջ մարմնով ցնցվեց: Աչքերը բաց արա՞յ և խկույն նստեց. հայացքն անմիտ էր, դեմքը սարսափ էր արտահայտում. շնչում էր արագ:

- Ի՞նչ պատահեց, սիրելիս, — հարցրեց Աննան վախեցած։
 Եմման չպատասխանեց, անմիտ հայացքը շրջեց այս ու այն կողմը, հետո փնջ-փնջ ուշօրի գալով, նայեց Աննային և ձեռքով շփեց դեմքը։
- Այդ դձույթս, — ասաց նա կտմայց։
 — Չլինի՞ր վախեցար, վոր համբուրեցի։
 Եմման ձեռքը դրեց իր արագ բարախող կրծքին։
 — Լենց նոր յերազումս քեզ եյի տեսում, — ասաց նա և աշխատեց ժպտալ։
- Ի՞նչպես, պատճիր տեսնենք։
 Ի՞նչ բե... Դու յերազի հավատած ես։
 — Ի՞նչ հավատալու յի։
 — Ի հարկե։
 Եմման վերցրեց գլխակապը և մազերը յես տարով ճակատից։
- Վաղձեց ես յեկել, — հարցրեց նա։
 — Մեկ ժամ կլինի, — պատասխանեց Աննան։
 — Մի՞թե... ինչձե չեյիր արթնացնում։
 — Միեկույն ե. ինչ խո յերազումդ ել տեսում եյիր։
 Եմման ժպտաց։
- Յեվ բոլոր ժամանակ նստած եյիր մոտս, — հարցրեց նա։
 — Վոչ, դեռ տմուսնուդ մոտ եյի, հետո մտա քեզ մոտ։
 — Նա տմնն ե։
 — Վոչ գնաց։
 — Ուրեմն բավական ուշ ե, — ասաց Եմման, ըստամուտից դուրս նայելով։
- Ժամը տառն ե։
 — Համ... Այսպես շատ յես վոչ մի որ չեմ քնել։
 — Այդ ասողջանալուդ նշանն ե։
 — Այո, յես այսոր ինձ բավական լավ եմ զգում և դրա համար պարտական եմ քեզ։
- Ողանցքն յես եմ բաց արել. ողը ծանր եր. կռզմա փակեմ, — հարցրեց Աննան։
 — Ձե, մեա։
 — Վոչ, փակեմ, փակեմ. կծրես, ցուրտ ե։
 Աննան վեր կացավ և փակեց ողանցքը։
- Ուրի՞շ... հա, յերազդ մոռացար պատմել։
 — Ձե, չեմ մոռացել, հիմա կպատմեմ։

— Այս շահն ել վոր ծածկես, Եմմա ջան, այն ժամանակ ալիկի լավ կլինի:

— Արա, ինչ ուղում ես, յես քեզ անձնատուր եմ լինում, — ասաց ժպտալով Եմման:

Աննան շալը ձգեց նրա ուսերին և ծածկեց նրա մեջքն ու կուրծքը:

— Ահա այսպես: Հիմա պատմիր՝ տեսնենք թնչ յերազ ես տեսնի:

— Բայց այնպե՞ս սարսափելի յերազ եր, Աննա, — մտախոհությամբ ասաց Եմման:

— Հա՛... յերևի շատ ես վախեցել:

— Եստ:

— Պատմիր, պատմիր:

— Իբրև թե անցնում եմ մի ընդարձակ դաշտով, — սկսեց Եմման: — Դաշտը կանաչ եր, ինչպես զարնանն ելինում: Տեսնեմ հեռու մի ծեր, ալևոր մարդու շուրջը բազմաթիվ ջահել կանայք և աղջիկներ են հավաքված: Մեր մարդու ձեռքին բազմաթիվ վառ ճրագներ կան: Ետըջը հավաքված կանանցից և աղջիկներից վոմանք հափշտակում են նրա ձեռքից մի-մի ճրագ, վոմանց ծերունին ինքն եր տալիս և բուրն ել՝ ճրագները ձեռքներին՝ սկսում ելին փախչել, կարծես վախենում ելին, վոր ծերունին յետ կխլի ճրագներն իրենց ձեռքից: Ծրագները վազելուց սաստիկ վառվում ելին: Փախողներից վոմանք, առանց իրենց փոստ տալու ճրագի վառ բոցերից, աղատ վազում ելին և ուրախ-ուրախ ծիծաղում, կրկնում, իսկ վոմանք այրում ելին իրենց դեմքը, հագուստը, յերբեմն լաց ելին լինում: Երբեմն ծիծաղում, դարձյալ լաց լինում, դարձյալ ծիծաղում և պոպոջիները հետ հավասար վազում ելին, իսկ յերբեմն ել վայր ելին ընկնում, քիթ ու բերանը արնոտում, բայց ճրագները ձեռքներից բաց չելին թողնում... Մի ինչ-վոր անդիմադրելի գոռություն ձգում եր ինձ դեպի ծերունին: Յես վաղցից դեպի նա և հասա նրան այն ժամանակ, յերբ արդեն ամենքը հեռացել ելին նրանից և ճրագները ձեռքներին՝ վազում ելին ընդարձակ դաշտի վրայով: Մերունու ձեռքին մնացել եր մի հատիկ ճրագ միայն: Այդ ճրագը մերթ շատ պայծառ եր վառվում, մերթ շատ աղոտ: — Այդ ճրագն ել ինձ առեր, — բացականչեցի յես, ձեռքս մեկնելով: Մերունին գլուխը բացասական կերպով շարժեց: Նա մի դարհուրելի մարդ եր: «Ուշ յեկար» ասում և քեզ չի հասնի: — Տճճ, տճճ, —

աղաչում էյի յես ձրազն ինձ սաստիկ զրավում եր: «Յեթե տամ» ասում ե, «հազուստդ կայրես» — Տհւր, տհւր, — Թախան- ձում էյի յես նա մեկնեց ինձ ճրագը և նույն բոպեյին դարձ- յալ յետ եր ուզում տանել, բայց յես հանկարծ հափշտակեցի նրա ձեռքից և ծիծաղելով մյուսների պէս սկսեցի փախչել...

Յմման հանկարծ ցնցվեց և լոնց:

— Հետո, — հարցրեց Աննան, վորին տկամա հետաքրքրում եր նրա յերազը: — Յես դեռ չեմ յերևում այդտեղ:

— Սպասիր, կերևաս, — ասաց Յմման:

— Հետո, — շարունակեց նա, — ճրագը ձեռքիս՝ փախչում էյի... չե, չէյի փախչում, թռչում էյի, սլանում էյի... վոտներս դետին վրա չեյին: ձրագը սաստիկ վառվում եր. նրա բոցը դիպ- չում եր դեմքիս և այրում: Հանկարծ, տեսնեմ, կապով հազուստիս, հազուստս սկսեց այրվել Սարսափեցի... Ուզում էյի ճրագը վայր ձգեմ ձեռքիցս, չեր լինում. կապն եր ձեռքիս, պոկ չեր գալիս... Այն ինչ՝ հակառակ իմ կամքին՝ յես շարունակում էյի սլանալ... Հանկարծ տեսնեմ դիմացս անթիվ դամփաշներ հաջոցով հալա- ծում են յերկու հոգու. մեկն իբրև թե Զաքարն ե, իսկ մյուսն Արամիկ: Զաքարը բռնած ունի Արամիկի ձեռքից: Նրանք վա- ղում են շների առաջից: Արամիկը սաստիկ ճչում ե, լաց ե լի- նում... ձրագը ձեռքիս սլացա նրանց դեմ նրանց շներից աղա- տելու մտքով: «ձրագը հանգցրու» գոռում և Զաքարը շները շնորդ կփախչեն: Յես փչում եմ ճրագին, փչում եմ, չի հանգչում... «Հանգցրու» աղաչում ե Զաքարը: «Հանգցրու, մամա» ճչում ե Արամիկը: Յես ավելի ուժով եմ փչում, դարձյալ չի հանգչում ճրագը: Եները դժոխսային հաջոց են բարձրացնում... Հանկարծ վորտեղից — չգիտեմ, — հայտնվում ես դու, մի անգամ փչում ես և ճրագը հանգչում ե:

Յմման լոնց:

— Հետո, — հարցրեց Աննան:

— Հետո, շուրջս սարսափելի խավար տիրեց...

— Յեվ...

— Հանկարծ դեմքիս մի սաստիկ, խիստ սաստիկ, կարծես յերկաթի ձեռքի ապտակ զգացի... Այնքան սաստիկ եր այդ ապ- տակը, վոր ընկա և սկսեցի գլորվել մի մութ անհատակ անդունդ... — Հա, հա, հա, — բարձրաձայն ծիծաղեց Աննան: — Յերևի այդ ապտակն իմ համբույրն եր:

— Յերևի:

— Հետո, հետո ինչ:

— Հետո արթնացաւ:

— Ախոսա, յերանի ապտակ չեյի ավել, ով գիտե ել ինչ հիմարություններ եյիր տեսնելու:

— Ձե, Աննա, լավ յեղալ, վոր արթնացրիր... ինչպես դարհուրելիք յեր, — ասաց Սմման մտախոհ:

— Հիմա, — կարճ լուսթյունից հետո, հարցրեց Աննան:

Սմման սթափվեց, նայեց նրան և տխուր կերպով ժպտաց:

— Մեկնիր յերազս, — ասաց նա:

— Մեկնեմ... շատ լավ, Եները խո շներ են, Զաքարը, — Զաքար, Արամիկն — Արամիկ, դու — դու, յես ել — յես: Ըբազը, վորով ալլում եյիր դեմքդ և հագուստդ, հիվանդությունդ եր:

Փչելով և հանգցնելով ճրագը նշանակում և առողջացրի ճեղ և... հիմա պետք և վեր կենաս, սիրելիս, և անկողինդ թողնես: Անա մեկնությունս: Հալանում ես:

Սմման դարձյալ ժպտաց:

— Հալանում եմ, — ասաց նա: — Յեվ հիմա ուղիղ, վոր վեր կկենամ: Դու մեկ նեղություն կրիր, դանդը տուր:

— Ինչեւ:

— Աղախինը դա հազցնի ինձ:

— Ախ, չե, սիրելիս, Սեա դեռ անկողնում. յես կատակով ասացի. դու դեռ թույլ ես:

— Ձե, Աննա, հալատա չե. յես ինձ հիմա բալական լավ եմ զգում. միշտ պառկած լինելն ել ավելի յե թուլացնում մարդու. տուր դանդը:

— Ինչ հարկավոր ե. յերը վոր ալլպես ե, յես ինքս կհագցնեմ ճեղ, — ասաց Աննան և սկսեց հագցնել նրան:

Մի ժամից հետո Սմման արդեն հագնված, լվացված և սանրված՝ նստած եր մի ուրիշ տաք սենյակում բազկաթոռի վրա: Նրա դիմաց նստած եր Աննան, իսկ Աննայի մոտ — Արամիկը:

Փոքրիկ սեղանի վրա դրած եր սուրճը վոսկեղոծ բաժակների մեջ, Յերկու վաղեմի և սիրելի ընկերուհիների միջև բացված եր այն քաղցր զրույցներից մեկը, վոր յերբեք չի վերջանում: Սմման իրեն մի տեսակ թեթև և հանգիստ եր զգում: Ինչ-վոր տխուր, բայց անդորր զգացմունք լցրել եր նրա սիրտը:

Զաքարն այդ ուրը սովորականից ավելի վաղ տուն յեկավ: Ավելորդ և ասել և նկարագրել, թե ինչքան և ինչպես ուրախացավ նա, յերը կնոջն անկողնից արդեն վեր կացած տեսավ: Այդ

որը կնոջից ծածուկ նա մի քանի անգամ համբուրեց Աննայի ձեռքը, իբրև անհուն յերախտագիտության և շնորհակալության արտահայտության:

XIX

Սմման, հետզհետե ուժի դալով, բուրբուլին կազդուրվեց: Զազունյանի վրա սիրահարվելով (թեև նա այդ բանին վոչ մի կերպ չէր ուզում հավատալ), նա իրեն կատարելապես մենակ երզգում. ամուսինն առավել քան ուրիշը, բնականաբար, նրան անտանելի յերթում: Արամիկն ընկել եր յերկրորդ կարգը, հասարակական զրոստակերը հենց սկզբից ել նրան այնքան չեյին գրավում. ուրիշ մի կար և լինչ կար, Հարկավոր եր նրան մեկը, վոր փոքր ինչ թեթևացներ նրա մենակությունը, և այդ մեկը — Աննան եր, վոր իր կանացի բնական ընդունակությամբ ու սիրով, իր դալու հենց առաջին օրից ունեցավ նրա վրա իր բարերար ազդեցությունը: Յեվ, իրավ, Աննայի ներկայության ժամանակ Զազունյանն այլ ևս այնպես չէր զրադեցնում Սմմայի միտքն ու սիրտը, ինչպես առաջ. այդ շոտար մարդու պատկերը հետզհետե ազդուամուժ եր նրա հիշողության մեջ: Աննան գիտեր նրան զրադեցնել. նա դալիս եր առավոտյան վաղ, գնում եր գիշերն ուշ: Զաքարն ամենայն անկեղծությամբ սիրեց նրան. նա իրեն յերախտապարտ եր համարում զեպի այդ կինը և չգիտեր, թե ինչով և յերբ կարող և հատուցանել նրան իրեն արած պերկնային ծառայության: համար, ինչպես ասում եր նա.

Որերն անցնում եյին: Սմման շարունակում եր ավելի ու ավելի քիչ մտածել Զազունյանի մասին, իսկ յերբեմն կատարելապես մոռնում եր նրան: Դեպի Զազունյանը տածած զգացմունքը սառչում եր նրա սրտի մեջ և այլ ևս այնպես չէր անհանգստացնում նրան: ՔՓառք ասածո՜ւ մտածում եր նա ազատ և ուրախ շնչելով Վեպիվ հազ ազատվեցի: Յեվ նա սիրով ու յերախտագիտությամբ նայում եր Աննային — իր չազատչին: — Սիրելիս, լինչ պետք և անեյի յես առանց քեզ, — ասում եր նրա այդ հայացքը:

— Ինչեւ յես ինձ այդպես նայում, Սմմա, — հարցնում եր Աննան այդպիսի զեպքերում:

— Վորովհետեւ դու հրեշտակ ես:

— Վոր աստված և ուզարկել, ինչպես ասում և ամուսինդ:

— Այո:

— Բայց տարաբախտաբար, ինձ պոզեր են պակաս, — ասում եր Աննան ծիծաղելով:

— Այո, յեթե միայն պոզերը սաստանաներին չեն պատկանում, — նկատում եր Մեման: Իրավ, Աննա, — ասում եր նա կարճ լուսթյունից հետո, — ինչ՞եւ դու այդքան լաֆես ես:

— Ծոթ կամ միւրդ խո չեմ, վոր լավը լինեմ, — կանչում եր Աննան ծիծաղելով:

— Ձե, Աննա, ասա, ինչ՞եւ դու այդքան լաֆես ես:

— Յես չգիտեմ «լաֆես» եմ թե վատը միայն գիտեմ, վոր քեզ շատ եմ սիրում:

— Ուրեմն պատճառն այդ է:

— Ձգիտեմ:

— Այ, յես ել քեզ եմ շատ սիրում, հապա ինչ՞եւ յես քեզ պես լավը չեմ:

— Դարձյալ «լավ»... Լավը վճրն ե, եւ Բարեսթրո, առճշջ, կենսութիւն:

— Ձե, չե, լավը... լաֆես ուրիշ ե... Այ, լաֆես այն ե, վոր... յերբ յես քեզ տեսնում եմ և դու նստած ես մօտս, ինչպես հիմա, քեզ շատ եմ սիրում:

— Ինքդ ել չես հասկանում, ինչ ես ասում, — ծիծաղում եր Աննան:

— Ի՞նչ անեմ, դու խո հասկանում ես:

— Լավ, հետո:

— Հետո այն, վոր դու ասում ես, թե լաֆես ես նրա համար...

— Յես այդ չեմ ասում:

— Դու ասում ես, թե լաֆես ես նրա...

— Յես այդ չեմ ասում, ասում եմ:

— Ասում ես, ասում... Դու ասում ես, թե լաֆես ես նրա համար, վոր ինձ շատ ես սիրում: Յես ել քեզ եմ շատ սիրում, հապա ինչ՞եւ, ասում եմ, յես ել քեզ պես լավը չեմ:

— Դու թնչ գիտես, թե «լավը» չեմ:

— Համա, յես ել լաֆես եմ:

— Ձգիտեմ «լաֆես» ես թե չե, — ասում եր Աննան ժպտալով, — միայն յերբ յես քեզ տեսնում եմ և դու նստած ես մօտս, ինչպես հիմա, քեզ շատ եմ սիրում:

Մեման այդ խոսքերի վրա ծիծաղելով յերեխայի նման ընկնում եր նրա վզովը և համբուրում եր նրան:

Այսպես անցավ մոտ մի ամիս: Նմանի սիրտը բուրբուրվին խաղաղեց: Ժամանակավոր ալեկոծությունից հետո, նրա կյանքը շարունակեց անցնել նույն կարգով, ինչպես առաջ: Զաքարը նրա աչքում նորից դարձավ նույն բարի, իրեն պաշտող ամուսինը, նույն զվարճախոսը և նույն «ծիծաղելին», ինչ վոր առաջ: Արամիկը նույնպես այլ ևս այն «չար» և «փչացած» ազան չէր, ինչ վոր իր «հիվանդության» ժամանակ: զա ել նրա աչքում նորից յերեւաների նույն կատարելատիպն էր, ինչպես առաջ: Մահաների վրա տեղի-անտեղի այլ ևս չէր բարկանում: Կերակուրն ուտում էր նույն ախորժակով, ինչպես առաջ, քնում էր նույնպես հանգիստ, ինչպես առաջ: — մի խոսքով, ամեն ինչ առաջվա ընթացքը ստացավ: Ընդհակառակն՝ այժմ նրա կյանքն առաջվանից ել ավելի լավ և աննկատելի սկսեց անցնել, վորովհետև վաղեմի սիրելի ընկերուհին — իր «ազատիչ հրեշտակը» — մոտն էր:

Սակայն, շնայելով, վոր նրա սիրտը ստույգ էր դեպի Զազունյանը և նա այլ ևս առաջվա նման չէր մտածում այդ մարդու մասին, այնուամենայնիվ, ի ներքուստ անհամբեր սպասում էր նրա վերադարձին: Ամեն անգամ, յերբ ամուսինը տուն էր գալիս, նա ահամա մի տեսակ հարցախան և անհամբեր-հետաքրքիր հայացքով նայում էր նրան, թե արդյոք լուր կամ հեռագիր չունի՞ Զազունյանից, յբրբ և գալու: Նա Զազունյանի հեռանալուց հետո, վոչ մի անգամ նրա տնունը չէր հիշել ամուսնու մոտ: Զաքարն ել նրա հիվանդության պատճառով համարյա ընդորովին մոռացել էր իր վաղեմի բարեկամին: Բայց յերբ հիվանդությունն անցավ և նրանց կյանքն սկսեց ընթանալ սովորական կերպով, նա նորից հիշեց Զազունյանին և սկսեց խոսել նրա մասին: Սովորաբար, յերբ խոսք էր բացվում Զազունյանի մասին, պատմում էր զանազան արկածներ նրա կյանքից, վորոնց մեջ նա այս թե այն կերպ միշտ հերոս էր ներկայացնում: Զաքարը պատմում էր հիացմունքով, մեկը տասն էր շինում, վոչ մի դովասանք չէր թողնում, վոր չնայել իր բարեկամի հասցեին, բուրբուրվին չկասկածելով, թե զբանով ինչեր էր շարժում կնոջ սրտում... Նմանի Զազունյանի վրա սիրահարվելու մասին ունեցած կասկածը նա բուրբուրվին վանել էր մաքից:

— Ո՞վ և այդ Զազունյանը, պ. Զաքար, — մի անգամ հարցեց նրան Աննան, վոր ներկա չէր նրա այգյախի պատմություններից մեկին:

— Զաղունյանը... Զաղունյանն իմ ամենալավ և ամենասիրելի ընկերն է, — պատասխանեց նրան Զաքարը: — Մի զարմանալի աղնիվ և առաքինի մարդ:

— Ձեք չափազանցում, — ժպտալով նկատեց նրան Աննան: — Այդ ածականները մի տեսակ խորթ են թվում ինձ:

— Ձեք հավատում ինձ, հարցրեք Մամային, — ասաց Զաքարը: — Մամա, — զարձալ նա կնոջը, — ինքդ ասա, Քնչպիսի մարդ է Զաղունյանը:

— Այո, Զաղունյանը լավ մարդ է, — պարզ կերպով պատասխանեց Մաման:

— «Լավ» — նկատեց նրան Աննան և ծիծաղեց:

Մաման նայեց նրան և նույնպես ծիծաղեց:

— Մամա ինքն ել չէր հավատում, յերբ յես նրան զովում էյի, բայց հիմա՝ տեսնում եք, — ասաց Զաքարը:

— Բայց մի և այդ մարդը, վոր յես չեմ ճանաչում, — հարցրեց Աննան: — Ձեր տուն գնում-գալիս եր:

— Ինչպես չէ, — պատասխանեց Զաքարը: — Յեթե մի յերկու յերեք շաբաթ առաջ գայիք, կտեսնեյիք նրան այստեղ: Նա համարյա ամեն որ մեր տանն եր լինում: Յերբ դուք յեկաք, նա նոր եր հեռացել այստեղից: Ահա դուք շուտով կփերագառնա և դուք կտեսնեք, կծանոթանաք նրա հետ: Այսոր-վաղը սպասում եմ հեռագրի կամ իրեն:

— Ուր է գնացել:

Զաքարը պատկեց նրան, թե ուր և ինչ բանի համար է գնացել Զաղունյանը:

— Շուտով մեկ գա տեսնեմ, թե ով է ձեր այդ «աղնիվ» և «առաքինի» մարդը, — ասաց Աննան: — Դուք այնքան զովում եք նրան, վոր ակամա շարժում եք նետաքրքրութունս:

— Կգա, կտեսնեք, կծանոթանաք և անձամբ կհամոզվեք, վոր յես ճշմարիտ եմ ասում, — պատասխանեց Զաքարը: — Զաղորսկուն մի քանի անգամ տեսա, Մամա, — զարձալ նա կնոջը: — Հարցրի թե ինչ տարաձայնութուն է պատահել նրա և Զաղունյանի միջև, բայց նա, չնայելով, վոր կոնցերտի գիշերն ասաց, թե յերեկ այդ մի անգամ կիմանամ, բայց հիմա ասում եմ, վոր այդ մի զաղտնիք է, վոր ինքը չի ասի: Ինչքան խնդրեցի, — չտաց: Յես զարմանում եմ, ճշմարիտ, թե ինչ զաղտնիք պետք է լինի: Զաղունյանին ել մի քանի անգամ խնդրեցի, վոր ասի,

բայց նա ել վռչինչ չէր ասում, միշտ հետաձգում էր: Հաժառա-
ցիբ, յես շատ հետաքրքրվում եմ դրանով:

Սմման վռչինչ չասաց. նա միայն հոնքերը կիտեց և քթի
պնչերը լայնացրեց:

— Իսկ այդ Ջարթրակին մի է, — հարցրեց Աննան:

— Ջարթրակի չէ, Ջագորակի...

— Յերեկ դա ել մի ուրիշ «աղնիվ» և «առաքինի» մարդ և
Ջաքարը ծիծաղեց:

— Ձե, Ջագորակին մի շատ հարպիկ և ազատամիտ մարդ
է, — ասաց նա: — Դա ել իմ վաղեմի ընկերն է, ինչպես Ջա-
գունյանը: Փոխ-գնդապետ է:

— Նոր մարդիկ են: Ջագորակի... անպատեհա լե՛ն է:

— Այո, լեհացու արյուն էլ է խառը:

— Սմման ծանոթ է նրա հետ:

— Ուղում էյի ծանոթացնել, չուղեց:

— Ինչո՞ւ:

— Ձդրտեմ. ամեն մեկի հետ, ասում են, չեմ ուղում ծանո-
թանալ:

— Ա, յերեկ ձեր այդ «շատ հարպիկ» և «ազատամիտ»
մարդը հեռու յի «զարմանալի աղնվությունից» և «առաքինու-
թյունից» — նկատեց Աննան ծիծաղելով:

— Ինչո՞ւ դուք այդպես եք կարծում, — հարցրեց Ջաքարը:

— Վորովհետև տեսնեմ եք, Սմման այն առաջինի հետ...
Ինչպես է նրա ազգը:

— Ջագոր... Ջագունյան:

— ...Ջագունյանի հետ ուղեցել է ծանոթանալ, ծանոթացել
է և զոգում է նրան, իսկ այդ Ջարթր... Ջագորակու հետ չի կամե-
ցել ծանոթանալ, չի ծանոթացել և, ինչպես յերևում է, չի հա-
վանում նրան: Այնպես չե՞, Սմմա:

— Դու ել զարմանալի յես: Աննա, — առանց նրան նայելու,
թեթև անբավականությամբ նկատեց նրան Սմման: — Յես նրա
հետ թնչ գործ ունեմ, վոր հավանեմ կամ չհավանեմ նրան: —
Ուրիշ բան չկամ խոսելու, վոր նրանց մասին եք խոսում:

Աննան ձեռքերը դրեց նրա ծնկների վրա, առաջ թեքվեց
գեպի նրա դեմքը, խորամանկությամբ նայեց նրա աչքերի մեջ
և հանկարծ ծիծաղեց:

— Ինչո՞ւ «աղնիվ» և «լավ» մա. դու մասին խոսելիս ել չա-
սացիր, վոր ուրիշ բաների մասին խոսենք, — նկատեց նա:

Ե ման սաստիկ կարժեց:

— Ինչ չար ես, Աննա, — վռտները հատակին խփելով, բացականչեց նա բարկացած և վեր կացավ տեղից: — Այնպիսի բաներ ես ասում, վոր անկամա շփոթեցնում ես մարդու:

Յեղ նա դժգոհ հեռացավ դեպի լուսամուտը:

Աննան դեռ կարճ մամանակ մնաց նստած, հետո լուռ, ժրպտալով վեր կացավ, մոտեցավ նրան և զրկեց նրա իրանը:

— Ինչ նեղսիրտ ես, Յմմա, — ասաց նա կամաց, — յես կատակ եյի անում, իսկ դու... մեկ նայիր քթիդ, ինչքան և կախվել, իսկ հոնքերդ, իսկ շրթունքներդ...

Նա բարձրաձայն ծիծաղեց և ամուր համբուրեց նրա ջուրքը:

— Դեհ, հաշտվենք, հաշտվենք, սիրելիս, — ասաց նա: — Ների՛ր ինձ, ել չեմ ասի... Դեհ, շուտ, թե չե... լաց կլինեմ:

Յմման աչքի տակով նայեց նրան ու սկսեց անձայն ծիծաղել:

— Ա, հաշտվեցինք, հաշտվեցինք, — յերեխայի նման բացականչեց Աննան և թողնելով նրան, սկսեց ծափահարել: — Հաշտվեցինք, հաշտվեցինք, — կրկնեց նա, դարձյալ զրկեց նրան և համբուրեց:

Ջաքարը, նստած իր տեղը, լուռ նայում էր նրանց և յերջանիկ բարեսրտությամբ շարունակ ժպտում էր:

XX

Անցավ դարձյալ յերկու շաբաթ: Որը շաբաթ էր, Յմման սպասում էր ամուսնուն հաշի: Այդ որն Աննան ինչ-վոր պատճառով չէր յեկել: Յմման նստած էր մենակ և նույն որվա լրագիրը ձեռքին՝ կարդում էր: Վերջապես Ջաքարն յեկավ, նա այնպես ներս վազեց կնոջ մոտ, վոր Յմման մինչև անգամ վախեցավ:

— Հեռագիր, Յմմա, հեռագիր, — բացականչեց նա, ձեռքին մի թուղթ շարժելով: — Ջազունյանը գործը տարել և և զավիս եւ Վազն առաջնայան տյտեղ կլինի: Ահա, կարդա:

Նա ձեռքի թերթը ձգեց կնոջ ծնկների վրա:

Հեռագրի անունը լսելով, Յմմայի սրտում հանկարծ ինչ-վոր շարժեց. յերկյճալ էր արդյոք այդ, թե ուրախություն, ինքն ել չգիտեր, միայն զգաց, վոր սիրտն սկսեց թր ուռլ: Նա մեղքնայաբար վերցրեց ծնկներից հեռագիրը և լուռ կարդաց հետեյալը, վոր միևնույն էր, թե չկարդար, վորովհետև դրանից վռչինչ չհասկացավ սաստիկ շփոթված լինելու պատճառով. «Դործս տա-

բաւ Վաղն՝ առաւփոյսյան զնապօքով աշդտեղ եմ Ջազունյանն: Նա մեկ եւ կարդաց, դարձաւ վոշինչ չհասկացաւ եւ հեռագիրը լուռ մեկնեց Ջաքարին: Նրա ձեռքը թեթեւ դողում եր:

— Ի՞նչպէս ե, վերջապէս գալիս ե, թե վոշ, — կանչեց Ջաքարը, հեռագիրն առնելով:

— Ի՞նչպէս ես ներս ընկնում, վախեցրիր, — հանգիստ, մինչև անգամ սառնությամբ նկատեց նրան Սմման:

— Ուրախությունից, ուրախությունից, սիրելիս: Ներիր, յեթե վախեցրի: Աննան չի՞ յեկել այսօր: Ժեկ նրան եւ ավետեմ: Դիմավորելու գձ: Եւ կգաս յերկաթուղու կայարան:

— Յիս ինչու պիտի գամ, — այս անգամ արդեն ուղղակի սառնությամբ պատասխանեց Սմման, առանց նրան նայելու:

— Հա, քո կամքն ե, — շտապով վրա բերեց Ջաքարը: — Առաւփոյսյան այնպէս վաղ յես ինքս եւ չեմ տանի քեզ. մի գիրտե, դարձաւ չմբսես, ավելի լավ ե, յես մենակ կգնամ, կըղիմավորեմ եւ հենց այնտեղից ուղղակի կբերեմ այստեղ թեյի: Ի՞նչ կասես:

— Ի՞նչպէս կամենում ես, — պատասխանեց Սմման եւ վեր կացաւ տեղից: — Ասի՞մ սեղան պատարաստեն, — հարցրեց նա:

— Ի հարկե, ի հարկե: Ուրեմն աշդպես. վաղն առաւփոյսյան... Սմման եւ չլսեց նրան եւ դուրս գնաց:

Սեղան նստած ժամանակ նա համարյա բոլորովին չեր խոսում եւ յեթե խոսում եր, այն եւ սառնությամբ, սակայն, յերեկոյան, յերբ Աննան յեկաւ նրա մոտ, նա հանկարծ սաստիկ ուրախություն զգաց, ինքն եւ չիմացաւ, ինչ բանի համար:

— Ավետիք տամ ձեզ ա. Աննա, — բացականչեց Ջաքարը: — Ջազունյանը գալիս ե:

— Ա, վերջապէս, — ասաց Աննան:

— Դուք ցանկանում եյիք նրան տեսնել եւ ահա վաղն առաւփոյսյան անպատեհաւ կտեսնեք:

— Այո, յես շատ եմ հետաքրքրվում տեսնել ձեր այդ «զարմանալի աղնիվ» ե «առաքինի» մարդուն:

— Վաղը, վաղն առաւփոյսյան: Այսօր յես հեռագիր ստացա նրանից. վաղն առաւփոյսյան զնապօքով այստեղ կլինի. այնտեղից նրան ուղղակի պետք ե բերեմ մեր տուն թեյի: Դուք եւ, ի հարկե, այստեղ կլինեք ե կծանոթանաք նրա հետ:

— Սքանչելի, սքանչելի, — կանչեց Աննան շինծու ուրախությամբ: — Բայց ի՞նչ ես կարծում, Սմմա, — դարձաւ նա ըն-

կերուհուն. — կհազմանամ անք... ըը... ինչպես և նրա ազգը... Զա-
ղուհյանին: Կհազմանամ:

— Զարմանալի հարց ես տալիս. յես ինչ գիտեմ, — պատաս-
խանեց Նման ծիծաղելով:

— Զե, այնուամենայնիվ:

— Կարծում եմ, վոր կհազմանես:

— Հա... մ... Ախ՛ ինչ լավ կլինի. Բայց գիտե՞ք ինչպիսի մարդ
եմ յերևակայում նրան: Յես նրան յերևակայում եմ հիսուն և յոթ
տարեկան...

— Ու՛ֆ, — կոմիքական սարսափով հառաչեց Զաքարը —
Ինչ եք ասում. նա հազիվ քառասուն տարեկան լինի:

Նման սկսեց ծիծաղել:

— Ինչ անեմ. ուզում ե քսան տարեկան լինի, բայց յես
նրան հիսուն և յոթն եմ յերևակայում, — ասաց Աննան:

— Դե՛, վոր այդպես ե, ասեք վաթսուն տարեկան, ելի:

— Զե, հիսուն և յոթը: Յես նրան յերևակայում եմ հիսուն
և յոթը տարեկան, յերկար, մինչև կուրծքը ալիխառն մորուքով,
եծեծունակի թևերի նման բխերով...

— Ու՛ֆ, մւ՛ֆ, — շարունակեց հառաչել Զաքարը, — իսկ Նմ-
ան ծիծաղեց:

— ... Հազուստը փոքր ինչ հնացած, ճիւղված և անհոռի, —
շարունակեց Աննան: — Աչքերը շարունակ փայտում են, դեմքից
միշտ մեղր ե կաթում, ձայնը բարակ ե Կանանց հետ ծանոթա-
նալիս՝ մինչև գետին զլուխ ե տալիս և ամենաընտիր կոմպլիմեն-
տներ ասում: Բարենիս ամուր և յերկար սեղմում ե անոցը: Ամենքի
հետ, առանց բացառության, սիրով ե խոսում և ամեն մի դեպ-
քից ոգուտ և քաղում, վոր ձեզ վորևե ծառայություն մատուցի:
Շատախոս ե, փոքր ինչ — ներեցեք — թեթևամիտ, պարծենկոտ
և, վերջապես, բռնաթի յե քաշում:

— Ու՛ֆ, — այս անգամ իսկապես սարսափած դուռաց Զա-
քարը և ծիծաղից թուլացավ:

— Ինչ ես ասում, Աննա, ինչ ես ասում, — միննույն փամա-
նակ կանչեց Նման և նույնպես ծիծաղից թուլացավ:

— Ինչ ե, վոր մի նմանություն չկւմ իմ և անք Զաղուհյանի
միջև, — հարցրեց Աննան:

— Մի գիծ անգամ, մի գիծ, — ասաց Զաքարը փոքր ինչ
հանգստանալով ծիծաղից: — Բռնաթի յե քաշում, — մտաբերեց
նա և դարձյալ ծիծաղից թուլացավ:

— Բռնութի քաշելը վճռահղից դատար, — ասաց Սմման շարունակելով ծիծաղել:

— Դե թնշ անեմ, վոր իմ յերևակայած Զաղունյանը բռնութի չե քաշում, — պատասխանեց Աննան նույնպես ծիծաղելով:

Գիշերը Սմման չկարողացավ քնել: Զաղունյանի մոտալուտ գալուստը արդեն սկսել էր բորբոքել նրա նրախի մեջ գեպի նառնեցած զգացմունքը, վորը, ըստ յերևութիւն, բոլորովին սառել և հանգիստ էր ափել նրան: Մաքերը նորից թռչում էյին գեպի այդ շոտար մարդը, յերևակայութեանը նորից ստեղծում էր նրա պատկերը, ամեն վոք և ամեն ինչ նորից սկսում էր ծածկվել թանձր քողով և նրա առջև սկսում էր փայլել միայն այդ պատկերը: Իսկ այն գիտակցութեանը, վոր վաղն առաջօրեայան պետք և տեսնի Զաղունյանին, խոսի նրա հետ, նրա սիրտը լցնում էր անհուն բերկրութեամբ: Վաղը, վաղը... Ինչու գիշերն այդքան դանդաղ և անցնում... յ՞՞՞րը պետք է լուսանա...:

Վերջապես լուսացավ: Զաքարը շտապեց գեպի յերկաթուղու կայարան, իսկ Սմման մնաց տանը, հագնվեց և մինչև Զաղունյանի գալը շուտ-շուտ մոտենում էր հայելուն: Նա յերկար ժամանակ կանգնած էր մեռած հայելու առջև: Այլևս այնպես անհամբեր չէր, ինչպես գիշերը: մինչև անգամ ուղում էր, վոր Զաղունյանն ուշ գա, վորովհետև իրեն մի տեսակ հուզված և շփոթված էր զգում և ուղում էր ժամանակ վատապահել, վորպեսզի փոքր ինչ անցնի այդ արտասովոր հուզմունքն ու շփոթութեանը և ինքը կարողանա Զաղունյանին հանգիստ ընդունել: Նա այնքան էլ ուրախ չէր, ինչպես գիշերը: Ինչ-վոր թեթև տխրութեան պաշարել էր նրան և մի տեսակ անհասկանալի յերկյուղ հմլում էր նրա սիրտը:

«Ախ, զոնե Աննան գա շուտով, ասում էր ինքն իրեն, յերբ տեսնում էր, վոր հուզմունքն ու շփոթութեանը վոչ թե անցնում, այլ ընդակալաւալը՝ հետզհետե սաստկանում է: Մենակ... վախենում եմ...»:

Զաքարն ու Զաղունյանն ուշանում էյին: զնացքը վաղուց արդեն ժամանած պետք է լիներ: Անհամբերութեանը նորից պաշարեց նրան: Նա նստեց լուսամուտի առջև և սկսեց դուրս նայել: Որը կիրակի լինելով: փողոցը սովորականից ափելի կենդանութեան էր ստացել: Մարդիկ անց ու դարձ էյին անում: Մուսաներն ու ազախիւնները՝ կողոփները և եղջերիւն՝ կամ գնում

եյին շուկա կամ վերադառնում եյին շուկայից: Յեղանակը տաք եր: Գարնանային առողջարար ողն ախորժելի Թարմությամբ շոյում եր մարդու դեմքը: Փողոցում տնկած հակակի ծառերն արդեն բազմական ծաղկել եյին: Նրանց նորածիլ կանաչ տերևները լուսավորված առավոտայան արևի վռակելոյ ճառագայթներով՝ պըսպղում և կարծես կայծեր եյին արձակում: Ամբողջ քաղաքը ժըպտում եր: Հեռվից լսվում եր յեկեղեցիների մեծ և փոքր դանդակների ուրախ զողանջունը: Հրաշալի յեր յեղանակը: Մեծան հանկարծ նորից անհուն բերկրություն զգաց: Ինչ-վոր քաղցր ու թեթև մի զգացմունք ախորժելի կերպով ճմլեց նրա սիրտը: Նա ժպտաց, ձեռքերը ջղաձգորեն տարածեց ողի մեջ, վորպես թե մեկին գրկելով, բռնեց իր ուսերից և արմունկներն ամուր սեղմեց կրծքին: Նույն բողբոյին նրա սիրտն այն աստիճան թրթռաց, վոր մինչև անգամ ցավ ավելց:

«Ախ, ախ», — ջնջաց նա: Խոնարհվեց ծնկների վրա և ցընցողաբար կուչ յեկավ:

Կարճ ժամանակ մնաց այդ դրության մեջ: Փողոցից կառքի զդրդոց լսվեց: Նա վեր թռավ տեղից և լուսամուտից ցած նայեց: Կառքով յեկողները Զաքարն ու Զաղունյանն եյին: Զաղունյանին տեսնելուն պես՝ մի զող անցավ նրա ամբողջ մարմնով: Ետապով մոտեցավ հայելուն, սազերը, հագուստն ուղղեց և մեքենայաբար, կարծես սաստիկ հոգնած, նստեց:

Մի քանի բողբոյին հետո Զաքարը մտավ շտապով:

— Մեծա, թնչ ես շինում, — ասաց նա, — յեկ, Զաղունյանը յեկավ:

Մեծան վեր կացավ և դուրս դնաց նրա յետից:

XXI

Հյուրասենյակում Զաղունյանը կանգնած եր լուսամուտի մոտ և հանում եր շահանակազույն ձեռնոցները: Մեծային տեսնելուն պես՝ արագ մոտեցավ նրան:

— Բարև ձեզ, տիկին, — ասաց ժպտալով և ամուր սեղմեց նրա ձեռքը:

— Բարե լինի ձեր գալուստը, — պատասխանեց Մեծան: Այժմ նա ի, են բուրբուլիս համարձակ եր զգում: — Ենորհավորում եմ, գործը տարել եք:

— Ես շնորհակալ եմ: Բայց այժմ թնչպես եք զգում ձեզ, տիկին, — հարցրեց Զաղունյանը, մի առանձին հայացքով նայելով նրան: — Զաքարն ասաց, վոր դուք հիվանդ եյիք:

— Այո, փոքր ինչ մըսել ելի... հիմար բան եր, — պատասխանեց Նժման:

— Ով գիտե, ինչ ճանապարհ դնելու գիշերը մըսեցիք: Եւ, գիշերը բաժական ցուրտ եր: Ծշմարիտ, խիղճս ինչ տանջում ե, տիկին, վոր յես եմ յեղել ձեր մըսելու պատճառը:

— Ախ, դուք մի այնպիսի մեծ նշանակութեան եք առիթ այդ բանին, — ասաց Նժման փոքր ինչ կարմրելով: — Քնդրեմ նըստեցեք: Յես ձեզ յերկար ժամանակ պատում ելի թեյի:

— Հա, գիտեմ ինչու այսքան ուշացանք, Նժմա, — ասաց Զաքարը: — Յես խո ուզում ելի Զաղունյանին կայարանից ուղղակի ալստեղ բերել, բայց վորովհետեւ հետը ճամբրուկ-ճամբրուկ ունեւ, այդ պատճառով դեռ գնացինք հյուրանոց, մի սենյակ վարձեցինք, ճամբրուկ-ճամբրուկն այնտեղ թողինք և մինչև հագուստը փոխեց, մինչև այս, մինչև այն, մինչև հյուրանոցից դուրս յեկանք, մինչև կառք նստեցինք, մինչև յեկանք, մինչև կառքից իջանք, մինչև դանդը քաշեցինք, մինչև ծառան դուռը բաց արեց, մինչև բարձրացանք և մինչև ներս մտանք այստեղ, արդեն բաժական ուշացանք: Հիմա վազեմ ասեմ, վոր մեզ թեյ հրամցեն:

Յեզ իսկապէս դուրս վազեց:

Զաղունյանը, հակառակ իր սովորութեան, համարյա շարունակ նայում եր Նժմային: Նրա հայացքը ե՛ տխուր եր, ե՛ քնքայշ, ե՛ հետաքննին, կարծես փալփայում եր և միևնույն ժամանակ ինչ-վոր բան եր վորոնում Նժմայի դեմքի վրա, վոր ե՛ աջողվում եր ե՛ չեր աջողվում գտնել: Այն ինչ այդ հայացքը շփոթեցնում եր Նժմային: Նա չեր կարողանում համարձակ նսել Զաղունյանին և շուտ-շուտ կարմրում եր: Զաղունյանը վերջապէս դադարեց նրան նայել զննող հայացքով:

— Ուրեմն, փառք աստծո, տիկին, այժմ լավ եք, — ասաց նա, կարծես, թեթևացած մի ծանր բեռից:

— Այո, այժմ ինչ կատարելապէս առողջ եմ զգում, — պատասխանեց Նժման և, խոսքը փոխելով, հարցրեց, թե ինչպէս սկսվեց և ինչպէս անցավ նրա գործը, վորովհետեւ չեր ուզում, վոր իր հիվանդութեան մասին յերկար խոսվի:

Զաղունյանը համառոտակի պատմեց իր դատի ընթացքը: Կարճ ժամանակից հետո յեկավ ե՛ Աննան: Նժման և Զաքարն անմիջապէս ծանոթացրին նրան Զաղունյանի հետո: Սենյակը մանկուն պէս տեսնելով Զաղունյանին, Աննան իսկույն հասկա-

ցա՛վ, վոր նա յեւ «Ա՛, ահա թե ո՛վ եւ սրանց զգարմանալի ազնիւ՛»
 և «առաքինի» մարդը՝ մտածեց նա, նայելով Ջազուշյանի փոքր
 ինչ այրված, լուրջ դեմքին և լայն, այրակաւ թիկունքին: Նրան
 տեսնելու հենց առաջին վայրկյանից նա հրաաթափվեց իր յերևա-
 կայած Ջազուշյանի վերաբերմամբ: — Ինչքան դանազանութուն...
 Նա հիշեց Ջաջարի «ուֆ» «ուֆ» և, նայելով նրան ակամա ժըպ-
 տաց: — Իսկապես վոր — մեֆ, մեֆ, ա՛. Ջաջար, — կարծես ասում
 եր նրան:

Նա գննողաբար նայեց Սմմայի պայծառ և միևնույն ժամանակ
 չփոթված դեմքին:

— Ինչո՞ւ այսքան ուշացար, Աննա, — հարցրեց նրան Սմման: —
 Յես քեզ այսոր ափելի վաղ եյի սպասում:

— Յեկեղեցու մէ եյի սիրելիս, — պատասխանեց Աննան: Մինչև
 պատարազը կ'վերջանար, բաժական ժամանակ անցա՛վ: Ել տուն
 չգնացի, յեկեղեցուց ուղղակի այստեղ յեկա: Իսկ դու յեկեղեցի
 գնում ես, — հարցրեց նա:

— Ինչպե՛ս չե, — պատասխանեց Սմման: — Վոչ մի կիրակի
 յես յեկեղեցուց յես չեմ ընկնում, միայն այսոր չկարողացա գնալ,
 վորովհետև սպասում եյի ա՛. Ջազուշյանին:

— Յա՛վում եմ, տիկին, վոր իմ պատճառով իդուր յես եք
 ընկել յեկեղեցուց, — ասաց Ջազուշյանը:

Սմման թեթև կարճրեց:

— Վոչինչ, ա՛. Ջազուշյան, — աննկատելի հեզությամբ պա-
 տասխանեց նրա տեղ Աննան: — Թանգագին հյուրի համար մի որ
 յեկեղեցուց յես ընկնելը, կարծում եմ, այնքան ել մեծ դճարե-
 րություն չպետք ե լինի:

Աննան իր ծանոթանալու հենց այդ առաջին որից զգում եր,
 վոր Ջազուշյանի հետ ուրիշ կերպ չեր կարողանում խոսել, յեթե
 վոչ հեզորեն: Ինչո՞ւ, — ինքն ել չեր հասկանում: Բայց միևնույն
 ժամանակ նա մի տեսակ հաճույք եր զգում նրա հետ խոսելիս և
 ուզում եր խոսել:

— Յեկեղեցի մինակ ես գնում, — հարցրեց նա Սմմային:

— Վոչ, Արամիկին ել հետս եմ տանում:

— Հապա ա՛. Ջաջարը, — հարցրեց Աննան, նայելով Ջաջարին:

— Այդ բանում յես ծույլ եմ և ժամանակ ել չունեմ գնալու, —
 շտապով ասաց Ջաջարը և ծիծաղեց:

— Զլինի՛ թե դուք ել մեր նոր մողի յերիտասարդներին եք
 ուղում հետեւել:

— Ո՛ր, Շարառութի կապիկներն, — կանչեց Ջաջարը:

— Ինչ՞ա դուք այդպես ստորացնում եք մեր յերիտասարդությանը, — նկատեց նրան Աննան: — Ի նկատի ունեցեք, վոր յեմեր յերիտասարդության զարգացած մասն ունեմ աչքի առջև իսկ զարգացած մասն ամեն բանի, անուղիւղապես կրօնական խրճիթների վերաբերությամբ համոզմունքով ե զործում:

Յեզ Աննան նայեց Ջազունյանին, կարծելով, թէ նա կպատասխանի իրեն (նա այդ խոսակցությունը բաց արեց իսկապես նրա համար, վոր Ջազունյանին խոսեցնել տա), բայց Ջազունյանը լուռ եր:

— Այսինքն դուք ուզում եք ասել հաստատ համոզմունքով, — վրա բերեց Ջաջարը:

— Կարող եք ե՛լ այդպես հասկանալ, — ասաց Աննան, զարձալ նայելով Ջազունյանին:

— Դիտե՛մ, դիտե՛մ, — պատասխանեց Ջաջարը: — Ի հարկե, հաստատ համոզմունքով ե գործում. ասածու չեն հաժառում — Դարձի՛ն, կրօն չեն ընդունում — Ռուսոս. իսկ Դարձի՛ն + Ռուսոս = նիհիլիզմ, վոչնչականություն:

Ամենքը ծիծաղեցին նրա այդ համեմատության վրա, իսկ ինքն — ալելի:

— Հա, Արսեն, — հանկարծ զարձավ նա Ջազունյանին. — ասում են, վոր նիհիլիստների համար վոչ մի, թեկուզ բնատուր, բարոյական օրենք չկա. ե վոչ մի աստվածային կամ մարդկային օրենքով իրենց կապված չեն համարում ե խիղճ՝ ել չեն ճանաչում. ճիշտ ե այդ:

— Այդպիսի դեպքում կարծում եմ, վոր յերկրորդ ցրենդեզ պետք ե լինել, — պատասխանեց Ջազունյանը: — Ի հարկե, մարդկությունը դեռ այդ աստիճան չի ընկել ե չի կարող ընկնել:

— Կը՛նկնի, կը՛նկնի, — բացազանչեց Աննան: — Անպատճառ կընկնի ե — շատ շուտով: Խոր թափանցողություն ե խոր հասկացողություն չի հարկավոր, վորպեսզի ամեն մեկն այդ բանում չհամոզվի: Նայեցեք մեր շուրջը, նայեցեք ասորյա կյանքին՝ վոր յերկրում ե վոր ազգության մեջ վոր ուզում եք, — ե դուք կտեսնեք, վոր բարոյականությունը ծանր հիվանդի նման հաղիվ հող կանգնում ե վրաքի վրա ե այսոր թե վաղն անպատճառ պետք ե ընկնի, մեռնի: Դրա անդ անբարոյականությունը Դամոկլեսի սրի նման կախված ե մարդկության գլխին ե ամեն բողբ սպառնում ե իջնել իր դործը կատարելու: Մի քայլ ել դեպի անբարո-

յականություն, — և ամեն ինչ վերջացած և մարդկության համար: Նրա վիճակն արդեն վճռված է:

— Իմ կարծիքով, սխալվում եք, տիկին, — պատասխանեց Ջազունյանը: — մարդկության վիճակը դեռ չի վճռված, նրա վիճակը դեռ չի վճռված, նրա վիճակը նոր և վորոշվում է Ճշմարիտ և, բարոյականությունը ներկա ժամանակում, ըստ յերևույթին, ընկած է և կարծես այդ իսկապես այդպես էլ է, ըստ յերևույթին, ինչպես դուք ասացիք, նա նմանում է ծանր հիվանդի, վոր այսուր թե վաղը պետք է ընկնի, բայց, իմ կարծիքով, դուք շատ եք շտապում դատավճիռ կարգալու: Բարոյականությունը ծանր հիվանդի նմանեցնելով, դուք այդ հիվանդի վրա նայում եք հուսահատ հիվանդատիրոջ նման, վոր ձեռքերն արդեն լվացել, յետ և նստել, այն ինչ՝ յեթե դուք ուզում եք իսկապես իմանալ գործի ելուքյունը, պետք է նայեք վոչ թե այդպես, այլ փորձառու բժշկի նման: Ինչպես վոր ծանր հիվանդն ունենում է ճգնաժամ — կրիզիս, վոր վերջնականապես վորոշում է նրա դրությունը, այսինքն՝ վոր նա կամ պետք է մեռնի կամ պետք է առողջանա, նույնպես և մարդկությունը: — մարդկության ներկա ծանր դրությունը նրա ապագայի ճգնաժամն է: այդ ճգնաժամը վերջնականապես կվճռվի, թե արդյոք մարդկությունը պիտի է մեռնի — այսինքն՝ բարոյապես բոլորովին ընկնի՞, թե պետք է առողջանա — այսինքն՝ բարոյապես վերածնվի:

— Ուրեմն միևնույն է, յես չեմ կարող նայել և իբրև փորձառու բժիշկ, — ասաց Աննան, — քանի վոր փորձառու բժիշկն էլ չգիտե, թե ինչով իսկապես կվերջանա հիվանդության ճգնաժամը — մահով, թե առողջությամբ: Յեվ ինչ ոգուտ գրանից:

— Ինչո՞ւ չե՞, — պատասխանեց Ջազունյանը: — Փորձառու բժիշկը, յեթե նա լավ հասկացող է, հետևելով հիվանդության ճգնաժամին, այնուամենայնիվ, դարձյալ մի հետևանքի վրա ավելի կարող է պնդել, քան թե մյուս հետևանքի վրա: Իսկ այդ մեծ բան է, այստեղ դարձյալ հույս կա:

— Բայց դուք վճիռ կողմն ավելի յեք հակված մարդկության վերաբերմամբ, — հարցրեց Աննան դարձյալ աննկատելի հեղուկությամբ, — դեպի բարոյականության կատարյալ անկման, թե՞ դեպի բարոյական վերածնություն:

— Դեպի բարոյական վերածնություն:

— Ուրեմն մարդկության ներկա դրության ճգնաժամին հետևելով դուք միդ յեղրականության եք յեկել, միդ հետևանքի վրա ավելի յեք պնդում:

— Այո:

— Արդո՞ք կարճ է՞մ հարցնել, ինչ հիմունքով:

— Այն հիմունքով, վոր յուրաքանչյուր մարդ խիղճ ունի:

— Ի՞նչ բան է խիղճը՞ յես չե՞մ հասկանում, — ասաց Աննան, վոր ի ներքուստ սկսել էր զրգովել, ինքն էլ չիմանալով, թե ինչու:

— Խիղճը գիտակցությունն է, — պատասխանեց Զաղունյանը:

— Յուրաքանչյուր մարդ առանց բացառության գիտակցություն չունի:

— Ունի, բայց մեկինն ավելի զարգացած է, մյուսինն ավելի թույլ: — այդ դաստիարակությանից և մասովոր զարգացումից է կախված. լավ դաստիարակություն ստացած և կրթված մարդու գիտակցությունը զարգացած է, իսկ անինամ թողածինը — թույլ: Բայց բանն այդ չէ. բանն այն է, վոր յերկուսն էլ ունեն գիտակցություն, ուրեմն և — խիղճ: Հայտնի է, վոր արյունարբու ավազակ-մարդասպաններն անգամ հասկանում և զգում են իրենց արարքի վատությունը:

— Ինձ հայտնի չէ և յես վոչ վոքի չե՞մ հավատա, մինչև վոր ինձ ինքն արյունարբու ավազակ-մարդասպանն այդ բանում անձամբ չխոստովանվի, — պատասխանեց Աննան:

Նա այլևս չէր կարողանում իրեն զսպել. զրգիւն ակամա յերևան էր դալիս:

«Յոռում է այնպես, կարծես իրենից ավելի խելոք մարդ չկա աշխարհիս յերևին, — մտածում էր նա. — այստեղ զառներ և գտել, ուղում և խաբել, իրեն անսխալական ցույց տալ... ուրույն մտքեր է հայտնում իբր թե...»:

Զաքարը, վոր հայտի չէր, թե ինչ հրաշքով այդքան ժամանակ լուռ էր, հանկարծ, ինչպես ասում են, կտորած գդալի պես մեջ ընկավ, բայց Նմման, տեսնելով, վոր խոսակցությունն Աննայի պատեհառով քանի գնում, այնքան սուր ընթացք է ստանում, անսպասելի հմուտությամբ վերջ տվեց նրանց վիճաբանությանը:

XXII

Զաղունյանի և Մարկոսյանների միջև բարեկամությունն իսկապես այժմ սկսվեց: Այս անգամ Զաղունյանն առանց այլևայլության արդեն ինքն էր հաճախում նրանց տուն, և շաբաթվա մեծ մասը նրանց միմյանց մոտ կարելի չէր տեսնել: Ի հարկե, նրանց

ընկերության մեջ պակաս դեր չեր կատարում և Աննան։ Քնայելով, վոր ինչ-ինչ անհասկանալի պատճառներով նա հենց սկզբից չսիրեց Զաղունյանին, բայց և այնպես այդ մարդու ներկայությունը նրա համար բոլորովին անսխորժ չեր։ Ճինշև անգամ, յերբ պատահում էր, վոր Զաղունյանը բացակա չեր լինում Մարկոսյանների տնից, նա կարծում էր, թե մի բան պակաս է և այդ պակասն իսկույն լրանում էր, յերբ Զաղունյանը գալիս էր։ Զաղունյանի հետ խոսում էր միշտ հեղինոդ յեղանակով, ինչպես առաջին օրը. ամեն բանում աշխատում էր հակառակել նրան, և այդ պատճառով որ չեր պատահի, վոր նրանք վորևեք բանի մասին չվիճարանային ժամանց հետ։ Զաղունյանը նույնպես հենց առաջին օրից չսիրեց նրան և, չնայելով, վոր այդ կնոջ ներկայութունը — ընդհակառակն — անսխորժ էր նրա համար, այնուամենայնիվ, նա դեպի Աննան նույնքան քաղաքավարի և հարգանքով էր վերաբերվում, վորքան և դեպի Նմման։ Սակայն ինչ էլ վոր լիներ, այնուամենայնիվ ժամանակը բոլորի համար ել անցնում էր ուրախ և աննկատելի կերպով։

Այն ինչ Նմման օր օրի վրա սրբապիով տեսնում և զգում էր, վոր ինքն իսկապես սիրահարված է Զաղունյանի վրա, սպա թե վոչ՝ թնչ էր նշանակում այն անուռ ուրախութունը, վոր Զաղունյանն իր ամեն գալովը բերում էր նրա համար։ Թնչ էր նշանակում սրտի այն յերջանիկ թրթիռը, վորով ամեն անգամ նա հանդիպում էր Զաղունյանին։ Թնչ էր նշանակում այն առանձին ախորժելի զգացումը, վորով նայում էր նա Զաղունյանին, լսում էր նրան։ Թնչ էր նշանակում այն անտառելի, սպանիչ զգացումը, վոր պաշարում էր նրան, յերբ մի օր չեր տեսնում Զաղունյանին։ Թնչ էր նշանակում... մի խոնքով՝ թնչ էր նշանակում այն մշտական տենդային դրությունը, վորի մեջ նա զգում էր իրեն։ Մի առժամանակ քնած զգացմունքը նորից զարթել էր նրա կրծքի մեջ և այս անգամ արդեն այնպիսի ուժով էր սկսել զործել, վոր թվում էր, թե այլևս վոչ մի Աննա չեր կարող այդ զգացմունքը նորից քնեցնել, հանգստացնել։ Այս արդեն առաջվա զգացմունքը չեր. առաջվա զգացմունքը մի թեթև քամի չեր, վոր հաղթի շարժում էր ծառերի կատարները, բայց այժմյան զգացմունքը մի անհղ փոթորիկ է, վոր, հեռո՛հեռո՛ սաստկանալով, սպառնում է անազին կաղնիներ հիմն ի վեր տապալել՝ անարգել առաջ սլանալու համար։ Սկզբում Նմման այդ զգացմունքին անձնատուր յեղավ կուրորեն, առանց մտածելու, և այդ ժամա-

նակ նա իրեն կատարելապես յերջանիկ եր զգում, բայց մի անգամ, յերբ ամուսինը նրան գուրգուրում եր, հանկարծ, մի ակնշնարթում սոսկալի թույն ընկած նրա սրտի մեջ և այդ սրից արդեն սկսվեց նրա համար անասելի հոգեկան տանջանքների ժամանակը: Նա մի անգամից զգաց, թե վորքան սարսափելի յե իր զրությունը: Դառն գիտակցությունն, ինչպես շիկացած յերկաթ, շանթում եր նրա ուղեղն ու սիրտը:

«Ի՞նչ անեմ, ի՞նչ անեմ» անտանելի հուսահատությամբ մտածում եր նա: «Այս թիչ կրակ և սրտումս... ճար փախչեմ, թիչպես ազատվեմ այս անտանելի զրությունից... Գոնե Զաքարն այնքան բարի չլինի, այնքան լավը չլինի, զոնե նա վատ վարվելիս լինի ինձ հետ... ինչեւ յես ասում եմ նրան, զգվում եմ նրանից... այն ժամանակ յես կփախչեյի մեռա հետ, հավիայան մեռանը կլինեյի, մեռա աղախինը, մեռա սարուկը կլինեյի... տեղ աստված...»:

Յեզ ինչպես մի ժարդ, վոր, հանկարծ սթափվելով, տեսնում և իրեն շրջապատված կրակի առեղի բոցերով և վոչ՝ մի տեղից, վոչ՝ մի կողմից յեղ չի դառնում ազատվելու համար, նույնպես և նա. — վոր կողմից ել քննում, կշռում եր իր զրությունն, ամեն կողմից տեսնում եր իրեն շրջապատված տանջանքով և հուսահատությամբ: Մի յեղ միայն կար այդ զրությունից ազատվելու համար, այն և՛ Զաղունյանի ընդմիջող հեռանալը, բայց այդ այն աստիճան սոսկալի յեր թվում նրան, վոր նա մինչև անգամ չեղ ուզում, վախենում եր այդ մասին մտածել: Նրան թվում եր, նա զգում եր, թե Զաղունյանի հեռանալուն պես վշտից և հուսահատությունից անպատճառ կմեռնի ինքը: Ընդհակառակը, նրա բոլոր մտավոր և հոգեկան աշխարհը մարմնացել եր միայն այն անհուն ցանկության մեջ, վոր Զաղունյանը միշտ իր մոտ, իր աչքի առջև լինի:

«Ի՞նչ անեմ, թիչ անեմ» անդադար մտածում եր նա տանջվելով և վոչ՝ մի տեղից պատասխան չեղ ստանում այդ «Ի՞նչ անեմ»-ին:

Այն ինչ Զաղունյանը շարունակում եր հաճախել նրանց տուն: Նրան տեսնելուն պես, կարծես մի կախարդական զգրությամբ, նմայի տանջանքն իսկույն չքանում եր և զրա տեղ նրա սիրտը լցվում եր անհուն ուրախությամբ: Բայց նա ամեն կերպ աշխատում եր զսպել իրեն, վորպեսզի վոչ՝ մի բանով չմասնի իրեն, մանավանդ այն ժամանակ, յերբ Աննան ներկա յեր լինում,

վորովհետև վոչ վոքից այնքան չեք վախենում, վորքան Աննայից։ Առանց այն ել նրան թվում էր, թե Աննան արդեն ամեն բան հասկանում էր և իրեն միշտ հետամուտ և լինում, միշտ կասկածավոր աչքով և նայում։ Նա սկսեց խորշել Աննայից։ Ինչ-վոր անհայտ մի զգացմունք չկա էր մզում նրան իր վաղեմի ընկերուհուց և այլևս թույլ չէր տալիս այնպես մտերիմ լինել նրա հետ, ինչպես առաջ։ Նա մինչև անգամ զգում էր, վոր Աննան հեռզհետև ընկնում էր իր աչքում և մի տեսակ ասելու թյան զգացմունք բուն էր դնում իր սրտի մեջ դեպի նա, մանավանդ այն ժամանակ, յերբ Զաղունյանի մասին խոսք ընկնելով, Աննան միշտ իրեն հատուկ հեզնությամբ էր խոսում նրա մասի։ Եստ անգամ Աննայի խոսակցության այդ հեզնական ձևը և Զաղունյանի հասցելին չապլած արհամարհական ածականներն այն աստիճան անտանելի էլին թվում նրան, վոր նա քիչ էր մնում ուղղակի արգելիք նրան, վոր նա Զաղունյանի մասին այլ ևս վոչ մի խոսք չարտասանի։ Յերեմե ել նրան թվում էր, թե Աննան Զաղունյանի մասին այնպես աննպաստ խոսում և միայն նախանձից, թեև տեսնում էր, վոր Աննան իրեն ցույց և տալիս նույն քնքռոյշ մաերմական սերը, ինչ վոր առաջ և նրա վարմունքի մեջ, ըստ յերևույթին, հակառակորդուհու մի նշույլ անգամ չկա։ Պակաս չէր տանջվում նաև այն ժամանակ, յերբ Զաղունյանի մասին խոսում էր Զաքարը, չնայելով վոր նա Զաղունյանի մասին միշտ հիացմունքով էր խոսում։ Մի անգամ, այլևս չկարողանալով համբերել, նա մինչև անգամ բարկացած կանչեց Զաքարի վրա։

— Բանի գովես, քանի... հազար անգամ լսել ենք։

Աննան այնպիսի արարածներից էր, վորոնք մի հայացքով իմանում են, թե բանն ինչու՞մ և և վորոնց սուր դիտողութունից հազիվ թե հնարավոր և լինում վորևե բան ծածկել։ այդ պատճառով նկատում էր, թե ինչ և կատարվում Եմմայի մեջ, մանավանդ վոր Եմման, չնայելով իր բոլոր նախազուգութուններին, այնքան ել լավ չէր կարողանում պահել իրեն։ Սկզբում Աննան այդ բանին համարյա նշանակութուն չէր տալիս։ Նա կարծում էր, թե մի աննշան տղավորութուն էր, վոր Զաղունյանի պես գեղեցիկ մարդիկ սովորաբար թողնում են մանկահասակ կանանց վրա, քանի վոր նրանք նոր են, խորհրդավոր են, և կարծում էր, վոր ժամանակի հետ անցնելով Զաղունյանի այդ խորհրդավորութունը, կանցնի և Եմմայի վրա թողած տղավորութունը։ այդ պատճառով նա ուշադրութուն չէր դարձնում այդ բանի վրա։

Բայց տեսնելով, վոր Զաղուհյանի թողած ազավորությունը հասարակ, անցողիկ ազավորություն չէ, Աննան սկսեց լուրջ ուշադրություն դարձնել այդ բանի վրա: Սմման նրան տակադին շատ անփորձ էր թվում, և այդ պատճառով նա իր բարոյական պարտքն էր համարում նախազգուշացնել ընկերուհուն այն վտանգավոր ճանապարհից, վորի վրա անգիտակցորեն վտաք էր դրել նա: Մի քանի անգամ փորձեց այդ բանի մասին խոսք բանալ Սմմայի հետ, բայց ինչ-վոր անհասկանալի պատճառով թե սիրտ չէր տնում և թե ժամանակը հարմար չէր լինում: Կերջապես մի անգամ առավոտյան հաստատ վեոսկանությամբ նա դնաց Սմմայի մոտ պարզապես խոսելու այդ մասին:

XXIII

Ամեն անգամ, յերբ նա դալիս էր Սմմայի մոտ, ժպտալով կամ ծիծաղելով ուղղակի ներս էր վազում նրա սենյակը, բայց այս անգամ նրա դեմքի վրա վոչ ծիծաղ կար, վրչ ժպիտ: Ներս մտավ ծանր, հաստատուն քայլերով և մինչև անգամ չնայեց Սմմային:

Սմման նստած էր լուսամուտի առջև: Ձեռագործը ձախ ձեռքին՝ դրել էր ծնկան վրա, իսկ աջ ձեռքի արմունկը լուսամուտի տախտակին հենած և կզակն ափի վրա դրած՝ շարունակ նայում էր դեպի դուրս: Ինչպես յերևում էր, ընկզմված էր մտածմունքների մեջ, բայց Աննայի մտնելուն պես՝ հանկարծ սթափվեց և հարցական—զարմացական հայացքով նայեց նրան:

— Սմմա, յես ուղում եմ քեզ հետ մի բանի մասին խոսել,— ասաց Աննան դարձյալ չնայելով նրան և ձեռնոցները դուրս քաշելով ձեռքերից:

Սմման դեռ կարմրեց, հետո գունատվեց: Իսկույն հասկացավ, թե բանն ինչու՞ն է, և հզարտ, մինչև անգամ արհամարհական դիւք ընդունեց, կարծես զբառնով ուղում էր ասել՝— ասե՛, քեզնից չեմ վախենում:

— Ի՞նչ բանի մասին, — հարցրեց նա, աշխատելով վորքան կարելի չէ ձայնին հանգիստ յեղանակ տալ:

Աննան հանեց ձեռնոցները, վերցրեց գլխարկը, համարյա շարժեց բազկաթուփի վրա, արագ մոտեցավ նրան և, կանգնելով նրա առջև, համարձակ նայեց նրա աչքերին:

— Դու սիրահարված ես Զաղուհյանի վրա, — ասաց նա:

Սմման թեև դիտեր, վոր նա այդ պեսք է ասել և առաջուց պատրաստվել էր նրան համարձակ դիմավորելու, բայց այնու-

ամենայնիվ դարձյալ չկարողացաւ չկարծրել և չգունատվել: Նա վռչինչ չպատասխանեց և, իբրև թէ սաստիկ դարձացած, միայն աչքերը չռեց:

— Ծիշա չի, — հարցրեց Աննան, շարունակ նայելով նրա աչքերին:

Մմման գլուխը բացասական կերպով շարժեց:

— Ծիշա չի, — պատասխանեց նա ծանրությամբ:

— Սիրահարված չե՞ս, — կրկնեց Աննան:

— Սիրահարված չեմ, — նույն կերպով պատասխանեց Մմման:

Աննան հոնքերը կիտեց և նրա դեմքը խիստ արտահայտություն ստացաւ:

— Ինձնից ծածկում ես, — հարցրեց նա ծանրությամբ:

— Բեղնից վռչինչ չեմ ծածկում և վռչինչ չունեմ ծածկելու, — համարձակ կերպով պատասխանեց Մմման:

— Դու սկստ ես ասում, — կանչեց Աննան:

— Յես, սուտ չեմ ասում:

— Սուտ ես ասում, ասում եմ:

— Սուտ չեմ ասում:

Աննայի դեմքը նորից հանգիստ արտահայտություն ստացաւ:

— Յես գիտեմ, վոր դու սիրահարված ես, — հանդարտ և համոզող ձայնով ասաց նա:

— Դու սխալվում ես:

— Ձեմ սխալվում, Մմմա:

Մմման իբրև թէ տարակուսանքով վեր քաշեց ուսերը և, չպատասխանելով, դեմքը դարձրեց դեպի դուրս:

— Մմմա, ասա ճիշտը, ինձանից մի ծածկիր, — համոզող ձայնով կրկնեց Աննան:

— Դե վոր գիտես սիրահարված եմ, ել թիչ կանես իմ ասելը, — հեղնորեն նկատեց Մմման, դեպի դուրս նայելով:

— Յես ուղում եմ, վոր դու ինքզ այդ հաստատես:

— Յես քեզ ասում եմ, վոր սիրահարված չեմ:

— Ասա, ասում եմ:

— Ջարժանալի չի, թիչ ասեմ, քանի վոր վռչինչ չկա, — անհամբերությամբ կանչեց Մմման, արագ դեպի նա դառնալով:

— Ասա, ասում եմ, — կրկնեց Աննան:

Մմման նայեց նրան թշնամաբար:

— Դու կատակ ես անում, — հարցրեց նա:

— Յես կատակ չեմ անում, Մմմա:

— Հապած:

— Յես լուրջ կերպով եմ խոսում, շատ լուրջ կերպով:

— Ի՞նչ ես ուզում ինձնից:

— Պատասխանիր, վոր սիրահարված ես ՋազուՆյանի վրա:

— Տե՛ր ասոված, — անհմբեր արտասանեց Սմման:

— Պատասխանիր ասում եմ:

— Դիցու՛կ թե սիրահարված եմ, — հանկարծակի՝ Վնուկանու-
թյամբ ասաց Սմման և սաստիկ ասելությամբ նայեց նրան:

— «Դիցու՛կ թե» չի հարկավոր:

— Ինձ, սիրահարված եմ, այժ, սիրահարված եմ ՋազուՆ-
յանի վրա: Թե՛ն ես ուզում ինձնից, — կանչեց Սմման և վեր թռավ
տեղից:

Աննան կարճ ժամանակ նայեց նրան լուռ:

— Գիտես, յես այդ պարզ խոստովանքի տեղ եմ ընդունում,
Սմմա, — ասաց նա:

— Ասում եմ սիրահարված եմ ՋազուՆյանի վրա, հիմա, Թե՛ն
ես ուզում ինձնից, — կրկնեց Սմման, իրեն համարյա կորցնելով:
Նա սաստիկ դռնատովել էր, շրթունքները նկատելի կերպով դո-
ղում էին, աչքերը փայլում էին և սպիտակ հակատի վրա կար-
ծիր բծեր էլին յերևան յեկել:

Այն ինչ Աննան հանդիսա տիրությամբ նայում եր նրան:

— Գիտես, Սմմա, յես քեզ այժմ բոլորովին չեմ կարողա-
նում ճանաչել, — կարճ լուռ թյունից հետո ասաց նա կամաց: —
Սերը քեզ բոլորովին փոխել է:

— Ի՞նչ ես ուզում ինձնից, Թե՛ն, ասե՛, — կանչեց Սմման:

— Յերբ հանգստանաս, այն ժամանակ կտես, իսկ հիմա
ինձ չես հասկանա. — թեթև հառաչելով ասաց Աննան և, հեռա-
նալով նրանից, նստեց մի աթոռի վրա:

Սմման այս անգամ նայեց նրան արամարահան հայացքով:

— Դի՛տես վերակացու յե յեկել, — ասաց նա, իրբև թե ինքն
իրեն, և շտապով դուրս գնաց, դռան առաջ շրթեղանելով իր
յետևից:

Աննան արագ նայեց նրան, վեր թռավ և վազեց նրա յետևից,
բայց դռան մոտ հա՛կարծ կանգ առավ և դռանությամբ ժպտաց:

— Ախ, սիրելիս, ինչպես խելքդ կորցրել ես, — շնչաց նա
մեղմ տիրությամբ և վերադարձավ, նստեց իր տեղը:

Գիտենալով, վոր այդ որն այլևս վոչինչ չի կարող անել և
իր Մեալն ավելորդ է, մինչև անգամ ավելի կզրզո՞ր Սմմային, նա

շուտով վերկացաւ և հեռացաւ սաստիկ տխուր ու ծանր սրտով։ Բոլորովին չեւ նեղանում Սմմայից, վորովհետև հասկանում եր, վոր նրա փոփոխութեան պատճառը միայն սերն է։ Նա միայն մտահոգւում եր սիրելի ընկերուհու համար, վոր այդքան կուրորեն անձնատուր եր յեղել այդ սիրուն, վորը, նրա համոզմունքով, կորստաբեր եր։

«Կհ, վհ» մտածում եր նա, «յես չեմ թողնի այդպես։ այն դիմակավոր սրիկան կկործանի այդ խղճուկին և բաժանան չե միայն դրան, նա այն խեղճ մարդուն — Չաքարին եւ կթշվառացնի... Իսկ Արամիկը... Ձե, չե, ինչ ուզում և լինի, չեմ թողնի այդպես... Ախ, սրիկա, սրիկա...»։

Սաստիկ կատաղութեամբ բորբոքվել եր նրա սրտում Չաքունյանի դեմ և նա դեռ վոչ վոքի այնպես չեւ տեսել, ինչպես այդ մարդուն։ Նրա կատաղութեանն ու տառապանքին անկիւն եւ բորբոքում եր, վոր ինքը բոլորովին անզոր և այդ մարդու դեմ կռվելու։

XXIV

Հետեյալ առաւոտյան նա դարձյալ գնաց Սմմայի մոտ։ Չաքարը տանը չեւ, ինչպես և նախորդ որը։ Աղախինը հայտնեց նրան, վոր տիկինը ննջարանումն և և վոչվոքի չի ընդունում։

— Եւ վոչ լինէ, — կանչեց Աննան։

— Տիկինն այդպես հրամայեց, — պատասխանեց աղախինը։

— Եես նրան ցույց կտամ «տիկինն այդպես հրամայեց», — ասաց ինքն իրեն Աննան և շտապեց դեպի Սմմայի ննջարանը։ Նա բռնեց դռան փականքից և առաջ հրեց։ Դուր փակ եր ներսից։

— Սմմա, բաց արա, — կանչեց նա։

Ներսից ձայն չկար։

— Սմմա, բաց արա, — կրկնեց նա։

Դարձյալ ձայն չկար։

— Ձեա լսում, Սմմա։

Նա շարժեց դուր։

— Ու վ ե, — վերջապես լսեց ներսից Սմմայի ձայնը։

— Եես եմ, բաց արա։

— Հիմա չեմ կարող ընդունել։

— Ասում եմ բաց արա։

— Հիվանդ եմ։

— Բաց արա քեզ ասում եմ։

— Աննա, խնդրում եմ հիմա ինձ հանգիստ թող:

— Բայ արա, թե չե կկտրեմ գուռը, — կանչեց Աննան և դուռն ուժգին չրխկչրխկացրեց:

«Ախ» լսվեց ներսից մի հուսահատական հառաչանք և գուռը բացվեց:

Նրա առջև կանգնած եր Եմման գունատ և անշարժ:

Նրանք միաժամանակ նայեցին միմյանց, վճռպես յերկու կատաղի, անհաշտ թշնամիներ:

— Չեա ամաչում... չեա ամաչում... չեա ամաչում, — կանչեց Աննան հեռոնեմե ձայնը բարձրացնելով: — Դու դժվել ես, թե... Ինչ՞եւ եյիր գուռը փակել և չեյիր ուզում ինձ ներս թողնել: Ինչ՞եւ եյիր փակել, ասա, տեսնեմ: Նրա համար, վոր յես ուզում եմ քեզ սխալ ճանապարհից հեռացնել, նրա համար, վոր յես ուզում եմ քեզ կորստյան անդունդից հեռացնել, նրա համար, վոր յես քեզ աստված դիտե, թե ինչպես եմ սիրում: Խելագան, անմիտ, մեկ մտածիր, թե ինչ ես անում, ինչ ստակալի թշվառություն ես պատրաստում քեզ, ամուսնուդ և յերեխայիդ համար... Ինչ ես տեսել այն սրիկայի, այն կեղծավորի, այն, այն... դիմակավոր ասվազակի միջ, վորի համար այդպիսի դժություններ ես անում: Անմիտ, անմիտ, դու ամուսին ունես, դու վորդի ունես: Ախր այն սրիկան Ջաջարի մի յեղունդն անգամ չարժե, մեծ ես թողնում և ուժ դիրկն ես ընկնում: Խելքդ վճռեղ ե:

Հոնքերը կիտած, քթածակերը լայնացրած և ձեռքերը բռնեց ևս զգամ: Եմման կանգնած եր նրա առջև անշարժ և, առանց ձայն-ձայտուն հանելու, սառն, արհամարհանքով շարունակ նայում եր հատակին:

— Միրձեմ ես, մի և քեզ դրա համար մեղադրում, — շարունակեց Աննան քիչ հանդուսանալով: — Դու թնչ մեղավոր ես, վոր սիրում ես... բայց խո հասկանում ես, վոր այդ սերը ներքիլ չե քեզ, վոր դու իրավունք չունես քո պայմաններում սիրելու ուրիշին, ուրեմն, ինչ՞եւ չես ուզում, վոր քանի ուշ չե, դրա դեմն առնելու համար խելք խելքի տանք, մի բան անենք: Ինչու այդ ծածկում ես ինձնից և դեռ դուռդ փակում ես իմ առջև Միթե կործում ես, վոր յես քո վատն եմ ցանկանում, յես, վոր մանկական հասակիցս քեզ միշտ հոգով չափ սիրել եմ: Ինչպես չես տեսնում այն ստակալի թշվառությունը, վոր դու ինքդ պատրաստում ես քեզ համար, դեռ մի կողմը թողնենք Ջաջարին ու Արամիկին... Յեկ, յեկ նստենք այստեղ և խոսենք հանգիստ, յեկ:

Յեղի նա, բռնելով Նմմայի ձեռքից, համարյա քարշ տվեց նրան իր յետևից, նստեցրեց, իսկ ինքը նստեց նրա դիմաց։

— Գիշերս չեմ քնել քո մասին մտածելով, — շարունակեց նա։— Յերեկվանից դեռ յես իմը չեմ, քո տեղ յես եմ տանջվում և դու դեռ իմ առջև փակում ես դուռդ... Ախ, Մ'մա, Մ'մա, ի սեր ասածո, խելքի արի, խելքի, թե չե... Մոռացիր այն սրիկային, այն ավազակին։ Նա քեզ չի տալ այն, ինչ վոր դու յես ցանկանում։ Նա միայն կթշվառացնի քեզ, յերգվում եմ, վոր կթշվառացնի Դու չգիտես, թե ինչպիսի մարդ է նա, — ինձ հարցրու, յես եմ ճանաչում նրան։ ամեն նայելովս թափանցում եմ նրա հոգին։ Նրա այն կորրեկտ, գեղեցիկ դիմակի տակ հազար և տասն հազար սասանա կա թաղնված։ Ընչ ես նայում նրա արտաքինին կամ ընչ ես նայում Զաքարին, վոր իր անմիտ և անմեղ զովասանքներով նրան յերկինք և բարձրացնում։ Զաքարը միամիտ մարդ է, քեզանից ավելի շուտ խարվող։— դու ինձ լսիր, ինձ, ուրիշ վոչ վոքի և, աստված և վկա, չես զգաս։ Ախր մեկ այս եմ ճանաչիր։ Նրան վոր սիրում ես, այդ աստիճան, վոր անձնատուր ես յեղել այդ սիրույն, վոր վոչ մի միջոցով չես ուզում գրա գեմե առնել, վերջն ընչ պետք և անես, ընչով պետք և այդ բոլորը վերջանա։ Պետք և տունդ, տեղդ, ամուսնուդ, վորդուդ թողնես և փախչես նրա հետ, հմ... պետք և անարատ անունդ, պատիվդ զոհես այն սրիկայի համար... կանես այդ, հմ, կանես... Ի՞նչ ես լսել, ինչ՞եւ չես խոսում։

— Դու խոսում ես ելի, յես ել ընչ խոսեմ, — ասաց հեղնորեն Նման, վորը արհամարհանքով շարունակ նայում եր ուրիշ կողմը։

Անշան աչքի տակից մի զգաստ և խիստ հայացք ձգեց նրա վրա։

— Նմա, — կարճ լուռթյունից հետո, ասաց նա ծանր և հանդարտ, — մթթե յես այլևս քո մտերիմ ընկերուհին չեմ։ Նման չպատասխանեց։

— Մթթե յես այլևս վոչ մի նշանակութուն չունեմ քո աչքում, մթթե անկեղծ սրտ ցավությունս և սերս միայն արհամարհանք են շարժում քո սրտում։

Նման լուռ եր։

— Մթթե մի թափառական, մի բաղդախնդիր սրիկա, վոր զբաղված և ուրիշ յերջանկությունը զողանալով և անմեղ ընտանիքներ սրբապղծելով, ինձ ել կարողացավ քո սրտից հանել։

Սմման հանկարծ նայեց նրան, նրա հայացքը կատարել չեր
— Ի՞նչ ես ուզում ինչանից, — հարցրեց նա խստորեն:

— Այն սրիկային վռնդիր այստեղից, — կանչեց Աննան:

Սմման նույն հայացքով նայեց նրան և սաստիկ կատա-
ղությունից չերկար ժամանակ վռնիչ չկարողացավ պատա-
խանել:

— Հիմա յես պետք ե ասեմ քեզ՝ խելքի արի, — վերջապես
ասաց նա և, վեր կենալով տեղից, հեռացավ մի կողմը:

— Ի՞նչ, դու կարծում ես, թե այդ անկարելի՞ չե, — կարճ
լությունից հետո, ասաց Աննան: — Յես խո չեմ ասում, թե նրա
ցիլինդրը վերցրու և լուսամուտից դուրս շարտի կամ թե՛ ծառա-
ներից հրամայիր, վոր վղակոթին տալով դուրս անեն այստեղից:
Դու ուղղակի կարող ես հիվանդ ձևանալ և, չերբ նա կգա, դուրս
չգնալ նրա մոտ, պրծնով գնաց: Այսպիսով նա ինքն ամեն բան
կհասկանա և վորը կկտրի այստեղից:

— Խնդրում եմ, բավական ե այդ փասին խոսես: յես այլ
ևս չեմ կարող քեզ լսել, — ասաց Սմման և ուզում եր դուրս գնալ:

— Վե՛, բավական չե, բավական չե, — կանչեց Աննան,
վազելով նրա յետևից և բռնելով նրան, — յես քեզ հանդիստ չեմ
տա, մինչև չլսես ինձ, գիշեր-ցերեկ յես կտանջեմ քեզ, մինչև
վոր դու առաջվա ճանապարհի վրա չկանգնես: Ջաղուսյանին
վռնդիր այստեղից յես քեզ ասում եմ:

— Թե չե... — հեզնական ժպիտով հարցրեց Սմման:

— Թե չե... յես ինքս կխայտառակեմ նրան և կվռնդեմ այս-
տեղից:

Սմման մի ծաղրական-արհամարհական հայացքով չափեց
նրան վտից ցզլուխ:

— Հեռո՛, — հարցրեց նա:

— Հետո նա ավելի շուտ գլուխը քարովը կտա, քան թե այս-
տեղ այլ ևս վտք գնի:

— Իսկ քեզ ձվ կվռնդի այստեղից...

— Վռնվոք:

— Յես, — խլիվելով նրա ձեռքից և դուռը հաղորտությամբ
խփելով իր կրծքին, կանչեց Սմման: — Յես կվռնդեմ քեզ այստե-
ղից, հասկանում ես, յես... Այստեղ նայիր: ով ում տանն ինչ
իրավունքներ և ուզում բանեցնել... Խնդրեմ, խնդրեմ... Դու ինչ-
վոր քեզ շատ ես յերևակայում... Դեզ վոչ վոք չի խնդրել, վոր
գաս այստեղ կարեկից և սրտացավ լինես... Խրատներ ունես

տար ուրիշին տուր, այստեղ վոչ վոք հիմար չկա... ամեն մեկը իր խելքը, իր հասկացողութիւնն ունի: Այնտեղ, այնտեղ, — ձեր տանը... այս ուրիշի տունն է...:

Յեվ դարձյալ մի ծաղրական-արհամարհական հայացքով չափելով նրան վոտից ցզլուխ, ինքնավստահ, հպարտ քայլերով դուրս գնաց:

Աննան միայն քարացած:

XXV

Զաղունյանը մինչև իր Ե... գնալն անտարբեր չէր գնալի մեծան. նրա սրտումն էլ սիրո նման ինչ-վոր բան էր սկսել շարժվել, վորին նա համարյա վոչ մի նշանակութիւն չէր տալիս, վորովհետև այդ միայն հիմարութիւն էր համարում: Յեվ դրա համար նա ուներ յերկու պատճառ, վորոնց նա անագին նշանակութիւն էր տալիս, — մեկն այն, վոր մեծան ազատ չէր, ամուսին և զաւակ ուներ, վորոնք նրան սիրում և պաշտում էին, և այդ ամուսինն, իբրև անհատ, իբրև մարդ մի կողմը թողած, իր բարեկամը, իր ընկերն էր, վորին դավաճանել չէր կարող, ուսկ յերկրորդ պատճառը... Սակայն յերկրորդ պատճառն, անագին նշանակութիւն ունենալով հանդերձ, այն աստիճան մեծ դեր էր խաղացել և դեռ շարունակում էր խաղալ նրա բարոյական աշխարհում, վոր նա այդ մասին յերբեք չէր ուզում մտածել և ամեն կերպ աշխատում էր մոռացութիւն տալ... Սակայն առաջին անգամ անջատվելով մեծայից և գնալով Ե..., նա զգաց, վոր այն զգացմունքը, վոր ինքը կատարյալ հիմարութիւն էր համարում, այնքան էլ հիմարութիւն չէր և արդեն կարողացել էր իր համար մի վորոշ և նշանավոր տեղ բռնել նրա սրտում: Խնչպես, յժր... — ահա հարցեր, վորոնց նա ինքն էլ չէր կարողանում պատասխանել և վորոնք նրան, յեթե վոչ յերկուդ, գոնե դարձանք էին պատճառում:

Եւ հիմարութիւն է, հիմարութիւն էս դարձյալ չէր ուզում նա համարուի, չնայելով վոր մեծայի պատկերը նրա աչքերի առաջից չէր հեռանում, չնայելով, վոր այժմ, հակառակ իր սովորութիւն սկսել էր անձնատուր լինել «հիմար» ցնորճներին, վորոնց մեջ նա մի տեսակ քաղցրութիւն էր զգում, մի տեսակ ախորժիկի կաշկանդող ույժ: Եւ հիմարութիւն է, հիմարութիւն է անդադար կրկնում էր նա ինքն իրեն: Այս մի սպաւորութիւն է, վոր շուտով կանցնի:

Յեվ իրավ. «հիմարությունը» սկզբի որերում միայն հանգիստ չտալով նրան, այնուհետև սկսեց փոքր առ փոքր խաղաղել, իսկ շաբաթներ անցնելուց հետո նրա սիրտն սկսեց բարախել սովորական կերպով. Սմմայի պատկերն ել հեռացավ նրա աչքերի տուայից, «հիմար» ցնորքներն ել հանգիստ տվին նրան. կարծես ընդորովին վոչինչ չեր ել պատահել. Այդ բանին քիչ չնպաստեց նրա դատի ցննությունը, վորը սկզբում շատ վատ եր դնում. նա ակամա ստիպված եր ցնորքները մի կողմ թողնել և մտածել եր դատի մասին, նոր միջոցների գիմել, միշտ աչալուրջ Մեալ, վոր-պեսզի դատը տանուլ չտա: Յեվ տանուլ չափեց: Ամեն ինչ վերջացնելով և կալվածների մասին հարկավոր կարգադրությունն անելով, նա պատրաստվեց Թիֆլիս վերադառնալու, իսկ Թիֆլիսից մտադիր եր անմիջապես շարունակելու իր ճանապարհորդությունը: Նախ քան Թիֆլիս դնալը, նա մտաբերեց Ջաքարի խընդիրը և հեռագրեց նրան:

Յերկաթուղու յերկրորդ կարգի վազնում նստած՝ նա վերադառնում եր Թիֆլիս և նրա յերևակայության մեջ նորից հարություն եր առնում Սմմայի պատկերը և զրա հետ առաջվա «հիմար» ցնորքները նորից պաշարում եյին նրան: Այդ բանի համար նա այլ ևս հաշիվ չեր տալիս իրեն, ուրիմն և չեր աշխատում հեռացնել իրենից յերևակայության այդ անկոչ հյուրերին, վորոնք ինչ-վոր դադանի զորությամբ զողունի մանում եյին նրա ուղեղը և զբաղեցնում նրան: Վորքան մոտենում եր Թիֆլիսին, այնքան նրա սիրտը բարախում եր անհանգստությամբ. նա կարծում եր, վոր յերկաթուղու կայարանում Ջաքարի հետ իրեն կզիմավորի և Սմման, և ինքը նրա յերևակայական պատկերի տեղ կսեանի նրա իսկական պատկերը: Ակամա անհասկանալի մի ցնծություն պաշարեց նրան: Բայց յերբ կայարանում նրան հանդիպեց միայն Ջաքարը, նրա այդ ցնծությունը տեղի տվեց մի տեսակ հիասթափության, իսկ յերբ Ջաքարից իմացավ, վոր Սմման նրա մեկնելուց հետո հիվանդացել եր, սկզբում շատ վախեցածի «Ջինիթ» սիրահարվել և ինձ վրա». առաջին անգամ այդ միտքը կայ-ժակի արագությամբ անցավ նրա գլխով և, բոլորական յերկաթուղից հետո, նրա սիրտը թրթռաց մի տեսակ յերջանիկ ինքնաբերականությամբ: Սակայն մտքումը նա իսկույն ևեթ սկսեց ձեռն-դել իր վրա, վոր այդքան հեռու դնաց, վորովհետև ինչպես իր Սմմայի վրա սիրահարվելը, նույնպես և Սմմայի իր վրա սիրահարվելը նա կատարելապես «հիմարություն» եր համարում: Այ-

նուհետև նույն որը տեսնելով Մամային և սկսելով խոր գիտել նրան, նա մեկ համոզվում էր, վոր նա անստարբեր չէ դեպի ինքը, մեկ էլ, իր թերահավատության պատճառով, նրան հակառակն եր թվում. բայց, այնուամենայնիվ, յերկու դեպքումն էլ նա ի ներքուստ ավելի հակված էր դեպի վերջին յենթադրությանը:

Որերն ու շարաքներն անցնում էին: Զաղուռյանն իր սրտի մեջ յեղած «հիմարությանն» այժմ իր իսկական անունն եր տալիս: Ինքնախաբեկությանով, ի հարկե, վոչինչ չէր դառնա. իրականությանն ամեն դեպքում միշտ իրականությունն է մնում: Որ որի վրա նա սարսափով տեսնում էր, վոր այդ «հիմարությանն» ահագին ուժ և զորությունն է ստանում և անասելի արագությամբ տիրապետում է նրա բոլոր մյուս զգացմունքներին, նրա ամբողջ եյությանը: Ծանապարհորդությանը շարունակելու միտքը միշտ հալածվում էր նրանից, վորպես բռնի ստեղծած ցընորք, յերբեմն մահում էր նրա գլուխը և, առանց մի վորոշ վճիռ ստանալու, նորից շքանում, անհետանում եր: Ուրիշ ավելի քաղցր, ավելի հոգեղմայլ ցնորքներ շարունակ վխտում էին նրա զլխում, վորպես կախարդիչ հուրիներ, և նրա բոլոր մտավոր կարողությունները կենտրոնացնում էին միայն իրենց վրա: Վորքան նա աշխատում էր սուրը, լուրջ խոհականությանը հալածելու իր զըլ խից այդ ցնորքները և կռադատելու իր դրությունը, չափելու այն անդունդի խորությունը, վորի մեջ աննկատելի կերպով ընկնում էր ինքը, այնուամենայնիվ, այդ բոլորի հետևանքը դարձյալ առանջից ցնորքներն էին լինում: Վորքան նա աշխատում էր Մամայից հեռու փախչել, այնքան այդ նորատի, դեղեցիկ կինը, վորպես մազնիս ձգում էր նրան դեպի ինքը, և նա չէր կարողանում դիմադրել այդ ձգողական ուժին: Նա սիրում էր ամենազատ զգացմունքով և անասելի տանջվում էր, վոր իր այդ սիրով վոչ իրեն և վոչ Մամային չի կարող առ յերջանկություն մի նշույլ անգամ, այլ, ընդհակառակն, իր հետ նրան էլ սաստիկ ապերջանիկ կզարձնի: Նա արդեն բաց է արել սոսկալի թշվառության դուռը և բռնած այդ անմեղ կնոջ ձեռքից՝ ուզում է նրան ներս քաշել այնտեղ... Վհ, վհ, թեև արդեն մոտ են այդ թշվառության դրան շեմքին, բայց քանի դեռ ու չեն, քանի դեռ չեն կոխել այդ շեմքը, պետք է անհապաղ դրա դեմ միջոցներ ձեռք առնել, պետք է կանգ առնել, առանջ չգնալ, պետք է յետ դառնալ, պետք է... այո, պետք է հեռանալ Յեթի սիրում և և կամենում է իր սիրո առարկայի յերջանկությունը, ապա այդ

յերջանկությանը, խղճի և առողջ դատողության ասելով, պետք է վորոնի միայն իր ընդմիջող հեռանալու մեջ, Հապա այն վեհ, բարոյական պարտականությանը, վոր դրված է նրա վրա, վոր պես ընկերով վրա այդ բառի վոչ թե սահմանափակ, այլ ամենա-
ընդհարձակ, բուն նշանակությամբ Միթե անձնագործությանը
չէ դրա միակ և ուղիղ միջոցը: Անձնագործությանը... Միթե դա
չէ այն յերջանկությանը, վորի յետեից վազում է մարդկությանը,
բայց վորսում է դրա այլանդակած ուրվականը, միայն... Միթե
սերը չէ դեպի ընկերն, ուրեմն և ինքնուրացությանը, անձնա-
գործությանն ընկերի համար: Ինքնուրացության, անձնագործ-
ության... Միթե բառը միշտ բառ պետք է թեա, հապա դժբը...

XXVI

«Յե՛վ այդպես, վճռված է. պետք է հեռանալ» մի անդամ
շատ յերկար մտածելուց հետո, ասաց ինքն իրեն Զաղունյանը
և սկսեց հազնվել: Նա ուզում էր վերջին ված նախավերջին ան-
գամ այցելել Մարկոսյաններին և մի կամ յերկու որից հետո...
բարի ճանապարհ: Ինչպես ուղեցույցի սլաքը, վոր ինչպես ել
բռնում էս, միշտ դեպի հյուսիս է դառնում, նույնպես և նա. —
ինչ կերպ և ինչ կողմից ել վոր քննության եր յենթարկում իր
գրությանը, խիղճը և առողջ դատողությանը միշտ կանգ ելին
առնում այն բանի վրա, վոր պետք է հեռանալ:

Մի կերպ, կարծես տենդի մեջ, հազնվելով, նա դուրս յեկավ
և դիմեց դեպի Մարկոսյանների տուն:

Յերեկո յեր, արեն արդեն մայր եր մտել: Ձնայելով, վոր նա
ուղղակի գնում էր Մարկոսյանների տուն, բայց տակավին յերկ-
միտ եր՝ գնւմ թե վոչ, վորովհետեւ կարծում էր, վոր նրանք այդ
ժամանակ, դուցե, դուրս յեկած կլինեն զրոսանքի, մանավանդ
վոր յեղանակը շատ գեղեցիկ եր. բացի դրանից, նա հենց սկզբ-
րից վախենում եր, զգում եր, վոր ինքն անկարող կլինի իր
բերանով հայտնելու Նմմային, վոր ինքը մի կամ յերկու որից
հետո պետք է հեռանա. այդ նրան միևնույնն եր թվում, թե
ինքն իր բերանով պետք է կարգար իր դատավճիռը: Նա գնում
էր և հետզհետե քայլերը դանդաղեցնում: Վորքան տաջ եր զը-
նում, այնքան նրա մտքերն անկանոն ընթացք ելին ստանում,
այնքան նրանք հեռանում ելին վերջնական վճռից: — Արդյոք
գնւմ թե չգնա, արդյոք նրանք տանը կլինեն, թե վոչ, և յեթե
տանը լինեն, արդյոք Նմմայի ներկայությամբ հայտնի Զաքարի»

իր հեռանալու մասին, թե սպասի մի ուրիշ անգամի... արդյոք լավ չի՞ լինի, յեթե մի քանի որով հետաձգի իր հեռանալը։ Չնայելով, վոր վերջին խնդիրը նա արդեն վճռել վերջացրել էր, բայց այժմ մի անհասկանալի զորությամբ այդ վճիռը հեռզհեռե թուլանում էր և խնդիրը նորից քննություն էր պահանջում։

Այդպիսի տատանումների մեջ էր նա, յերբ հանկարծ տեսավ Ջաքարին կառքով անցնելիս։ Ջաքարը նույնպես տեսավ նրան և կառքն իսկույն կանգնեցնել ավելի։ Ջազուռնյանն իջավ մայթից և մոտեցավ նրան։

— Ո՛ւր ես գնում, — հարցրեց Ջաքարը, ձեռք տալով նրան։ — Յեկ նստիր, գնանք մեր տուն։

Ջազուռնյանը նստեց, Կառքն առաջ անցավ։

— Գալիս եյի ձեր տուն, — պատասխանեց Ջազուռնյանը։

— Հա՛ւ... փառք ասածու։ Յերեկ այս յերկու որը վտաններիդ հինա եյիր դրել, վոր չեյիր գալիս։ Տխուր նստում ենք, տխուր վեր կենում։ Ձե, յեղբայր, դեռ սկզբից չպետք է գայիր մեր տուն։ Բայց վոր մի անգամ յեկար, այլ ևս իրավունք չունես մի որ տնգամ բացակայելու։ Ես այդպես եմ հասկանում բարեկամությունը։ Դու խո գիտես, վոր քո ներկայությունն տունձին բավականություն է պատճառում մեզ, ել լի՛նչ ես նազ ու թուզ ծախում։ Հավատացիր, Արսեն, վոր տառնց քեզ մենք շատ տխուր ենք լինում, մանավանդ վոր Աննան ել այս յերկու-յերեք որը, չգիտեմ ինչ պատճառով, այլ ևս չի գալիս մեր տուն։ Յերեկ դու և նա միասին խոսք եք կապել, վոր մեզ բոլորովին մենակ թողնեք։

Ջազուռնյանին խիղճն սկսեց տանջել. ինչպիսի՞ միամիտ բարեխառություն և լինչքան խոր, անկեղծ հավատ դեպի ընկերը, Կարելի՞ չե միթե այդպիսի մի կատարյալ հավատ ի շարը դործ դնել։ Ահա մի զենք, ինքն ըստ ինքյան մի աննշան, բայց և միևնույն ժամանակ իր անզիտակցությամբը մի զորավոր զենք, վորի առաջ պետք է բթանա չաբամաությունը, վորին հանդիպելով ամոթահար պետք է փախուստ տա վատությունը... Վոչ, Ջաքարն իր այն համարյա յերեխայական անկեղծ սիրով և հավատով բնավ խղճալի չեր թվում Ջազուռնյանին. ընդհակառակը՝ Ջազուռնյանն այդ բոլորիցն նայում էր նրա վրա վորպես մարդու և ընկերի կատարելատիպի, իդյալի վրա, վորի առջև հոգեզմայլությամբ պատրաստ էր ծունկ խոնարհել։ Ի՛նչ են հաղաբավոր թշվառ Ոթելլոներ այդ մարմնացյալ սիրո և հավատի առաջ։ Միթե

այդպիսի մարդը չարժե այն անձնագորությանը, վոր ինքը — Զազունյանը կամենում եր ընդել նրա համար, վորը խնկապես ասած անձնագորություն ել չիւր լինի, այլ մի տեսակ մարդկային, ընկերակիան պարտականություն:

Նա հարմար ե ի դեպ համարեց հայտնել Զաքարին իր հեռանալը ե գիտեր, վոր նա իր կողմից տուն գնալուն պես կը հայտնի այդ մասին իր կնոջն, ուրեմն այդպիսով ինքը կազատվեր Եմմային անձամբ հայտնելու գովարությունից:

— Այս գուցե վերջին անգամն ե, վոր դալիս եմձեր տուն, — ասաց նա տխուր ժպիտով:

Զաքարն արագ, մինչև անգամ վախեցած, նայեց նրան:

— Ի՞նչպես, — հարցրեց նա:

— Շուտով պետք ե հեռանամ այստեղից, — պատասխանեց Զազունյանը:

— Ո՛ւր, ի՞նչպես, յ՞՞՞րբ, ի՞նչ ես ասում, գովել ես, — վրա տվեց Զաքարը, չհավատալով: — Կասեմկ ես անում:

— Հավատացիր, չե. խո ասաջ ել ասում եյի, վոր պետք ե հեռանամ:

— Ուրեմն վճռել ես, հաստատ վճռել ես:

— Վազուց եմ վճռել:

— Բայց ճւր, յեղբայր, ճւր պետք ե գնաս, յես չեմ հասկանում:

— Ո՛վ գիտե...

— Ե, յեղբայր, թե ասովածդ կսիրես ձեռք վերցրու այդ հիմար մտադրությունից: Ուզում ես նեղացիր, բայց յես հիմարության եմ համարում աննպատակ ճանապարհորդությունը: Հա, ելի մի ամիս, յերկու ամիս, յերեք ամիս, մի տարի, — ես հասկանում եմ, բայց ամբողջ կյանքը նվիրել ճանապարհորդությանը, — այդ կրկնում եմ՝ մեծ հիմարություն ե, հավատացիր, մեծ հիմարություն: Գոնե վորեւե աշխարհագրական ընկերության անդամ լինես, ելի մի բան ե. կասեմ ճանապարհորդում ես ուսումնասիրական նպատակով, գիտությանն ուզում ես ոգուտ տալ, բայց ախր ճանապարհորդել լող ճանապարհորդելու համար, անողուտ, ապարդյուն... Ձե, յեղբայր, չե, ինչ ուզում ես ասա, յես ելի կասեմ, վոր այդ մեծ հիմարություն ե, մեծ:

Զազունյանը չպատասխանեց. ինչ-վոր նոր, տակավին անծանոթ մի տխրություն պաշարեց նրան:

— Նստիւր քեզ համար, — կարճ լուսթյունից հետո, շարունակեց Զաքարը, — տուն, թեղ գիր, ամուսնացիր, սերեր, սերվիր,

վորդիք ունեցիր, ապրիր քեզ համար հանգիստ, խաղաղ, — ահա քեզ յերջանկություն, ահա քեզ ոգտակար կյանք, թե չե, մի որ այստեղ ապրել, մյուս որն — այնտեղ, ամբողջ կյանքը թափառականությամբ անց կացնել... Ընչ միտք ունի Ձե, յեղբայր, գուցե յես եմ հիմար և քեզ լավ չեմ հասկանում, հ"ը... Բայց ապա մեկ ինձ բացատրիր, թե մշտական ճանապարհորդությունն ինչով և լավ նստակյաց կյանքից:

— Բեզ համար վոչնչով, բայց ինձ համար շատ բանով, — պատասխանեց Զաղունյանը:

— Որինակ:

— Դու ինձ չես հասկանա, վորովհետև չգիտես, թե ինչ բան և ճանապարհորդությունը:

— Ելի:

— Որինակ հենց նրանով միայն, վոր իմ յերջանկությունն, յեթե միայն այդ յերջանկություն կարելի յե անվանել, ճանապարհորդության մեջ և գտնվում, ինչպես քոնը — նստակյաց կյանքի մեջ:

— Ախր ճորինակ:

— Ելի դու քոնն ես պնդում. այստեղ վոչ մի որինակ հարկավոր չի. Վորպեսզի ինձ հասկանաս, պետք և անձամբ ճանապարհորդած լինես և ձգտումն ունենաս դեպի ճանապարհորդությունը:

Յես զարմանում եմ, հշմարիտ... Ախր, յեղբայր, յեթե ճանապարհորդությունը վորեւե աստիկություն ունի նստակյաց կյանքից, ել ինչ՞ա. չես կարող բացատրել ինձ, թե ինչու՞ն և այդ աստիկությունը:

— Դու ինձ ասա, թե ինչ՞ա անպատճառ նստակյաց կյանք ես սիրում և վոչ ճանապարհորդություն:

— Վորովհետև նստակյաց կյանքը ամեն բանով լավ և ոգտակար և ճանապարհորդությունից:

— Իսկ յես ել կասեմ, վոր ճանապարհորդությունն ամեն բանով լավ և ոգտակար և նստակյաց կյանքից:

— Ինչով որինակ:

Զաղունյանը ժպտաց:

— Տեսնում ես, մենք դարձյալ յետ գնացինք, — ասաց նա —

Վոչ մի որինակ հարկավոր չի, ասում եմ. Այդ կախված և անհատի ընտելությունից, հակումից: Ինչ՞ա մեկը խորոված և սիրում, մյուսը — փրավ, ինչ՞ա մեկը գինի յե սիրում, մյուսը — գարեջուր,

ինչ՞եւ մեկը շուն եւ սիրում մյուսը — ձիւ կարճդ ես բացատրել դրանց պատճառները: Ձեռն Այնպէս ել յետ:

— Եւ, մախլաս, — ասաց Ջաքարը մի տեսակ տխուր և հուսահատ դժգոհությամբ և թեթև հառաչեց:

Յերկուսն ել կարճ ժամանակ լռեցին:

— Արսեն, արի իմ խաթրու մեա, ձեռք վերցրու ճանապարհորդությանից, — հանկարծ ասաց Ջաքարը, նայելով Ջաղունյանին:

— Անկարող եմ, Ջաքար, — մեղմությամբ պատասխանեց Ջաղունյանը: — Ինձ համար մահու չափ անտանելի յե մի տեղում յերկար մնալը. սաստիկ ձանձրանում եմ... Ահա քանի ժամանակ ե յես այստեղ եմ և դու չես կարող յերեակայել, թե այժմ ինչքան ձանձրացել եմ այստեղից, — խաբեց նա:

— Մեզ մոտ, մենք քեզ ձանձրացնում ենք, — զարմացած հարցրեց Ջաքարը:

— Եւ, Ջաքար... յերեխայի նման խո միշտ ձեւ յետեից չեմ ընկնի, — ասաց Ջաղունյանը տխրությամբ:

— Դե վոր այդպիսի համաճեւ ես, անոված բարի ճանապարհ տա, — բարկացած կանչեց Ջաքարը: — Գնա ուր ուզում ես, դնա թափառի, ինչքան ուզում ես. յես իսկի չեմ ել ուզում քեզ արգելք լինել:

Յերկուր ժամանակ յերկուսն ել լռեցին:

— ՅՔրք ես գնում, — հարցրեց քթով Ջաքարը:

— Կամ վաղը, կամ մյուս որը, — պատասխանեց Ջաղունյանը:

XXVII

Կտոքը կանգ առավ Ջաքարի ընտելարանի դռանը: Նրանք իջան և բարձրացան վերև, հյուրասենյակի Ջաքարն ուզում եր դնալ տեսնելու, թե ինչ ե անում կինը, ինչու չի մտնում, գլխավորապէս հայտնելու նրան Ջաղունյանի հեռանալը, վոր իրեն սաստիկ ազդել եր, յերբ հանկարծ մտավ Աննան: Յերևում եր, վոր նա նոր չեւ յեկել և փոքր ինչ առաջ սաստիկ հուզվել եր:

— Ա՛, փառք ասածո, — նրան տեսնելով, կանչեց Ջաքարը: — Հազիվ միտներդ եք բերել մեզ:

— Ներեցեք ինձ, այս յերկու-յերեք որը յես իվանդ եյի, դրա համար ել չեյի գալիս, — ասաց Աննան, սեղմելով նրա ձեռքը, իսկ Ջաղունյանին միայն թեթևակի և համարյա առանց նրան նայելու, կարծես տկամա, գլուխ տալով:

Ջազուռնյանն այդ առաջին անգամը չէր տեսնում, վոր Աննան լավ աչքով չէր նայում իրեն։

— Ինչպես, ինչ էր պատահել, — հարցրեց Ջաջարը։

— Ջգիտե՞ք ինչ կպատահեր. շուտ հիվանդացողինը և շուտ առողջացողինը կամ գլուխը պետք և ցավելիս լինելու կամ պետք և մրսած լինելու, — պատասխանեց Աննան բռնի ժպիտով, վոր-պեսզի ցույց չտա իր հուզմունքը, վորից, ինչպես յերևում էր, նա դեռ չէր հանգստացել և չէր կարողանում հանգստանալ։

— Հա, այդ մեկը ճիշտ է, այդ մեկը ճիշտ է, — շտապով պատասխանեց Ջաջարը, — Բայց մեր և Եմման. դուք նրա միտ էյի՞ք. ինչ՞եւ ներս չի գալիս, — ասաց նա, ուղեւով դուրս գնալ։

— Նա հիմա կգա, նա հիմա կգա, պ. Ջաջար, — շտապեց պատասխանել Աննան։

— Ախր դուք չգիտե՞ք, տ. Աննա, Ջազուռնյանը վաղը կամ մյուս որը վճռել և արդեն հեռանալ այստեղից, — ասաց Ջաջարը տխրությամբ։

Աննան արագ նայեց Ջազուռնյանին։ Նրա դեմքի վրա յերևաց զարմանք և ուրախություն, վոր նա չկարողացաւ փածկել։

Ջազուռնյանը նկատեց այդ և հոնքերը փոքր ինչ կիտեց։ Նա նստած էր, ըստ յերևույթին, բոլորովին հանգիստ։

— Այժ, պ. Ջազուռնյան, — հարցրեց Աննան։

— Այո, — պատասխանեց Ջազուռնյանը։

— Կաղը կամ մյուս ճրը։

— Այո։

— Ջարմանալի չե, ինչ՞եւ այդպես հանկարծ...

Ջազուռնյանը հոնքերը ավելի կիտեց. նա արդեն ամեն բան հասկանում էր։

— Հանկարծ ասացի՞ք ու թողի՞ք, — վրա բերեց Ջաջարը, — Գոնե յերկու շաբաթ, գոնե մի շաբաթ, գոնե հինգ որ առաջ հայտնեի, թե՛ այս ինչ որը հեռանում եմ, այն ինչ՞ այսոր...

Ներս մտաւ Եմման մեռաքայա մոխրագույն շրջազգեստով, վոր կոկ և մեծ ճաշակով կանգնած էր նրա փոքր ինչ առաջ թեքված, բայց կանոնավոր, ճկուն կազմվածքի վրա։ Ներս մտաւ համարձակ, մինչև անգամ հպարտ քայլերով, ինչպես վոչ մի ժամանակ ներս չէր մտել։ Յերևում էր, վոր նա նույնպես հուզված էր յեղել, ինչպես Աննան, և հուզված էր յեղել Աննայից եւ ավելի. նրա սպիտակ ճակատի վրա տակավին յերևում էին կարմիր բծեր, իսկ վզի և ծնոտների վրա կապույտ յերակները,

վորոնք սաստիկ հազմունքից զրգովել — ձգվել եյին։ Մինչև Զազունյանը նրան տեսնելուն պես վեր կկենար և կշտապեր զեպինա բարեկեղծ համար։ Մեծան իր կողմից արագ քայլերով մոտեցավ նրան և ամուր սեղմեց նրա ձեռքը, ինչպես վոչ մի ժամանակ չէր սեղմել։

— Դուք գիտե՞ք, թե ինչ բանի համար յես պետք ե մեղադրեմ ձեզ, իսկ յես գիտեմ, թե ինչ պետք ե պատասխանեք դուք ինձ, — ասաց նա ժպտալով, համարձակ և անսովոր արագախոսությամբ, կարծես մեկին ջգրացնելով, — և այդ պատճառով վոչ յես կասեմ ձեզ իմ մեղադրանքը, վոչ ել դուք ձեր պաշտպանությամբ կամ... ներողությունը, — այդ ավելորդ ե... Բայց այժմ կարծում եմ, վոր ձեր այցելության համար յես պարտական եմ ամուսնուս։

— Մխալվով ես, մեծա, ինքն եր դալին այստեղ։

— Հա՛ւ... ավելի լավ, — բացականչեց մեծան։ — Սակայն, այս ել եմ կարծում, վոր այս յերկու որն, առանց մեզ, պետք ե վոր ձանձրանալին լինելիք, ինչքան ել զբաղված լինելիք վորեւէ գործով։ Ներեցե՞ք ինձ, վոր յես համարձակվում եմ այդպես կարծել և այդ ուղղակի ասում եմ ձեզ, վորովհետեւ, — յես հշմարիտը կասեմ, — հենց սկզբից կարծել եմ, վոր ձեզ համար մեծ նշանակություն ունի մեզ այցելելը, ինչպես և մեզ համար մեծ նշանակություն ունի ձեր ներկայությունն այստեղ։

— Դուք կատարյալ իրավունք ունիք այդպես կարծելու, — պատասխանեց Զազունյանը։ — Ինձ համար միշտ մեծ պատիվ ե ձեզ այցելել։

Նա շփոթված և զարմացած նայում եր մեծային։ Ինչ ե նշանակում այս. մեծան այդպես համարձակ, այդպես աշխույժ, այդպես արագախոս և պարզախոս... Նա նախ նայեց Զաքարին, հետո Աննային, կարծես նրանցից սպասելով այդ հանելուկի բացատրությունը։ Զաքարի դեմքին նա տեսավ զարմանքի նման մի բան, իսկ Աննայի դեմքին — հազիվ նկատելի մի հեղնակա՞ն ժպտ, վոր կարծես ասում եր՝ — գիտեմ, գիտեմ ինչ և նշանակում այդ...

— Իսկ դե՛ւ ինչ կասես, մեծա, վոր այս պարոնը հեռանում ե վաղը, — ասաց Զաքարը։

— Ինչ, — կասես սաստիկ վախից հանկարծ ցնցվելով, արտասանեց մեծան և արագ նայեց Զազունյանին։ Մի ակնթարթում նրա դույնը թռավ։

— Վեղը, — հարցրեց յերկարացնելով և կարծես ինքն իր ձայնից վախենալով:

— Այսինքն վաղը կամ մյուս օրը, — ուղղեց Ջաքարն իր սխալը:

— Այո, — նույն կերպ հարցրեց Սմման, զլուխը անզգայաբար փոքր ինչ առաջ տանելով և շարունակ նայելով ուղղակի Ջազունյանի աչքերին:

— Այո, — պատասխանեց Ջազունյանը շփոթված:

Սմման այլ ևս վռչիչ չկարողացավ ասել: Նրա շուրջն ողբ կարծես հանկարծ սպառվեց: Նա մեքենայաբար հեռացավ դեպի լուսամուտը և նույնպես մեքենայաբար նստեց աթոռի վրա մեջքն Աննայի կողմն անելով:

— Այսօր քնչ չող ե, — արտասանեց նա շնչառապառ, նորից վեր կացավ, ուժով բաց արեց լուսամուտի փեղկերը, վոր խկույն շաշողվեց, և նորից նստեց աթոռի վրա:

Ջազունյանն և Աննան, ի հարկե, հասկացան, թե լռան ինչու է, բայց Ջաքարը տեսավ և վռչիչ չհասկացավ: Նա միայն դարձացած նայեց կնոջը:

Սենյակում յերկար ժամանակ լուսթյուն տրեց:

— Թեյը պատրաստ ե, — գիմեց կնոջը Ջաքարը:

— Ի՞նչ, — հարցրեց Սմման մեքենայաբար նայելով նրան: Ջաքարը բոլորովին դարձացած նայեց ուղղակի նրա աչքերին:

— Թեյ, — կրկնեց նա:

— Թեյ... Հա, իսկույն..., — ասաց Սմման, շտապով վեր կացավ և շտապով դուրս գնաց՝ անցնելիս մի սաստիկ կատաղի և ատելութամբ լի հայացք ձգելով Աննայի վրա:

Այնուհետև մինչև Ջազունյանի գնալը նրա խելքը կարծես զլխին չեր: Նա նմանում եր մի կասկածավոր մարդու, վորին անսպասելի կերպով վրա յեն հասել մարդիկ և նա շփոթությունից, շտապելուց չգիտե, թե ինչպես անի, վոր նրանց ձեռքը չընկնի:

Թեյից հետո, յերբ արդեն մթնել եր, Ջազունյանը վեր կացավ, վոր գնա, վորովհետև պարզ տեսնելով Սմմայի դրությունը, նրա համար անսպելի ծանր եր մնալ այնտեղ: Ջաքարը փորձեց չթողնել նրան, բայց նա չմնաց, պատահառ բերելով, վոր պետք ե ճանապարհի պատրաստություններ տեսնել:

— Ի՞նչ, դու վժիղն ես գնում, — կանչեց Ջաքարը:

— Ձե, դուցե վաղը չկարողանամ գնալ, — պատասխանեց Ջազունյանը հապաղելով:

— Հա, այդ եր պակաս վոր վաղը գնայիր, — մըթմըթաց Զաքարը: — Սպասիր յես ել եմ քեզ հետ դուրս գալիս:

Ջեռք տալու ժամանակ Մաման կարծես հանկարծ ուղքի յեկավ:

— Գնալուց առաջ, ի հարկե, մեզ չեք մոռնալ, — անսպասելի հաստատ ձայնով և առանց նրան նայելու, ասաց նա: Նրա ձայնն այնպես եր հնչում, վոր, կարծես, նա սաստիկ վիրավորված եր Զազունյանից:

Զազունյանը չպատասխանեց, միայն ամուր մեղմեց նրա ձեռքը:

XXVIII

Զաքարի և Զազունյանի դուրս գնալուց հետո Աննան ու Մաման մնացին մենակ միեկնույն սենյակում: Աննան շարունակ նստած եր միեկնույն տեղը, միեկնույն բաղկաթոռի վրա: Մաման, առանց նրան գեթ մի անգամ նայելու, կարծես նա բոլորովին այնտեղ ել չեր, գնաց նստեց լուսամուտի մոտ, առաջվա նման մեջքը նրա կողմն անելով:

Սենյակում յերկար ժամանակ լուռ թյուճն եր տիրում. կարծես այնտեղ վոչ վոք չկար: Դուրսն արդեն բավական մութն եր: Սեղանի վրա պայծառ վառվում եր հսկա լամպը: Մաման շարունակ նայում եր դեպի դուրս, իսկ Աննան նրա ծոծրակին:

— Ինչքան վատ բան և հիասթափությունը, — վերջապես, կարծես ինքն իրեն, կամաց խոսեց Մաման: — Սես կարծում եյի, թե աշխարհիս յերեսին մի ընկերուհի, մի քույր ունիմ, վոր հարկավոր զեպքում պատրաստ կլինի ինձ համառ մինչև անգամ կյանքը զոհելու, այն ինչ անմիտս չեյի իմանում, վոր մարդկային սրտում յերբեմն բույն և դնում այնպիսի զգվելի, դարչելի մի զգացմունք, վոր ամեն ինչ տակն ու վրա յե անում. այդ զգացմունքը — նախանձն և, չար, սև նախանձը, վոր մարդուս ամեն ժամանակ փոխում և և ընդունակ և զարձնում ամեն տեսակ ստոր տրամքների...

Աննան, ի հարկե, հասկացավ, թե նա դրանով ում և ինչ և ուզում ակնարկել, բայց ավելի լավ համարեց լռել, քան թե պաշտպանել իրեն, չնայելով, վոր Մամայի խոսքերը բավական զիպան նրա սրտին, թեև նա շատ լավ իմանում եր, վոր Մաման այդ ժամանակ ինչ ել ասեր, բոլորը ներելի յեր նրան:

— Ինչ՞ե՛. յես այսպես պետք և տանջվեմ, ինչ՞ե՛, — կարճ լուռ թյուճից հետո, շարունակեց Մաման զոգզոջուն ձայնով: —

Բացի սիրելուց և դարձյալ սիրելուց, յես լինչ էյի արել նրան, լինչ փաս էյի ավել նրան, վոր նա ինձ այս սոսկալի դրության մեջ ձգեց... Սրտիս մեջ կրակ, դժոգք ձգեց, իսկ ինքն այժմ նայում ե ինձ և զվարճանում...

Նրա ձայնը բուրբուռովն դողաց, Նա ձեռքերը դրեց լուսամուտի տախտակի վրա, դեմքը Թաղեց կռնների մեջ և ցնցողաբար սկսեց հեկեկելու։

Աննան այս անգամ զարմացավ. լինչ ե ասում. «նա» ձևն և վերաբերում, — իրեն, թե Զաղունյանին... վերջին խոսքերից յերևում ե, վոր իրեն ե վերաբերում։ Բայց ինքն լինչ մեղ ունի նրա տանջանքների մեջ։ Նա չկարողացավ համբերել, վեր կացավ և շտապով մոտեցավ Նմմային։

— Նմմա, — ասաց նա, առաջ թեքվելով դեպի նա, — լինձ ես մեղադրում, լինձ ես ասում։

— Այո, քեզ եմ մեղադրում, քեզ եմ ասում, — առանց գլուխը բարձացնելու արտասանեց Նմման հեկեկանքի միջից։

Աննան բուրբուռովն զարմացավ։

— Յես քեզ լինչ եմ արել, — հարցրեց նա։

— Դու ինձ լինչ ես արել, — հանկարծ բացականչեց Նմման կատաղությամբ վեր թռչելով տեղից։ — Անձ ինչ ես արել, — Նա յերկու ձեռքով բռնեց կրծքից և ուղեց պատուել շրջադեհալու։ — Պատուիւր կուրծքս և տես, թե ինչ ես արել... պատահիր...

— Հիսուսին ու Քրիստոսին, Նմմա, Հիսուսին ու Քրիստոսին, դու խելագարվել ես, — շնչած Աննան, վախեցած ակամա յես ու յես գնալով։

— Դու կարծում ես, թե յես հիմաք եմ և վռչինչ չիմ հասկանա, — կանչեց Նմման հեռզհեռե ավելի ու ավելի կատաղելով։ — Դու կարծում ես, թե ինձ հետ կարող ես խաղալ, ինչպես անմիտ յերեխայի հետ։ Ինչ՞ա յես գնացել ասել Զաղունյանին, վոր հեռանա այստեղից... Ինչ՞ա, ասա ինչ՞ա։

— Նմմա, Նմմա, լինչ ես ասում, ձվ ե պնացել, ձվ ե ասել, — կանչեց Աննան սաստիկ զարմացած։

— Դա, դա, դա... Դու չեյլբր ասում, թե կխայտառակես և կվռնդես նրան այստեղից, դու չեյլբր ասում... ասա, դու չեյլբր ասում։

— Այո, յես էյի ասում, բայց հետո ձվ ե նրան խայտառակել, ձվ ե նրան ասել, վոր հեռանա այստեղից, Նմմա։

— Դա, ասում եմ, դա... քաջություն ունեցիր և մի ծածկիր։

— Յեա այդպիսի բան չեմ արել, Սմմա. ինչ ի դուր ես մեղադրում:

— Քաջություն ունեցիր և մի ծածկիր, մի ծածկիր:

— Աստված ե վկա, Սմմա, յես այդպիսի բան չեմ արել:

— Ա՛, վախենում ես խոտտովանվել, վորովհետեւ զգում ես, վոր շատ անարժան, շատ ստոր բան ես արել եմ... վախենում ես խոտտովանվել, վորովհետեւ ինքդ ամաչում ես քո արարքից եմ... Ո՛ր, Աննա, ինչքան ատում եմ քեզ, ինչքան զգվում եմ քեզանից... յեթե հնար ունենամ, արյունդ կխմեմ... Պնա, հեռացիր այստեղից, իսկույն հեռացիր այստեղից... Այլ ես չեմ ուզում քո բարեկամությունը, հարկավոր չե... Պնա, գնա այստեղից... այլ ես վորք չգնեմ այստեղ, գնա...

Աննան զուստ և անշարժ նայում եր նրա անզուսպ կատաղությունից շառաղունած և արյունով լցված աչքերին:

— Ինչ ասեմ, Սմմա, — ասաց նա տխուր հառաչելով, — դու այնպիսի դրության մեջ ես, վոր յես ակամա պետք ե լռեմ և հնազանդվեմ քեզ:

— Ի դուր, ի դուր, — պատասխանեց Սմման հպարտ արհամարհանքով: — Յեա դեռ չեմ խելագարվել, իսկ յերբ կխելագարվեմ, այն ժամանակ ուրախացիր... Իսկ այժմ, — խնդրեմ:

Յեվ նա հպարտությամբ ցույց ավելց դուռը:

Աննան մի կարճ միջոց խղճալի հայացքով նայեց նրան. նա ուզում եր բան ասել, բայց ձայնը չհաստակեց նրան. նա շտապեց դեպի դուռը, բայց հանկարծ նստեց այնտեղ դրված աթոռներից մեկի վրա և ձեռքով դեմքը ծածկելով, սկսեց լաց լինել:

Սմման, վոր բուրդովին չեր սպասում այդ, հանկարծ ցնցվեց և առաջին նվազ մնաց արձանացած. նա մինչև անգամ զուստովեց, Հետո կամաց-կամաց սթափվելով, նա ներքին շրթունքը սեղմեց ատամների մեջ, հոնքերը վայր թողեց և կամաց, կարծես զգուշությամբ, դուրս գնաց, առանց մի ձայն հանելու:

XXIX

Ջաքարն յերկար տեղ հանապարհ ձգեց Ջազունյանին և խնդրելով, վոր գնալուց առաջ անպատճառ այցելի իրենց, վերադարձավ տուն:

Ջազունյանը Սմմային թողեց շատ ծանր սրտով: Վոչ մի ժամանակ նրա սերն այնպես չեր բորբոքվել դեպի Սմման, ինչպես այդ կարճ միջոցում, միևնույն ժամանակ նրա սրտում ծագել

եր անհուն իողհանարությունն դեպի այդ անբախդ կիներ, Թեև շատ անգամ նա Մեծայի մեջ տեսնում եր սիրահարության նշաններ, բայց և այնպես դարձյալ կնակածում եր այդ մասին, սակայն իր վերջին այցելությունից հետո, նրան այլ ևս կնակածելու տեղիք չեր մնում. — Մեծայի ոտաբոսի զրությունը պարզ ապացույց եր, վոր այդ կիներ իսկապես սիրում ե նրան և սիրում ե խենթի նման: Այդ գիտակցությունը, կարծես, հանկարծ կաշկանդեց նրա վոտները: Հեռանալու մտադրությունը հեռզհեռե թուլանում եր. նա զգում եր, վոր այդ այցելությունից հետո ինքն այլ ևս չի կարող հեռանալ — գնալ ընդմիշտ և այն ել այդպես շուտ — մի կամ յերկու օրից հետո: Մեծան այժմ նրա համար ամեն ինչ եր — և կյանք, և յերջանկություն. կարելի՞ յեր միթե թողնել այդ կյանքը և յերջանկությունը և հեռանալ — ճար...

Շնչեման դժվար ե ջնջեաց նա անհուն տանջանքով: Նա զգում եր, վոր կամքն ընկճվում եր սիրո ույթի առջև: Խնչ պետք և աներ. արդյոք հեռանա՞մ, առանց Մեծային տեսնելու, թե, նախ քան հեռանալը, դարձյալ այցելեր նրան. բայց նա զիտեր, վոր այդ այցելությունից հետո արդեն ինքն այլ ևս բոլորովին անկարող կլինի հեռանալ, բոլորովին կընկճվի սիրո առջև, իսկ զրանից վորքան թշվառություններ պետք և ծագեն...

Ե՛կոչ, վոչ, առանց տեսնելու պետք ե հեռանալ, առանց տեսնելու չ մտածում եր նա: Է՛կհա, վաղնեթ, վաղնեթ... Թող ինչ ուղում եմ կարծեն, բայց յես առանց տեսնելու կհեռանամ... Վաղնեթ, վա...:

Հանկարծ նա սարսափեց իր գլխում ծագած մի նոր մտքից. — Ինչ կլինի արդյոք Մեծայի զրությունն իր հեռանալուց հետո: Յեթե առանց նրան տեսնելու հեռանա, հեռանա ընդ միշտ, արդյոք զրանով գործն ուղղած կլինի, արդյոք զրանով ամեն բան կվերջանա, թե զրանից մի ուրիշ, վոչ պակաս սարսափելի թշվառություն կծագի... Զե՛ վոր Մեծան սիրում ե նրան և սիրում ե զույցե նրանից ել վառ, բորբոքված սիրով, և այդ պատճառով անկասկած չե՞ արդյոք, վոր Զադուշյանն իր հեռանալովն ահագին հարված կպատճառի նրա սրտին... Յե՛վ արդյոք Մեծան կարճդ ե տանել այդ հարվածը... արդյոք հուսահատությունից նա վորեւե դժբախտություն չի՞ բերի իր գլխին...

Զադուշյանը ցնցվեց:

— Ահա թե վեպը վորտեղից և սկսվում, — ասաց նա, լսելի կերպով, անցնելով մի մութ փողոցով:

«Վոչ, անմատթյուն, մեծ անմատթյուն կլինի առանց նրան տեսնելու հեռանալը, շարունակեց նա մտածել: «Պետք է, անպատեհառ պետք է տեսնել նրան, առանձնապես տեսնել, պետք է բացատրել նրան դործի դրությունը, պետք է բանալ նրա աչքերը, պետք է համոզել նրան, պետք է զգուշացնել նրան և այնպես... այո, այնպես, ես եմ համարձակ և հանգիստ խղճով կարելի է հեռանալ:»

— Վե՛րա՛մ ե, — ասաց նա համարյա բարձրաձայն, շարունակելով առաջ անցնել:

— «Բայց թնշպես տեսնել նրան առանձին, վերահզ, յերբ. մտածեց նա և շուտով հուսահատվեց, վերսկսեց այդ հարցերին վոչ մի բավարար պատասխան չգտալ:»

— Տե՛ր ասա՛ված, թնշ անեմ, — արտասանեց նա խորին տանջանքով և նրա մտքերն սկսեցին խճճվել: Այժմ արդեն նա ամեն կողմից իրեն կաշկանդված էր զգում, ինչպես մի մարդ, վոր ընկած է ձեռքն ու վորքը կապկպած և վոչ մի հնար չի գտնում այդ կապանքից ազատվելու:

Սաստիկ հուսահատված կես գիշերին նա վերադարձավ հյուրանոց:

Գիշերը շատ անհանգիստ անց կացրեց, Հեռեյալ որը նույնպես թե մտավորապես և թե ֆիզիկապես իրեն սաստիկ տանջված էր զգում: Ծառ մտածելուց նրա ուղեղը կատարելապես հոգնել և անընդունակ էր դարձել մի նոր բան մտածելու: Ման էր գալիս շժմածի նման: Դուրս էր գալիս հյուրանոցից, թափառում էր, ինքն էլ չիմանալով վորտեղ և ինչու, նորից վերադառնում էր հյուրանոց և կարճ ժամանակից հետո նորից դուրս էր գնում, թափառում: Մի քանի անգամ ուղեց գնալ Մարկոսյանների տուն, բայց վոչ մի անգամ էլ չգնաց ինքն էլ չիմանալով ինչու:

Այդպես անցկացրեց նա ամբողջ որը: Գիշերը դարձյալ դուրս չեկավ թափառելու: Արդեն բավական ուշ էր, յերբ նա կամեցավ վերադառնալ իր սենյակը: Բայց հանկարծ՝ զգաց, վոր սաստիկ քաղցած է. այդ որը նա վոչ թեյ էր խմել, վոչ ճաշել: Մտավ յեվրոպական պաշտած լուսավորված ճաշարաններից մեկը և սպասավորի բերած խորտեղացուցակի վրա ցույց տվեց առաջին պատահած կերակուրը: Պահանջեց և մի շիշ գինի: Այն սենյակում, վորտեղ ինքն էր նստած, բացի իրենից, ուրիշ վոչ վոք չկար: Հեռավոր սենյակից մի քանի մարդկանց ձայներ էլին լսվում,

վորոնք, ինչպես յերևում էր, մի բան էլին խաղում: Յերկար ժամանակ անցավ, մինչև վոր սպասավորը, վերջապես, բերեց պահանջած կերակուրը և դիմին: Ջազուսյանը սկսեց ուտել և խմել: Սպասավորը յերկրորդ կերակուրն էր բերել նրա համար, յերբ հարևան սենյակներից մեկից դուրս յեկավ մի բարձրահասակ սպա: Ջազուսյանը նայեց նրան և ճանաչեց:

Ջազուսյանը էր:

XXX

Իսկույն յերևում էր, վոր Ջազուսյանը բավական արթած էր: Նրա դեմքը կարճրել էր, աչքերը պղտորվել էին: Նա բավական զեղեցիկ տղամարդ էր, զեղեցիկ կազմվածքով և առավել ևս զեղեցիկ կազույստ աչքերով, վորոնք նրա ձվաձև, ստիբրած դեմքին՝ մինչև անգամ արթած ժամանակ անձնավատա՜հ — համարձակ և միևնույն ժամանակ քաղցր և զրավիչ արտահայտություն էլին տալիս: Գլխարկս աչքերի վրա փոքր ինչ վայր թողած, նա ուղում էր անցնել Ջազուսյանի նստած սենյակով և դուրս գնալ, յերբ հանկարծ նկատեց Ջազուսյանին, վորը զլուխը դիտմամբ կախել էր կերակրի վրա, ցույց տալով, թե չի տեսնում նրան: Ջազուսյանին քայլը ծնեց և առանց շտապելու մոտեցավ նրան:

— Փառք աստուծո, վոր այս անգամ զեղեցը հանդիպեցնում և մեզ միմյանց շատ աջող պայմաններում, — ասաց նա ֆրանսերեն թեև սուր, բայց փոքր ինչ խանձված ձայնով և կանգնեց նրա սեղանի առջև:

Ջազուսյանը զլուխը բարձրացրեց և մոտյլ հայացքով լուռ նայեց նրան:

Ջազուսյանը ձեռքը տարավ դեպի գլխարկը և զինվորականի պատիվ ավեց նրան:

Ջազուսյանը զլուխն ամենին չշարժեց:

Ջազուսյանը ըստ յերևույթին, բոլորովին ուշադրություն չդարձրեց դրա վրա:

— Թեև մենք մի քանի անգամ հանդիպել ենք միմյանց, — շարունակեց նա ռուսերեն, — բայց ամեն անգամ էլ դուք ինձ չտեսնելուն եք տվել: Մի անգամ էլ, յերևի սխալմամբ, դուք նայեցիք ինձ, յես ձեզ բարեկցի, բայց պատասխան չստացա, ինչպես այս բողոքիս, բայց ի սեր աստուծո, մի կարծեք, թե այդ բողոքը հիշեցնելով, իմ նպատակն է, թեկուզ անուղղակի, հանդիմանել ձեզ: — Քավ լիցի: Ամեն մեկն իր անհատական իրավունքները և անբռնաբարելի կամքն ունի, այլապես մենք չենք

ապրում մեր ժամանակներում: Բայց դրանից, ամեն մեկն իր հասկացողությամբ, իր համոզմունքն ունի իրերի, յերևույթների վերաբերմամբ, սխալ, թե ուղիղ — այդ վոչ վոքի գործը չե, այդ միայն իր գործն է. ամեն մեկն ինքն է իր արարքի պատասխանատուն: Սկզբունքը շատ գեղեցիկ է, և յես մանավանդ հետևում եմ այդ սկզբունքին: Դուք նշեցիք, վոր յես ազատամիտ մարդ եմ և ամեն բանի վրա նայում եմ անհասակա՞ն իրավունքների տեսակետից՝ այդ պատճառով յես բուրբուլիս չեմ նեղանում, վոր բարեխա չեք պատասխանում. այդ մեր անհասակա՞ն իրավունքն է, մեր անբռնաբարելի կամքն է: Բայց հարգելով մեր այդ իրավունքն յես առավել ևս պետք է հարգեմ իմ իրավունքը — պաշտպանելու ինձ մեզ համար ուղիղ, բայց ինձ համար սխալ այն կարծիքի, դուք և համոզման վերաբերությամբ, վոր դուք հայտնի՝ անցքի պատճառով կազմել եք. իմ մասին: Իմ նպատակս չե փոխել իմ մասին մեր ունեցած կարծիքը կամ համոզմունքը, վոր ինչպես ասացի, մեզ համար ուղիղ է, բայց ինձ համար — սխալ. այլ այն, վոր ինքս ինձ արդարացնեմ մեր առջև և պաշտպանեմ իմ անհատական իրավունքները: Հուսով եմ, վոր դուք բարեհաճ կզանգե՞ք դեպի ինձ և զնորհ կանեք լսելու: Թույլ կամեք ինձ արդյոք նստել մեր սեղանի մոտ:

Ջազունյանը մայն չհանեց: Նույն մտայլ հայացքով նա նայում եր ուրիշ կողմ:

Ջազուրակին մնաց կանգնած:

— Այդ ել մեր անբռնաբարելի իրավունքն է, վոր յես նույնպես հարգում եմ, — ասաց նա բուրբուլիս չվրդովվելով: — Յես մի մաղի չափ անգամ չեյի նեղանալ և այն ժամանակ, յերբ տեսնեյի, վոր մեր այդ վարմունքը լոկ անքաղաքավարությամբ և Ճշմարիտ ջննտվման ամեն գեղեցիկ մեծանոգի պետք է լինի և ամեն բանի մեջ պետք է գտնեա տակաով վարվել: Յես կատարելապես հպարտանում եմ դրանով: Այս ինքնագովություն չե, այլ ճշմարտություն: Ազնվությունը հենց նրա մեջն է, վոր մարդ չի ծածկում այն, ինչ վոր զգում և մտափում է: Խաղար մարդիկ միայն փախչում են լուսից: Համարձակությունն ազնվյանի բաժինն է: Փոքրիկ, թշվառ մարդիկ միայն վախենում են: Յես արբած եմ, — բայց թիչ ունիմ ծածկելու. առանց իմ ասելու ել այդ յերևում է: Բայց խելքս կատարելապես գլխիս է: Դուք ինձ ասում եք, արհամարհում եք և զուցե զգվում եք ինձնից, բայց այդ չեք ծածկում: Ահա ազնվություն. Յե՛վ յես, իբրև ճշմարիտ ջննտվման,

հարգում եմ ձեզ դրա համար նույնչափ, ինչ չափ վոր կհարգեյի, յերբ տեսնեյի, վոր դուք ինչ արում ե պատվում եք:

Նա վերցրեց գլխարկը, դրեց սեղանի շուրջը դրած աթոռներից մեկի վրա և, ծանր շունչ քաշելով, մի ձեռքով դիմհար ավեց աթոռի մեջքին, իսկ վրաներին X-ի ձև ավեց:

— *VI TAK!*— շարունակեց նա և լսեց:— Գուցե, դուք ինչ այժմ շատ անքաղաքավարի ե կոպիտ եք համարում, —ասաց նա, — յես խանգարում եմ ձեզ հանգիստ հաշելու, այսինքն ընթրելու, և վոչ մի բերան ներողություն չեմ խնդրում ձեզնից: Յես իրավունք ունիմ ներողություն չխնդրելու, վորովհետև դուք պարտավոր եք ինչ լսել: Գրկնում եմ, յես ուզում եմ պաշտպանել իմ անհատական իրավունքներս ձեր դեմ: Այնուամենայնիվ, դուք բոլորովին հանգիստ կարող եք անուշ անել ձեր ընթրիքը, միայն խնդրում եմ, վոր բարեհաճեք ինչ լսել:

Ջազուսյանն այլ ևս չկարողացավ համբերել. նա վեր կացավ և ուզում եր հեռանալ:

— Դուք գնում եք, — կանչեց Ջազուսկին և կանգնեց նրա առջև:— Յես ձեզ չեմ թողնի մինչև վոր չլսեք ինչ:

— Ի՞նչ եք ուզում ինձնից, — բավական կոպիտ կերպով հարցրեց Ջազուսյանը:

— Յես ձեզնից վոչինչ չեմ ուզում, — պատասխանեց Ջազուսկին, — միայն խնդրում եմ, վոր բարեհաճեք նստել և լսել ինչ, վորովհետև, կրկնում եմ, դուք պարտավոր եք ինչ լսել:

— Յես պարտավոր չեմ և չեմ կարող լսել զանազան դատարկաբանություններ, վորոնք դիմու շոգիի արդյունք կարող են միայն լինել:

— Միավրում եք, ազնիվ պարոն, — խստությամբ նկատեց Ջազուսկին. — յես կարծում եմ, վոր դուք անմիտ, յերեխայական ասելությունից ավելի արբած եք, քան թե յես — դիմուց: Խնդրեմ նստեցեք և լսեցեք ինչ:

— Յես չեմ ուզում ձեզ լսել:

— Դուք պարտավոր եք ինչ լսել:

— Յես վոչ վոքի վոչինչ պարտավոր չեմ:

— Ի՞նչ պարտավոր եք... Խնդրեմ նստեցեք: Յես պետք ե պաշտպանեմ իմ իրավունքները:

— Դուք ինչ ծաղրում եք, — կանչեց կատաղած Ջազուսյանը:

— Ձեզ զարմանալի չե թվում, վոր յես ձեզանից իրավունքներ եմ պահանջում, — ասաց Ջազուսկին: — Դարձյալ ասում եմ.

դուք իմ անհատական իրավունքներս վտանակոյի եք արել, դուք իմ պատիվս ձգել եք նրանով, վոր ինձ վրա վատ և սխալ գաղափար եք կազմել: Յեւ ուզում եմ պաշտպանել ինձ:

Ջազուեյանը բոլորովին դարձացավ:

— Զգիտեմ, ճշմարիտ, քե յես այժմ ում հետ դորժ ունեմ, — ասաց նա ուսերը վեր քաշելով:

— Մի վախենա՛ք, դուք խելագարի հետ չունիք դժո՛ւք, — դարձյալ խստությամբ նկատեց Ջազուրսկին, — այլ դորժ ունեք քեհ արած, բայց կատարելապես խելքը գլխին և աղնիվ մարդու հետ, իր պատվին նախանձախնդիր գինավորականի հետ: Խնդրեմ նստեցե՛ք:

— Խնդրեմ ճանապարհ տվե՛ք:

— Խնդրեմ նստեցե՛ք:

— Խնդրեմ հանաւար տվե՛ք:

— Դուք Թոյլ չԹէ տալիս, վոր յես պաշտպանեմ իմ իրավունքներս և գինավորական պատիվս, — մտայլ կերպով հարցրեց Ջազուրսկին:

— Յեթե բանն այդպեղ ընկնի, ի՞նչ տվելի յե պատկանում պաշտպանել իմ իրավունքներս և պատիվս, — առավել ևս մտայլ կերպով պատասխանեց Ջազուեյանը:

Ջազուրսկին ժպտաց:

— Տեսնում եք, մենք չենք հասկանում միմյանց, — մեղմությամբ ասաց նա: — Դո՛ւնե դուք չեք հասկանում ինձ... Յեղ այդ պատճառով յես դարձյալ խնդրում եմ ձեզ, վոր շնորհ անեք նստել և լսել ինձ: Համեցե՛ք: Յես կարճ կկարեմ:

Ծար չկար: Ջազուեյանը նստեց և դեմքը չըջեց նրանից: Նա վհռեց, վոր ինչ էլ ասի Ջազուրսկին, բոլորն անտարբերությամբ լսի:

— Դարձյալ Թոյլ չեք տա ինձ նստել ձեր սեղանի մոտ, — հարցրեց ժպտալով Ջազուրսկին:

— Ինչպես կամենում եք, — ստոնությամբ պատասխանեց Ջազուեյանը:

Ջազուրսկին մոտ քաշեց մի աթոռ, նստեց և, ձեռքը մի քանի անգամ անցկացնելով իր կարճ մազերի վրայով, ծանր շունչ քաշեց:

XXXI

— Վարպեսդի ինձ հասկանա՛ք, — ասաց նա առաջվանից տվելի խանձված ձայնով, — դուք առժամանակ իրերի և յերկվոյթիների վրա պետք է նայե՛ք այնպես, ինչպես յես եմ նայում,

այսինքն՝ — անհատական իրավունքների և համոզմունքների տեսակետից: Զգիտեմ, դուք հասկանում եք ինձ, թե վոչ...

Նրա ձայնը բոլորովին խանձվեց: Նա ծափահարեց և մի շիշ զելթերյան ֆուր պահանջեց:

— Յես մի վատ սովորություն ունիմ, — ասաց նա. — յերբ խմում եմ, ձայնս այսպես խանձվում եմ: — Հա, չգիտեմ, դուք հասկանում եք ինձ, — շարունակեց նա, — բայց յես ձեզ կբացատրեմ, թե անհատական իրավունք և անհատական համոզմունք ասելով, ինչ եմ հասկանում: Ասացի, վոր յուրաքանչյուր մարդ ունի իր անբաժանելի իրավունքների, վորոնք միայն իրեն են վերապահված և վորոնք ուրիշի նույն տեսակ իրավունքներից, յեթե կարելի չե այսպես ասել, մի տեսակ անջատ տարր են կազմում: Այդ — իրավունքները: Այժմ — համոզմունքները: Ասացի նույնպես, վոր յուրաքանչյուր մարդ ունի իր սեփական հասկացողությունը, իր սեփական համոզմունքն իրերի և յերևոյթների վերաբերմամբ, սխալ, թե ուղիղ, ասացի, այդ վոչվոքի դարձն է: Ուրեմն՝ այդ հասկացողությունն, այդ համոզմունքը նույնպես, յեթե կարելի չե այսպես ասել, կրկնում եմ, մի տեսակ անջատ տարր են կազմում ուրիշի նույն տարրից, նույն յերևոյթի վրա ունեցած հասկացողությունից, համոզմունքից: Որինակներով խոսենք:

Նա լցրեց բաժակները զելթերյան ֆրով մեկն — իր, մյուսը Զազունյանի համար, Զազունյանինը նրա առաջը քաշեց, իսկ իր բաժակը վերցրեց, առանց շտապելու խմեց և առանց շտապելու վայր դրեց:

— Խնդրեմ անուշ արեք, յեթե կամենում եք, — ասաց նա, — բաժական սառն ե... A propos, ի դուր դուք չեք շարունակում ընթերել. յես ձեզ, կարծեմ չեմ խանգարում:

Զազունյանը վոչ զելթերյան ֆուրն անուշ արավ և վոչ շարունակեց ընթերել, և վոչ ձայն հանեց, Նա վճռել եր մարտիրոսաբար համբերել:

— Ասացի որինակներով խոսենք, — շարունակեց Զազունյան, յես ընկնելով աթոռի մեջքին: — Վերցնենք... այս սեղանը, վորի առջև նստած ենք յես և դուք: Դուք իրավունք ունիք ասելու, վոր այս սեղանը ձերն է, յես ևս իրավունք ունիմ ասելու, վոր այս սեղանն իմն է, վորովհետև սա վոչ ձերն է և վոչ — իմը, այլ ամենքինը, վորոնք այս հաշարանը կմանեն. բայց վորովհետև այս սեղանն առաջուց դուք եք բռնել, այդ պատճառով, քանի

դուք նստած եք սրա առջև, սա ձերն եւ Տեսնում եք, վոր մեր իրավունքներն իսկապէս հաժաւարազոր են միմյանց, բայց վորո՞վհետեւ, պայմանները, վորոնք — ի դեպ տասած — մեծ դեր են խաղում այսպիսի դեպքերում, ձեր ոգաին են, այդ պատճառով իրավունքը ձերն ե, ուրիշ խոսքով, — այդ ձեր անհատական, անբռնաբարեի իրավունքն եւ Այժմ. — համոզմունքը, Կերցնենք որինակի համար, դարձյալ այս միևնույն սեղանը Դուք կարող եք տեսլ, վոր այն փայտի նշանակութեանը, վորից շինված ե այս սեղանը, ե — ծառ լինել՝ չերկրի տողջնապահութեանը նպաստելու համար կամ այրելու փայտ լինել՝ մարմինը տաքացնելու համար Այդ ձեր հայացքն ե, ուրեմն ե — ձեր համոզմունքն այս սեղանի վրա։ Իսկ յես կարող եմ տեսլ, վոր այն փայտի նշանակութեանը, վորից շինված ե այս սեղանը, յեղել ե ե պետք ե լիներ սեղան, վրան ճաշելու կամ գլխիթայան Զուր խմելու համար։ Այս ել իմ հայացքս ե, ուրեմն ե — իմ համոզմունքը։ Ուրեմն տեսնում եք, վոր տարբեր հայացքներ ունենալով, տարբեր համոզմունքներ ունենք մենք այս միևնույն առարկայի վերաբերութեամբ։ Կոչ յես գործ ունեմ ձեռք համոզմունքների հետ, վոչ դուք — իմ համոզմունքների հետ, ուրիշ խոսքով — յուրաքանչյուրն ունի իր անհատական ազատ համոզմունքը։ Դրանք իմ հիմնական դադափարներն են, վորոնցով յես դեկավարվում եմ կյանքի մեջ։ Դրանք, իմ համոզմունքներով, ավելի դործնական են, իսկ յես դործնական մարդ եմ։

Նա ասի՝ վրա փոքր ինչ գլխիթայան Զուր թափեց, մյուս ձեռքի ափով արորեց ե քսեց ճակատին։

— Զգ' տեմ հայերդ լինչպէս, բայց կան ազգեր, վորոնք չեն սիրում Ֆրանսիացիներին. — դարձյալ շարունակեց նա. — Որինակ գերմանացիները։ Թոքս այդ յերկու ազգերի միջև դոյութեան ունեցող, այսպէս տասած, արեւնական թշնամութեանը չի վերաբերում, վոր հայտնի պատմական-քաղաքական անցքերի արդյունք ե, այլ նրանց մտավոր ե բարոյական կյանքին ե հասկացողութեաններն։ Ինչ ե գերմանացին ե լինչ ե Ֆրանսիացին։ Գերմանացին դադափարի մարդ ե, Ֆրանսիացին իրականութեան մարդ, ուրիշ խոսքով՝ գերմանացին իդեալիստ ե, Ֆրանսիացին — ռեալիստ, գերմանացին մետաֆիզիկ ե, Ֆրանսիացին... լինչպէս ասեմ... Նու, կյանքի մարդ ե, յեթե կարելի չե այդպէս ասել։ Ինքն ըստ ինքնան հասկանալի չե, թե ինչքան տարբերութեան կա վերապահանութեան ե իրականութեան միջև,

խղիւղիւղմի և սեռալիւղմի միջև, մետաֆիզիկայի և կյանքի միջև Ուրեմն և հասկանալի չես, թե ինչու, վոչ մի առնչության չունենալով միմյանց հետ, գերմանացիք պետք և ասի ֆրանսիացուն և փոխադարձ Շիլլերը — այդ յերեւոյն ողբի մեջ շրջող բանաստեղծը, գերմանացի միայն կարող եր լինել, իսկ ֆրանսիացիները միայն կարող եր դուրս դալ Զորան, վոր հաստատ մայր հողի վրա և ման դալիս Բայց վճրն և ուղիղ և վորը սխալ — գերմանացիք, թե ֆրանսիացիք, Հարցը լուծելու համար՝ մարդու վրա պետք և նայել այն տեսակետից, ինչ տեսակետից վոր տեսնում և ճանաչում ենք նրան առարկա կյանքում, այսինքն՝ վոր նա այստեղ կա, վաղը — չե՛ս Ուրեմն՝ յեթե մարդու վրա նայենք իբրև մի ժամանակավոր հողանյութ արարածի վրա, վորին մի, և այն ել շատ կարճ կյանք և արված, վորից հետո նա դարձյալ պետք և հող դառնա, ապա պարզ եր, վոր ֆրանսիացիք ամենուրեք կերպով ըմբռնել և այդ դադափարը և դրա համեմատ ել գործող և կյանքում կամ, ավելի ճիշտ ասած, ոգուտ և քաղում կյանքից՝ բոլորովին հակառակ գերմանացուն։

Նա լցրեց դարձյալ մի բաժակ գելթերյան ջուր և խմեց։ Զազունյանը կարծես չե՛ր լսում նրան։ Առանց ձայն-ձայնուս հանելու նա շարունակ նայում եր ուրիշ կողմ։

— Դուցե ուրք այժմ մտածում եք, — շարունակեց Զազունյան, — թե ինչմե յես, խոսակցությանս նյութը թողնելով, սկսեցի խոսել ֆրանսիացու և գերմանացու մասին և լինչ կապ կա խոսակցությանս նյութի և այդ յերկու ազգերի համեմատության միջև։ Յեթե իսկապես այդպես եք մտածում, ապա յես պետք և ասեմ, վոր սխալվում եք։ Թե վոչ մի կապ չկա խոսակցությանս նյութի և ֆրանսիացու ու գերմանացու համեմատությանս միջև մեծ կապ կա, վոր յես իսկույն կպարզեմ։ Ի՞նչ և ի՞մ խոսակցությանս նյութը։ — Այն, վոր յես ուզում եմ հիմնավորապես ծառայեցնել ձեզ ինձ հետ՝ իմ բոլոր գաղափարներովս և հայացքներովս, իմ բոլոր մտափոր և բարոյական աշխարհովս, վորովհետեւ, վաղեմի ընկերներ լինելով, տեսնում եմ, վոր դուք ինձ բոլորովին չեք ճանաչում։ Պարզելով ֆրանսիացու և գերմանացու միջև յեղած տարբերությունը, ի հարկե, այնպես, ինչպես յես եմ հասկանում, և ցույց տալով ֆրանսիացու համեմատական առավելությունը գերմանացու հանդեպ, ի հարկե, դարձյալ ի՞մ տեսակետից, — իմ նպատակն եր բացառապես շեղում ֆրանսիացու ընտելորության վրա և դրանով թեև անուղղակի, բայց ճիշտ, հիմնա-

վոր գաղափար տալ ձեզ իմ մասին: Առանց հակասելու իմ հիմնական գաղափարներին, այսինքն՝ հարգելով գերմանացու անհատական, անբռնաբարելի իրավունքներն և համոզմունքներն, յես, ինչպես դուք արդեն հասկացաք ինձ, բռնում եմ ֆրանսիացու հոգի, այսինքն իմ բոլոր գաղափարներս և հայացքներս՝ չբխալառող իրերի և յերևույթների, մի խոսքով — կյանքի վրա՝ նույնն են, ինչ վոր ֆրանսիացուներ: Յես կատարելապես հղարտանում եմ, վոր ուսու եմ և անդամ մի հզոր ազգի: յես սիրում եմ իմ հայրենիքը և ազգն, ինչպես իմ հարազատներին, և նրանց փառքի համար, իբրև քաջարի զինվոր, շատ անգամ զնդակին և սրին զեմ եմ ավել կուրծքս և միշտ զեմ կտամ, չխնայելով արյունս և կյանքս արհամարհելով, բայց և այնպես յես մոլեռանդ չեմ: Հարգելով և սիրելով ազգային ինքնուրույնությունս, յես հարգում և սիրում եմ այն ճիշտ, անսխալ հայացքը կյանքի վրա, այն bon sens-ը, վոր ունի ֆրանսիացին և վորին, կրկնում եմ, յես հեռեմ եմ:

Նա դարձյալ ծանր շունչ քաշեց և սկսեց վոլորել իր գեղեցիկ, փոքրիկ ընչացքը:

— Այժմ, կարծում եմ, յես ձեզ բացական մանրամասն տեղեկություն տվի ինձ իսկապես ճանաչելու համար, — շարունակեց նա, — և չեմ կարծում, թե այլ ևս վորևեք բան Մասց պարզելու: Ահա, յես նստած եմ ձեր առջև առանց դիմակի և դուք պարզ, թափանցիկ տեսնում եք իմ հոգին: Արդյոք փոխեցի՞ իմ մասին ձեր կազմած գաղափարը, թե վոչ, — այդ ինձ համար միևնույն է. բայց բացատրելով ձեզ թե ինչ և ով եմ յես, վերահանգնեցի իմ իրավունքները, վերականգնեցի իմ պատիվը: Իմ նպատակս այդ էր միայն: Ինչքան էլ ձեզ այդ ոտաբոսի թվա, բայց ճշմարիտ ջննալմենին իսկապես այդ է հարկավոր միայն, ուրիշ վոչինչ: Սակայն այս էլ վառ չեք լինի, յեթե դուք իմ այս բոլոր ասածներից դուրս բերեյիք մի այնպիսի յեղբրականություն: — վոր յես կատարյալ իրավունք ունեյի... Ելելու ձեզնից ձեր կի՞նն, ինչպես...

XXXII

— Անպիտան, — ձեռքն ամուր խփելով սեղանին, բացակնչեց Ջադոնյանը հայերեն և, բարկությունից զոգալով, վեր կացավ տեղից:

— Իդար դուք այդ բառը չինարեն չասացիք, — ասաց Ջադրսկին ֆրանսերեն և նույն հանդարտ ձայնով, ինչպես խոսում

եր առաջ, — վորովհետեւ դուք գիտեք, վոր յես հայերեն փոքր ի շատե հասկանում եմ: Այնուամենայնիւ, այդ բառն յես իսկույն հանում եմ իմ գլխիցս և քամու յեմ տալիս: Սակայն յես կարծում եմ, վոր կարելի չեր և շտաքանալ, վորովհետեւ հաստատ համոզված եմ, վոր յես գործ ունիմ լուսավորված և քաղաքակիրթ մարդու հետ:

Ջազունյանի համբերությանն անցավ սահմանը: Նա մի կատաղի և զզվանքով լի հայացք ևզեց Ջազորսկու վրա և վճռահանապես գիմեց դեպի դուռը:

Սպասավորը, վոր սեղանի հանած աղմուկից ներս եր շտապել, շտապով մոտեցավ նրան, նախ քան նա դուրս կգնար, և շատ քաղաքավարությամբ հայտնեց նրան, վոր նա շնորհ և արեւ ընթրիքի փողը չվհարել:

Ջազունյանը հանեց գրպանից պատահած թղթադրամը, շրպտեց նրա վրա և ուզեց դուրս գնալ:

— Նա ախր մեռավ, դուք չգիտեք, յես Թափից նամակ ունիմ ևեզ հանձնելու, — կանչեց նրա յետևից Ջազորսկին:

Ջազունյանին վրաները կարծես հանկարծ զամեցին հատակի վրա: Նա կանգ առավ դարձացած, մինչև անգամ վախեցած նայեց նրան արած: Բայց, տեսնելով Ջազորսկու մի տեսակ լրբությամբ ծածկարար ժպտող դեմքը, չհամարաց նրան և դարձյալ ուզեց դուրս գնալ:

— Je vous jure, յես ճշմարիտ եմ ասում. — դարձյալ կանչեց նրա յետևից Ջազորսկին:

Ջազունյանը դարձյալ կանգ առավ. նա յերկմիտ եր՝ համարած, թե չհամարած:

Ջազորսկին, առանց շտապելու, հանեց յերկար թղթապանակը, թղթապանակի միջից սև շրջանակավոր մի ծրար և լուռ ցույց տվեց Ջազունյանին:

Ջազունյանը մոտեցավ նրան:

— Բայց նախ քան այս նամակը ևեզ հանձնելը, — ասաց Ջազորսկին նամակը ևեռքին պահելով, — յես ինձ ստիպված եմ համարում, իբրև ճշմարիտ քննալին, ապացուցել ևեզ իմ իրավունքները հայտնի անցքի վերաբերությամբ, վորովհետեւ...

Ջազունյանն անհանդուստության մի շարժում դործեց:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, — ասաց Ջազորսկին: — Յես շատ մեղմ լեզվով կխոսեմ, վորովհետեւ տեսա, վոր դուք իմ գործ ածած լիւրիչ բառից շատ վրդովվեցիք, թեև այդ բառն իմն չեր, այլ...

ձերը: Այո, պարոն, իբրև հշմարիտ ջենտլմեն, յես ինձ ստիպված եմ համարում ապացուցել ձեզ իմ իրավունքները հայտնի անցքի վերաբերմամբ, վորովհետև տեսնում եմ, վոր դուք, շնայելով իմ վրձք ինչ առաջ տված հիմնավոր, մանրամասն բացատրություններին, դարձյալ ինձ բողոքովիս չեք հասկացել և հայտնի անցքի ուրեմն և ինձ վրա դեռ շարունակում եք նայել առաջվա հայացքով: Շատ ցավում եմ, վոր ինքներդ եք պատահա դառնում ինձ ակամա յերկար խոսելու, շնայելով, վոր սկզբից յես ձեզ ասել էյի, թե կարճ կկարեմ: Կրկնում եմ. իմ նպատակս չե արգարացնել ինձ ձեր առջև, այլ այն, վոր արգարացնեմ իմ իրավունքներս և ձեր պարտականությունն և լսել ինձ:

Կորժան ել ժանր, վորժան ել անտանելի լինել Ջադոնյանի համար այդպիսի մի ակամա խաղալիք լինել Ջադորսկու ձեռքին, նա ստիպված եր յեթե վոչ լսել, գոնե այնքան սպասել, մինչև վոր կատանար նամակը:

— Խնդրեմ շնորհ արեք նստել, — ասաց Ջադորսկին:

Ջադոնյանը շնորհ չարեց նստել, այլ մնաց կանգնած: Լուսու մունջ նա նայում եր ուրիշ կողմը:

— Ձեր ազատ կամքն ե, — ասաց Ջադորսկին: — Այժմ արդեն յես շատ կարճ կկտրեմ: Կխոսեմ միայն ընդհանուր գծերով: — Խոսքս բացառապես կնոջ մասին լինելով, պետք ե ասեմ, վոր յես կնոջ վրա առհասարակ նայում եմ որեկտիվ տեսակետից: Կանանց հմանսխաղալից հետո, այժմ, մեր ժամանակներում, ծիծաղելի չե, ի հարկե, պաշտպանել նրանց իրավունքները: Այդ այդպես: Հետո, — յուրաքանչյուր անհատի վրա յես նայում եմ, իբրև մի ինդուվիդուումի վրա, այդ մեկ, և յերկրորդ՝ յես վոչ մի քաղաքացիական կամ բարոյական որևեց չեմ ընդունում, բացի, այնպես ասած, բնական որենցից, վոր գտնվում ե իրեն մարդու մեջ: Խոսքս, կրկնում եմ, բացառապես վերաբերում ե կնոջ, յերբ նա ամուսին ե: Կինը մինչև այն ժամանակ ե մի տղամարդի ամուսինը, յերբ սիրում ե նրան, բայց յերբ դադարեց նրան սիրելուց և սիրեց մի ուրիշ տղամարդի, այլ ևս անաջինի ամուսինը չե, այդ հաստատ ե: Այդպես ե պահանջում բնական, այսինքն սիրո որենցը, վոր ամենաանխաղ և ամենապարզն ե: Յես այլ ևս չեմ յերկարացնում: Այդ բոլորից դուք կարող եք հետևեցնել այն, ինչ վոր հարկավոր ե: Dixi, յես վերջացրի: Այժմ համեցեք այս նամակը:

Նա մեկնեց Ջադոնյանին նամակը:

Զազունյանն առաւ և շտապեց դուրս գնալ:

Զազորսկին ժպտաց նրա յետևից, վերցրեց Զազունյանի համար լցրած զէլթերյան ջուրը, խմեց, հանեց շէի գինը գրեց սեղանի վրա, վեր կացաւ գլխաբկը ծածկեց և դուրս գնաց Զազունյանի յետևից:

Կես գիշեր եր, Փողոցում անց ու դարձը կտրվել եր, Զազորսկին շտապեցրեց քայլերը և հասաւ Զազունյանին:

— Ինչ՞ա դուք չեք ուղում լսել այն, — ասաց նա, նրա հետ առաջ գնալով, — ինչ վոր, իմ կարծիքով, չեք գտնի այդ նամակում: Դուք ի դուր եք ինձնից փախուստ տալիս, մանավանդ այժմ, յերբ չկա այլ ևս մեր մեջ յերկպառակությունն ձգողը: Մենք կարող ենք աղաջվա նման բարե բարեկամներ լինել, չեթե դուք այդ ցանկանաք:

Զազունյանի կատաղությունը բորբոքվեց, բայց նա կարողացաւ զսպել իրեն և լուռ առաջ անցավ:

— Նա մեռաւ անցյալ տարի, — ասաց Զազորսկին, նրա հետ հաժառաք առաջ գնալով, — Մեռաւ Թոքախաղից... Խնդրեց ինձ, վոր այդ նամակը ձեզ ուղարկեմ և յես, իբրև ճշմարիտ ջնալովմեն, այդ իմ սրբազան պարտականությունը համարեցի: Բայց վորովհետև ինձ հայտնի չեր ձեր ուր լինելն, այդ պատճառով յես սրբությամբ պահեցի այդ նամակը, մինչև վոր բաղդը կամ աջող դեպքն այս գիշեր հանդիպեցրե, մեզ միմյանց և յես շնորհ ունեցա այդ սրբազան ավանդն իմ ձեռքովս ձեզ հանձնելու, թեև առաջ եյի ուղում հանձնել, այն ժամանակ, յերբ յես ձեզ բարևում եյի, բայց դուք ինձ... չեյիք տեսնում: Յես կատարեցի իմ պարտականությունս: Իսկ այժմ — adieu, Je vous souhaite le bon soiffer.

Նա գինջորական պատիվ տվաւ, յերկարաճիւս կոչիկների կրունկները խփելով իրար զընգացրեց խթանները, դարձաւ, կանչեց դատարկ անցնող մի կառք, առանց շտապելու գնաց նստեց և հեռացաւ:

XXXIII

Զազունյանը չիմացաւ ինչպես հասաւ հյուրանոց և բարձրացաւ վերև: Բաց արեց իր սենյակի դուռը, մտաւ, մթության մեջ խաբաւփեցով, մոտեցաւ սեղանին և վրանց մոմը Մինչև մոմը պայծառ լույս կտար, նա վերցրեց ցիխնորը և համարյա չարտեց սեղանի վրա, հանեց վերարկուն, ձգեց աթոռի վրա և Զազորսկուց ստացած ծրարը մոտեցրեց լույսին: Ծրարը պահված եր

շատ մաքուր. կարծես հենց նոր եյին փակել: Նրա վրա վռչինչ չկար գրած: Սե շրջանակը հանկարծ մի տեսակ ազդեց Զազուհյանին: Դողդոջումն ձեռքով պատտեց ծրարը, հանեց պոստի նախապես սև շրջանակավոր, աշխիվ թուղթը և կարդաց կնոջ, ըստ յերեսոյթին, հմուտ, բայց թույլ ձեռքով գրած հետևյալ տողերը.

«Ազաշում եմ, նախ քան կարդալը, մի պատուեք և դնե՛մ մի շարտեք այս նամակը: Այս տողերն չես գրում եմ մահվան անկողնում: Ի՞նչ նպատակով: Դուք կհասկանա՞ք ինձ, յեթե ձեզ ասեմ, վոր ձեզ և Անուշիկ թողնելով յես ինձ կենդանի գերեզման դրի: Յես սիրում եյի նրան, բայց արդեն շատ ուշ էր, յերբ իմացա, վոր խաղովի եմ... Աստված նրա հետ: Լսեցի Անուշիկ մահը: Վհ, վհ, յերեք մի կարծեք, թե անվանս և պատվիս հետ՝ յես ծախեցի և մայրական զգացմունքներս: Այդ անկարելի յե: Ասածուն և միայն հայտնի թե վորքան յես ասանջվի եմ... Կներե՞մ արդո՞ք նա ինձ: Հոյս ունեմ, յեթե միայն... դուք կներեք ինձ: Կերջին և ամենաջերմ փափագս այդ ե: Այնուհետև յես հանգիստ կմեռնեմ որհնելով ձեր անունը...»

Նամակը վռչ ստորագրություն ուներ, վռչ թիվ և վռչ գրված էր, թե ում և ուղղված:

Զազուհյանը նամակը կարդալիս չզգաց, թե ինչպես Զազուհիկո պատահառած կատաղությունն խողառ չգացաւ: Մի տեսակ պայծառ զգացմունք կամաց-կամաց սկսեց լուսավորել նրա մտայլ հոգին: Ամեն, կատարելապես ամեն ինչ մոռանալով, նրան թվում էր, թե ինքը սովամոռն և բարձր, բարձր, և զգում էր, թե ինչպես իր սիրուն՝ ազատ ամեն տեսակ յեսական զգացմունքներից՝ բարախում և մեղմ, տխուր, բայց սրբազան յերջանկությամբ: Յեմ իբրեւ, ի՞նչը կհասներ ներման այն վեհ զգացմունքին, վոր վորպես փրկության կաթիլներ, ցողում և մարդկային քարացած սրտի և հոգու վրա... Մոլորված կինը խղճի տանջանքների տակ՝ վերջին անգամ դարձյալ դեպի նա յե դառնում—դեպի իր ամուսինը և մահվան անկողնում պարզելով նրան իր դողդոջուն ձեռքերը ներումն և հայցում...

Զազուհյանի աչքերը լցվեցին արտասուքով:

Յերկար ժամանակ, կարծես արձանացած, նա կանգնած էր սեղանի առջև նամակը դողում էր նրա ձեռքում և նրա աչքերը չեյին հեռանում նամակից:

Շուրջը և դուրսը կոտարյալ լուսթյուն էր տիրում:

Հանկարծ դռան մոտ մի թեթև շրջառն նրա ուշադրությանն իր կողմը դարձրեց։ Նա արագ դարձավ դռան կողմը և ակամա յետ ու յետ գնաց։ Այն, ինչ վերայ ընկած չէր, ներկայացավ նրա աչքերին, տեսիլ միայն կարող եր լինել, ուրիշ վոչինչ...

Նա աչքերը փակեց և ձեռքը լավաճարեց դեմքի տոջն, կարծես դեմքից մի բան քշելով։ Աչքերը նորից բաց անելով, նայն տեսիլը ներկայացավ նրան դռան մոտ կանգնած։

Հանկարծ նա մի քանի քայլ առաջ վազեց, կարծես մեկն յետեից հրեց նրան, հանկարծ կանգ առավ և ձեռքերը տարածեց դեպի տեսիլը։

— Մ՛մա, — բացականչեց նա։

Տեսիլը շարժվեց և ընկավ նրա գրկին։

— Մ՛մա, — շնչաց Ջազուշյանը։

Նրանց շրթունքները հանգան իրար վրա։

— Մ՛մա... թնչպես... այս կես գիշերին... ինչ մոտ...

— Ջ՛գրեմ... չ՛գրեմ, — շնչաց Մ՛ման, ամուր սեղմվելով նրա կրծքին։

— Մ՛մա..., — կրկնեց Ջազուշյանը, — մթթե այս յերազ չե։

— Յերազ... մե, յերազ... Յեվ Մ՛ման իր սիրուն գլուխը, վորից ընկել եր շալը, ավելի սեղմեց նրա կրծքին։

Ջազուշյանի ձեռքերն անզգայաբար գրկեցին նրա ճկուն իրանը, շրթունքները կպան նրա փայլուն մազերին։

Մի կարճ միջոց յերկուսն ել վոչ մի խոսք այլ ևս չկարողացան արտասանել։ Ջազուշյանն իր կրծքի վրա զգում եր Մ՛մայի դեմքի շերտաթյունը, Մ՛ման լսում եր Ջազուշյանի սրտի արագ զարկը։

Վերջապես կամաց-կամաց Ջազուշյանն սթափվեց. նա մի տեսակ անմիտ հայացքով նայեց շուրջը, զգուշութամբ թողեց Մ՛մային և կամաց հեռացավ նրանից։

— Գնա՛ այստեղից, Մ՛մա, — ասաց նա խուլ ձայնով, աշխատելով չնայել նրան։

Մ՛ման միայն անմեղ, անհուն յերջանկութամբ ժպտաց և լուռ տարածեց դեպի նա իր զոզոռյուն ձեռքերը, կարծես նրան դարձյալ իր գիրկն եր կանչում։

— Մ՛մա գնա՛ այստեղից, — կրկնեց Ջազուշյանը։

— Ո՛ւր։

— Ձեր տուն։

— Ինչ՞ա։

Յեւ վախենում եմ:

— Ո՞ւրից...

— Բեզնից... քեզնից... դնա:

— Արսէն...

— Գնա, դնա ազաչում եմ:

— Դու կփախչես:

— Յեւ քո սարուկն եմ, Եմմա:

— Գփախչես, կփախչես, Արսեն... հաղիվ հաղ դաչել եմ քեզ...

— Եմմա, հազառում ես, վոր յես սիրում եմ քեզ:

Եմման ձեռքերը տարածած մի քայլ առաջ վազեց:

— Ի՞նչ ասացիր... դու... ինչ... սիրում ես. ախ, աստված իմ, այս ինչ լսեցի... Իսկ յես քեզ վճռքան եմ սիրում...

— Ուրեմն դնա... այս անգամ դնա:

— Թող մի փոքր ել մնամ, Արսեն:

— Ձե, չե, Եմմա, ազաչում եմ դնա, դնա խելոյն:

Եմման մի հուսահատական շարժում դործեց:

— Ո՞ւր դնամ, — ասաց նա: — Ձե վոր յես այստեղ դրախտակն եմ: Ահա այստեղ ինձ համար խելով կնստեմ, վոչ կխոսեմ, վոչ ձայն կհանեմ, վոչ ինչ չեմ անի... միայն թող վոր նայեմ քեզ:

— Իմ սիրույս համար. Եմմա...

Այն աստիճան տանջանքով և աղերսանքով ելին արտասանված այդ բառերը, վոր Եմման այլևս չկարողացավ հակառակել: Նա միայն նախ լուռ ու անթարթ նայեց Զաղունյանի աչքերին, հետո կամաց լուռ յեկավ և կամաց գնաց գեղի դուռը: Դռան մոտ նա հանկարծ կանգ առավ և ճակատը սեղմեց դռանը:

— Ախ, չեմ կարող, չեմ կարող, — աստիճակ հուսահատությամբ կանչեց նա:

— Իմ սիրույս համար, Եմմա, — կրկնեց Զաղունյանը:

— Գոնե յերգվիր, վոր չես դնա:

— Մթթե ինձ չես հազառում, Եմմա:

Եմման դուրս վազեց:

Մոտ քառորդ մաս Զաղունյանը կանգնած եր տրձանացած՝ աչքերը դռանը հառած: Ի՞նչ եր զգում և թիչ եր մտածում նա... Հանկարծ նա մտածեց, վոր կես գիշերից անց ե, վոր Եմման ամենայն հաշիւանակամությամբ մինակ եր յեկել, վոր փողոցներում հազար ու մի կասկածավոր մարդիկ են շրջում, վոր...

Սենթի նման վեր թռավ տեղից, հենց այնպես գլխարաց դուրս վազեց փողոց և նայեց այս ու այն կողմը: — Ո՞վ կար կամ

այն մթության մեջ մի պետք է յերևար: Նա վաղեց Մարկոսյաններէ տան կողմը: Ծանապարհին վոչ մի մարդ չպատահեց: Նա հասավ Մարկոսյաններէ տանը, նայեց դռանը, — փակ էր: Նայեց բարձր լուսամուտներին — ճրագի լույս չկար: Յերկար ժամանակ չեր իմանում հեռանմ, թե մնա. արդյոք Նման հասկէ ետուն և ներս եմտել, թե դեռ ճանապարհին ե... արդյոք ճանապարհին մարդիկ պատահեցին, արդյոք... Սաստիկ յերկյուղն ու հուսահատութիւնը պաշարացին նրան. միևնույն ժամանակ նա սաստիկ կատաղեց իր դեմ, վոր այդ կես գիշերին Նմային մենմենակ ճանապարհ ձգեց:

Յերկու ժամից հետո, վոչ մեռած և վոչ կենդանի վերադարձավ հյուրանոց, մտով իր սենյակը և ընկավ մահակալի վրա: Յերկար ժամանակ պառկած եր անշարժ, հետո հանկարծ վեր ցատկեց տեղից և չռած աչքերով նայեց այս ու այն կողմը:

— Զինի՞ թե այս բոլորն յերազ եր միայն, — ասաց նա ինքն իրեն:

XXXIV

Հետևյալ որը, յերբ նա աչքերը բաց արեց, տեսավ Զաքարին սեղանի մոտ նստած:

— Զաքար... Ընչ կա, Ընչ ե պատահել, — կանչեց նա սաստիկ վախեցած, տեղից խկույն վեր թռչելով:

— Ընչ պետք է պատահի, Ընչպես ես վեր թռչում, — զարմացավ Զաքարը, վեր կենալով և մոտենալով նրան: — Յես պետք ե քեզ հարցնեմ, թե ինչ ե պատահել, վոր այդպես առանց հանվելու յես քնել: Յերեի արբած ես յեղել:

Զաքարյանը ազատ շունչ քաշեց. կարծես մի ծանր, անտանելի ծանր բեռ ընկավ նրա սրտից: Նա նայեց իրեն, և տեսավ, վոր, իրավ, առանց հանվելու յե քնել: Գիշերվա անցքը նորից սկսեց մտատանջել նրան, թե արդյոք այն իսկապէս յերազ եր, թե իրողութիւն:

— Համարյա, — պատասխանեց նա վոչ խկույն: — Բայց այս Ընչ ե. այս ժամանակ դու իմ սենյակում:

— Իհարկե, կգալմանս, քանի վոր մոռացել ես, թե մեզ Ընչ ես ասել և ինչ ես խոստացել, — ասաց Զաքարը: — Անցյալ որը մեզ ասում ես, թե մեկ կամ յերկու որից պետք է հեռանաս և խոստանում ես հեռանալուց առաջ այցելել մեզ, այն ինչ յերեկ բոլորովին վրտք չես դնում մեր տուն: Յերեկ յերեք անգամ յեկա այստեղ, բայց վոչ մի անգամ ել քեզ այստեղ չգտա: Այսօր ել

վախենալով, թե մի գուցե մեզ մոռացած լինես և ասանց մեզ տեսնելու հետանաս (դու այնպիսի մարդ ես, վոր դարձանալի ել չես, յեթե այդպիսի բան անես), ահա այսպես վաղ-վաղ դալիս եմ քեզ մոտ: Ասենք, ել ինչ վաղ ե, քանի ժամանակ ե նստած եմ այստեղ:

— Ի՞նչ ես ասում, — դարձացավ Ջաղունյանը:

— Այհ, ձո անհանգիստ չեյի անի քուեղ, մանավանդ վոր տեսնում եյի ուշ ես պատկել քնելու, վորովհետև յեթե վաղ պառկած լինեյիր, ինչքան ել արթած լինեյիր, դարձյալ ժամանակ կդառնեյիր հանգիստ և դուռը փակելու: Բայց այդ չես, Արսեն. ահա ինձ ինչ ե հետաքրքրում: Այս թնչ ե:

Նա վերցրեց սեղանի վրայից մի թուղթ և ցույց տվեց Ջաղունյանին:

Ջաղունյանը նայեց և ցնցվեց. կնոջ նամակն եր, վոր թողել եր սեղանի վրա և վորի գոյութունը բուրբուլիս մոռացել եր:

— Ի՞նչ ե, — հարցրեց նա իր կողմից, ինքն ել չիմանալով, թե ինչ ե ասում:

— Այս նամակը, Ներիւր, վոր հետաքրքրութունս չկարողացա դադել և կարգացիւ Ո՞ւմ ե գրած:

— Ինձ:

— Ո՞վ ե գրել:

— Գինս:

— Դու կի՞ն ունես:

— Ունեյի:

Ջաղարը դարձանքից ապուշ կտրած՝ նայեց Ջաղունյանի աչքերին:

— Հետո, այստեղ մի անուն կա, — ասաց նա, նայելով նամակին:

— Անուշ... թվ ե:

— Աղջիկա:

— Ուրեմն դու համ կի՞ն ես ունեցել, համ աղջիկ:

— Այո:

Ջաղարը նամակը դրեց սեղանի վրա և ձեռքերը զարկեց իրար:

— Ահա թե ում համար ե ասված՝ մարդը գիշերից ել մութ ե, — ասաց նա: — Յերբեք մոքովս ել չեմ անցկացրել, թե դու կարող ես ամուսնացած լինել և զավակ ունենալ: Իսկ դու ինչ՞ու եյիր այդ բանն ինձանից ծածկում: Դու մի ամբողջ սոման, մի

ամբողջ պատմութիւնն եւ ունեցել և ինձ վոչ մի խոսք չեա՝ ասելու
Այդ ներքիլք յե քեզ, մեր բարեկամութեանը, մեր յեղբայրութեանը,
Ապա թնշպեա չնեղանամ քեզանից, թնշպեա չնեղանամ Մհ...

Նա ձեռքը թափահարեց և նստեց սեղանի մոտ:

ՋազուՆյանը կանգնած եր անշարժ:

Կարճ ժամանակ լռութիւնն արեց:

— Յժրբ եւ ստացել այս նամակը, — հանկարծ հարցրեց Ջա-
ջարը:

— Յերեկ գիշեր, — պատասխանեց ՋազուՆյանը:

— Գիշերը... Ումից...

— ՋազուՆյանը:

— ՋազուՆյանը, — խիստ զարմացով Ջաջարը:

— Այո:

— Հետո՞:

— Հետո թնշ, — ասաց ՋազուՆյանը, նստելով մահապալի
վրա:

— ՋազուՆյանը ինչ՞ա պետք ե ստանայիր այս նամակը. թնշ
եր շինում նրա ձեռքին:

— Կինս նրան եր սիրում:

— ՋազուՆյանը, — բացականչեց Ջաջարը:

— Այո:

Ջաջարը բոլորովին ապուշ կտրեց:

— Աստված ե վկա, Արսեն, յես վոչինչ չեմ հասկանում, —
ասաց նա վեր կենալով և մոտենալով նրան: — Հետո, հետո ինչ, —
անհամբերութեամբ հարցրեց նա: Գառմիր, թե աստվածդ կսիրես:

— Ինչ պատմեմ, արդեն պարզ ե, — ասաց ՋազուՆյանը: —
Կինս սիրում եր ՋազուՆյանը: — Թողեց ինձ և փոքրիկ աղջկան
և հեռացավ նրա հետ: Մի տարուց հետո աղջիկս մեռավ, իսկ յես
անձնատուր յեղա ճանապարհորդութեան, վիշտս ճոռանալու հա-
մար: Այսօրն ժամանակ վոչ մի անգեկութեան չունեյի կնոջս
մասին և չեյի ել ուզում ունենալ, բայց յերեկ գիշեր ճաշարու-
նում ՋազուՆյանին պատահամբ հանդիպեց ինձ և սովեց այդ նա-
մակը: Այս ե բոլորը:

Ջաջարը բերանը բաց նայում եր նրան: Նրա դեմքի վրա
այս անգամ յերևում եր աստիկ կարեկցութեան:

— Ինչ թշվառ մարդ ես, — վերջապես ասաց նա հոտաչելով
և նամակը նորից վերցնելով սկսեց մտածել կարգալու: — Ինչ թշ-
վառ ե և այս կինը, — ասաց նա, նամակը կարդալուց հետո, աչ-

քերը չհեռացնելով նրանից: — Ուրեմն այդպես, է՞ր, — կարե լուս-
թյառնից հետո, ասաց նա: — Հիմա յեմ հասկանում, թե ինչ՞ա դու
սքնպես խոսյա ելիր տալիս Ջազորսկուց. դու մի տախ ձեր մեջ
մի այդպիսի բան ե յեղել... Բայց Ջազորսկին, Ջազորսկին... Ինչ
կկարծեյի, թե նա այդ աստիճան ստոր կերպով կվաճի քեզ
հետ... Իսկ քո կինն ել, բարեկամ, ինչպես յերևում ե, ներքի ինձ,
լավ պատու չի յեղել: Յես Ջազորսկուն այնքան չեմ մեղադրում,
վորքան նրան: Յեթե նա լավ...

— Ի սեր տառնո, Ջաքար, թողնենք այս խոսակցությանը
և մոռանանք ամեն բան, — ասաց Ջազունյանը, վեր կենալով
տեղից: Նրա համար չափից դուրս անտանելի յեր խոսել այդ մա-
սին, մանավանդ Ջաքարի հետ, վորին բազդը, թեև իրենից առ-
այժմ ծածուկ, վիճակել եր նայն դերը կատարելու, ինչ դեր վոր
կատարում եր այդ բանում ինքը — Ջազունյանը:

— Բայց մի բան, — ասաց Ջաքարը: — Այս յժրը ե պատահել:

— Ի՞նչը, մահը... Անցյալ տարի...

— Անցյալ տարի... Զո, յես այդ չեմ ա...

— Ասացի թողնենք այս, թողնենք:

Կարե ժամանակ լուսթյան տիրեց:

— Բայց դու ներձեմ ես նրան, — հանկարծ հարցրեց Ջաքարը:

— Ներում եմ:

— Անկեղծ սրտով:

— Բոլորովին անկեղծ սրտով:

Ջաքարը դարձյալ կարեկցությամբ նայեց նրան:

— Ենդ՞ Արսեն, — ասաց նա:

Ջազունյանը հոնքերը կիսեց:

— Ինձ մի խղեա, — խուլ ձայնով ասաց նա և հանեց սյուր-
տուկը վորպեսզի լվացվի: — Ժամը քանի՞սն ե:

Ջաքարը հանեց ժամացույցը և նայեց:

— Պահ, շուտով տասնեմեկը կլինի, — կանչեց նա անհանգըս-
տությամբ: — Յես պետք ե դնամ ախր հիվանդանոց. քնելը ինձ
եժան չնստեց: Շտապեմ: Բայց, լսիր: Արսեն, ինչ եմ ասում:
Ի սեր աստծո, դնա մեր տուն. ճաշին մեզ մոտ կլինես: Այսօր,
ինչպես տեսնում եմ, դու բոլորովին միաց ել շունես մեկնելու: Զե:

— Այսմը. չե, այսօր չեմ կարող, — պատասխանեց Ջազուն-
յանը:

— Ուրեմն, ինչ ուզում ե քնի, ելի մի քանի օր կմնա այս-
տեղ:

— Զգիտեմ... գուցե...

— Հա, հա, մեա, թե տառապանքդ կսիրես, մեա, — ասաց Զաքարը, գլխարկը ծածկելով։ — Իսկ այսօր, հենց հիմա, հազնվելուց հետո, գնա մեր տուն։ Ժամը մեկին կամ յերկուսին ել յես կվերադառնամ։ Առ այժմ ցտեսություն։ Անպատեհառ գնա։

Յեվ նա շտապով դուրս գնաց։

Զաղունյանը ախուր հայացքով նայեց նրա յետևից։

— Թշվառական, ի՞նչ ես ինձ այդպես ստիպում, — ասաց նա։ — Յեթե զիտենաո, թե ով եմ յես... Բայց չեմ, չեմ, քո անկեղծ հավատը կփրկե քեզ...

Լվացվելուց հետո նա հագուստը փոխեց, վորովհետև անկողնում բավական ճոճվել էր։ Հազնվելուց հետո նա դեռ չէր վճռել՝ գնա՞նք Նմմայի մոտ, թե վու՞ր։ Բայց վորովհետև գիշերվա հանելուկը նրան քանի գնում, ավելի յեր մտատանջում, այդ պատճառով նա այլևս յերկար չսպասեց և վճռեց գնալ։ Հանելուկն ուղում եր շուտով լուծել։

Նա ծածկեց ցիլինդրը և դուրս գնաց։

XXXV

Նա նոր եր մտել հյուրասենյակը, յերբ հանկարծ յերեխայի նման ներս վազեց Նմման և ուղղակի փարվեց նրա վզովը, կանչելով՝

— Արսեն... դու չե՞ս փախել, դու չե՞ս փախել։

Յեվ նախքան Զաղունյանը ուշքի կգար, նա ամուր համբուրեց նրա ականջի մոտ և բաց թողեց նրան։

— Մ՛մա, Մ՛մա, — ջնջաց Զաղունյանը սարսափած։ — Դու մոռանում ես, վոր յես ձեր հյուրն եմ, վոր յես իմ բարեկամին տանն եմ գտնվում...

— Ի՞մ ի՞նչ գործն ե, — մի տեսակ չարաճճի, միամիտ ժպտով ասաց Նմման։ — Կարծես թե այդ ինձ համար վորեւե նշանակություն ունի... Յես քեզ եմ սիրում, դու ինձ ես սիրում, պրծանք գնաց... միթե դրանից դուրս աշխարհիս յերեսին ուրիշ բան գոյություն ունի մեզ համար։ Յերեկ գիշեր ինձ զբախտից դուրս արիր, ուղարկեցիր այս դժողքը, հիմա դրախտն այստեղ ես բերել և դարձյալ ինչ վոր հիմար բաներ ես հիշեցնում։ Ի՞նչ եմ անում։ Զաղունյանը բուրբուրվին սարսափած նայում եր նրան։

— Ուրեմն այդ հշմարիտ ե, — ջնջաց նա։

— Ի՞նչը։

— Վոր յերեկ գիշեր դու ինձ մոտ եյիր:

— Ախ, քեզ Թլ այդ յերազ ե թվում, — կանչեց Սմման ուրախ կրկնալով: — Յերեսկայիր, յես ել վոչ մի կերպ չեմ ուզում համատալ, թե յերեկ գիշեր քեզ մոտ եյի, այնինչ ախր իսկապես քեզ մոտ եյի: Ի՞նչ եյիր անում դու, յերբ յես մոտ քեզ մոտ... յես վոչինչ, վոչինչ չեմ հիշում, միայն այն եմ հիշում, վոր դու... վոնգեցիր ինձ:

Նա յերեսկայի նման խնդաց:

Զազունյանի լեզուն կարծես կապվել էր. նա միայն անթարթ նայում էր Սմմայի գեղեցիկ, չարաճճի գեմքին:

— Ի՞նչ ես ինձ այդպես նայում, — կանչեց Սմման, ավելի խնդալով: — Վա, մի նայիր ինձ այդպես, ծիծաղս դալիս ե...

— Բայց այն կես գիշերին ինչ՞ա յեկար, Սմմա, — հարցրեց Զազունյանը, վոր ինքն ել չէր իմանում, թե ինչ ե ասում:

— Ինչէ՛ւ յեկա, — դժգոհությամբ կանչեց Սմման: — Ի՞նչ ե նշանակում ինչէ՛ւ յեկա:

— Այսինքն ուզում ես ասել՝ ինչպե՞ս յեկար, ինչպե՞ս չըվախեցար:

— Ախ, այդ ել հարցնելու բան չե: Ի՞նչ ե նշանակում թնչպես յեկար, թնչպես չվախեցար: Միթե՞ դու ինձ այն դրության մեջ եյիր ձգել, վոր յես վորեւե բանից վախենայի: Յեթե մինչև անգամ գիտենայի, վոր ճանապարհին միլիոնավոր գաղաններ կդատահեն, դարձյալ կգայի Յերեսկայիր. անցյալ որը հանկարծ, անսպասելի կերպով հայտնում ես, թե մի կամ յերկու որից հետո, այսինքն՝ յերեկ կամ այսուր անպատճառ պետք ե հեռանա աստեղից, յես խնդրում եմ, վոր հեռանալուց առաջ այցելես մեզ, իսկ դու... Յերեկ ամբողջ որը սպասում եյի, սպասում, — մեր ե... Այլ ես համբերություն կմեմ, ինքդ ասա, այլ ես կարճդ եյի համբերել, Ձեմ կարող ասել, թե ինչպես առնջվում եյի յես, վոր մտածում եյի, թե դու կարող ես, առանց ինձ տեսնելու, հեռանալ այսպեղից կամ արդեն հեռացած կլինես: Յես պարզապես խելագարված եյի: Կես գիշերին ինչպես յեկա քեզ մոտ, — ինքս ել չգիտեմ, միայն յերբ սենյակիդ դուռը բաց դուս ե, ներս մտնելով, քեզ ասա այնտեղ... Ա՛խ, յեթե իսկույն մեռնեյի ել, միևնույնը կլիներ ինձ համար... Բայց վճռան անխիղճ վարվեցիր դու ինձ հետ, Արսեն. հենց նոր մտել եյի, իսկ դու իսկույն վոնգեցիր ինձ:

— Բայց թնչպես հասար տուն, — հարցրեց Զազունյանը:

— Ի՞նչպէս հասաւ... Քաա, այ, այնպէս, ինչպէս թոչում են ծանրը — Բը՛ռռռ... Հալատա, յես թեք ունեյի... ինչպէս թեթե թոչում եյի: Հիմա ել կարող եմ թոչել, գիտեալ: Կուգիս թոչեմ: Իբազ, նա թաւի և փարփեց Զաղունյանի վզովը:

— Եմմա, Եմմա, — դարձյալ սարսափած շշնջաց Զաղունյանը և ազատփեց նրա գրկից: — Ի՞նչ ես անում:

— Թոչում եմ, — կանչեց Եմման կրկնաւով:

— Բայց այդ թոխչեները շատ վատնազւոր են:

— Ի՞նչ անեմ... յես թեք ունեմ և թոչում եմ...

— Եմմա...

— Ախ, անունս այդպէս մի արտասանիր, չեմ սիրում... այ, այնպէս խոսիր ինձ հետ, ինչպէս յես եմ քեզ հետ խոսում:

— Այստեղ մարդ կարող և մանել, Եմմա, քիչ հանգիստ:

— Ո՞վ կմանի, մի կարող և մանել... Թող թեկուզ հենց մանեն, թնչ և վոր:

Զաղունյանը բոլորովին շփոթփել էր, նա չգիտեր ինչպէս հանգստացնել Եմմային, վորը մի կատարյալ շարահճի յերեխա յեր դարձել:

— Թե սիրում ես ինձ, Եմմա, հանգիստ, — կամաց արտասանեց նա: — Բո տեղ յես եմ վախենում:

— Վախենում... Տե՛ր աստված, դա միշտ տարորինակ բաներ և ասում... Ի՞նչ և նշանակում վախենում... մի՞թե մենք վորեկ բանից կարող ենք վախենալ, յերբ միմյանց մոտ ենք, Ո՞ւմից կամ թնչից պետք և վախենանք:

— Մեր խղճից, Եմմա, մեր խղ...

Եմման ձեռքով իսկույն փակեց նրա բերանը:

— Մի, մի, — կանչեց նա շնչասպառ, — այդ խոսքը չեմ ուզում...

Զաղունյանը տեսավ, թե ինչպէս նրա զվարթ, պայծառ, կենդանությամբ շնչող դեմքը մի ակնթարթում դունատփեց:

— Ուրեմն տեսնո՞ւմ...

Եմման ավելի պինդ սեղմեց ձեռքը նրա բերանին:

— Լո՛ր, — շշնջաց նա: — Ի՞նչ եմ անում դժողքը, յերբ դրախտի մեջ եմ... Լո՛ր, — նա ձեռքը հեռացրեց Զաղունյանի բերանից և, դնելով իր շրթունքներին, շշնջաց, — սո՛ւ, սո՛ւ... Ի՞նչպէս անցրի՛ր գիշերը, — հանկարծ հարցրեց նա առաջվա ուրախ և զվարթ ձայնով:

Զաղունյանը շատ տխուր նայեց նրան և նստեց:

— Շատ վատ, — ասաց նա վոչ խնդոյն:

— Ախ, ինչ՞աւ այսոր շարունակ այդպիսի վատ բաներ ես ասում, — խիստ դժգոհությամբ կանչեց Սմման: — Բայց տալ մեկ ասա տեսնեմ, թե ինչաւ գիշերը վատ պետք ե անց կացնեիր, — հանկարծ ասաց նա, նստելով նրա կողքին, մոտիկ մի ուրիշ աթոռի վրա:

Ջազուսյանը դարձյալ նայեց նրան:

— Իսկ դու թնչպեա անցկացիր, — պատասխայեց նա, տեղ, հարցրեց նա:

— Ձե, դեռ դու ինձ պատասխանիր, թե ինչ՞աւ գիշերը վատ պետք ե անցկացնեիր:

— Վորովհետեւ այն կես գիշերին քեզ մենակ ճանապարհ դրի ե չգիտեիր, անվտանգ տուն հասար, թե վոչ:

— Հա, հա, հա, — բարձրաձայն սկսեց ծիծաղել Սմման: — Ինչ՞աւ ինձ մենակ ճանապարհ դրիր:

— Խելքս գլխիմ եր, Հետո, յերբ հանկարծ հիշեցի, թե ինչ աններելի սխալ եմ գործել, խնդրեմ խնդիր նման դուրս վազեցի ե յեկա մինչեւ այստեղ, ձեր տուն: Բայց ել թնչ կրգներ. վոչ իմացա, թե դու անվտանգ տուն ես հասել, վոչ ել իմացա, թե ճանապարհին քեզ վորեւէ վտանգ ե պատահել, ե այնպեա ել վերադարձաւ Ամբողջ գիշերն աչքս չեմ խփել: Առավոտյան հազիվ հազ քունս յեկել եր ե հենց այնպեա առանց հանդիւլու ել քնել եմ:

— Հետո, — հարցրեց Սմման, վոր հազիվ զսպելով ծիծաղը, շարունակ նայում եր նրան:

— Հետո թնչ, Մեկ ել աչքերս բաց եմ անում տեսնեմ Ջաքարը նստած ե սենյակում: Սկզբում խիստ վախեցա. կարծեցի, թե գիշերն անպատճառ քեզ մի բան ե պատահել ճանապարհին, վոր յեկել ե ինձ մոտ, բայց վոր իմացա, թե նա միայն ինձ հրավիրելու չե յեկել, ապա շունչ քաշեցի:

— Հա, հա, հա, — ազատություն տվեց Սմման իր ծիծաղին: — Բայց վճրտեղ ե յերազը. ել վճրտեղից եր իմ այցելությունը քեզ յերազ թվում:

— Ի հարկե, յերազ եր ու յերազ, քանի վոր վոչ մի ակներև փաստ չկար, վոր հաստատեր, թե դու գիշերն խնդապեա այցելել ես ինձ: Ահա հիմա միայն իմացա, վոր այդ յերազ չի յեղել:

— Հա, հա, հա, — դարձյալ ծիծաղեց Սմման: — Բայց չեթե իսկապեա յերազ լիներ միայն, այն ժամանակ թնչ կանեիր, — հանկարծ հարցրեց նա ե հետաքրքրությամբ նայեց Ջազուսյանի դեմքին:

— Ի՞նչ պետք և տեսիլի, — չիմանալով ինչ պատասխաներ, ասաց Ջազունյանը։ — Կհեռանայի, — հանկարծ դուրս թռավ նրա բերանից։

— Առանց ինձ տեսնելու, — շտապով հարցրեց Սմման, ավելի հետաքրքրությամբ նայելով նրա դեմքին։

— Վոչ, քեզ պետք և տեսնելի։

— Ինչու, — կրկնապատիկ հետաքրքրությամբ հարցրեց Սմման։

Ջազունյանն ուզում էր հայտնել իր նախորեն կազմած ծրագիրը, վորի համեմատ նա վերջին անգամ պետք և տեսներ Սմմային, բացատրել նրան իրենց դրությունը, — բայց... չկարողացավ։

— Հրաժեշտ տալու, — պատասխանեց նա միայն։

— Ի՞նչ, — դարձացած յերկարացրեց Սմման, զուխն տռաջ տանելով դեպի նրա դեմքը։ — Հրաժեշտ տալու...։

Ջազունյանը շփոթվեց նրա համառ հայացքից։

— Այո, — պատասխանեց նա, վորպեսզի մի պատասխան տված լինի։

— Յե՛վ մի՞թյն...

— Այո, — կրկնեց Ջազունյանը բոլորովին շփոթվելով։
Սմման գունատվեց։

— Ուրեմն ինձ չիս սիրում, — կամաց արտասանեց նա։

— Սմմա, — դարձացավ Ջազունյանը։

— Ուրեմն հիմա ել չես սիրում, քանի վոր այսօր պետք և հեռանայիր, այսօր պետք և հրաժեշտ տայիր ինձ, — շարունակեց Սմման, ավելի ու ավելի գունատվելով։

— Սուտ եմ ասում, Սմմա, սուտ եմ ասում, — ասաց Ջազունյանը, նոր հասկանալով, թե ինչպիսի անմիտ պատասխաններ էր տվել նրան։ — Ներիր ինձ, աղաչում եմ... Յես բոլորովին չմտածեցի, թե ինչ եմ ասում։ Կարճ էլի միթե տեսնել քեզ վերջին անգամ և այն ել հրաժեշտ տալու համար միայն։ Կարճ էլի միթե այսպես շուտ հեռանալի քեզանից, քեզանից, վոր ինձ համար ամեն ինչ էս։ Ո՞ւր կարող եմ գնալ յես այստեղից... կալճո՞ղ եմ քեզնից հեռանալ... կարճո՞ղ եմ ուրիշ տեղ ապրել առանց քեզ... Ախ, Սմմա, Սմմա, ինչո՞ւ ես ինձ այսպես տանջում, — վերջապես բացականչեց նա համարյա արտասվախառն ձայնով։

Սմման հանկարծ ամուր փաթաթվեց նրա վզովը և շրթունքները սեղմեց նրա շրթունքներին...

XXXVI

Ժամը յերկուսին, յերբ Զաքարը տուն յեկավ, Զազունյանն արգեն գնացել էր: Կինն իր սենյակումն էր: Զաքարը գնաց նրա մոտ: Յերբ նա՝ իր սովորութեան համեմատ՝ արագ քայլերով մտավ կնոջ սենյակը, կինը նստած էր փոքրիկ թախտի վրա և յերկու ձեռքով ժամուր դրկած ասեղնադուրծ բարձը՝ մի տեսակ յերջանիկ ինքնամոռացութեան մեջ այստեղ սեղմել էր նրա վրա: Ամուսնու ժանկունն պես՝ նա սթափվեց և: աստույ շտապելու բարձը գնելով իր տեղը, զարմացած, մինչև անգամ խստութեամբ կամաց նայեց նրան:

— Ի՞նչ ես անում, Նմա, — փոքր ինչ զարմացած հարցրեց Զաքարը:

— Ի՞նչ ե, — սառնութեամբ հարցրեց Նման:

— Ինչո՞ւ եյիր բարձը գրկել: Երեխա եյ՞ր կարծում, ինչ ե:

— Նման վեր կացավ և գնաց դեպի լուսամուտը:

— Ատամս ցավում ե, — հնարեց նա:

— Այդ էր պակաս, — ասաց Զաքարը: — Առավոտյան չեր ցավում:

— Ինչպես չեր ցավում... առավոտյան ել եր ցավում, յերեկ էլ, բայց այսքան չե, վորքան հիմա:

— Հապա ինչո՞ւ չեյիր ասում:

— Դու լինչ պետք ե ոգնեյիր:

— Այնուամենայնիվ... դեղ դր՞ել ես:

— Դեղը չի ոգնում:

Նմայի համար անտանելի յեր յերկար սուս խոսել, այդ պատճառով խոսակցութեանը փոխելով, ասաց.

— Մոռացա ասեմ, վոր Արամիկի համար կոշիկ պետք ե գնվի:

— Այդ կգնենք, — ասաց Զաքարը: — Բայց դու ինձ այս ասա, Զազունյանը չի՞ յեկել:

— Յեկավ, — պատասխանեց Նման:

— Հետո ուր ե:

— Դնաց:

— Ո՞ւր գնաց:

— Ասում ե՝ դործ ունեմ:

— Բայց ճաշին չի՞ գալ:

— Ասաց, վոր չե:

— Ն-հէ, ինչ անշնորհքն ես, Նմա, — թեթև դժգոհութեամբ ասաց Զաքարը: — Ինչո՞ւ թողիր, վոր գնա:

— Զարմանալի յե, խո չեյի կարող թոկերով կապել, — պատասխանեց Սմման, վորին այդ խոսակցությունն ավելի անտանելի յեր, քան սուտ խոսելը:

— Գոնե չասացի՞ր, վոր յերեկոյան կամ վաղը դա, — հարցրեց Զաքարը:

Սմման հանկարծ ոտաբոտի համարձակ հայացքով նայեց ուղղակի նրա աչքերին:

— Ասացի, վոր վաղը դարձյալ դա, — պատասխանեց նա, նույնպես ոտաբոտի ձայնով:

— Յեվ խոստացածի:

— Այո, խոստացածի:

Այդ որից, հենց այդ բողբոջից Սմման զգում էր, վոր Զաքարի հետ ունեցած իր հարաբերությունն ակամատ թշնամական արտահայտություն է ստանում: Մի անհասկանալի, բայց ուժեղ զգացմունք հետզհետե բաժանում էր նրան Զաքարից: Զաքարին նա այլ ևս իր սրտակիցը, իր հարազատը չէր զգում, այլ մի տեսակ ոտար, մինչև անգամ ծանր բնույթով, վոր քանի գնում, այնքան ավելի ծանրանում էր, այնքան ճնշում էր նրան իր ծանրության տակ: Այն տեղը, վոր Զաքարը բռնում էր նրա սրտի մեջ, գառարկվեց և նրա սիրտը, կարծես ընդ միշտ, ամուր փակվեց ամուսնու համար: Նրան ամենից ավելի անտանելի էյին թվում Զաքարի յերկար ու բարակ հարցափորձերը: Դրա համար, ատամնացավը պատճառ բերելով, ուղում էր ճաշին դուրս չգալ իր սենյակից և բոլորովին չճաշել, բայց մեկ ել մտածելով, վոր այդ արդեն չափից դուրս կլինի, գլխավորը — Զաքարն ավելի ևս հանգիստ չի տա իրեն, այդ պատճառով դուրս գնաց և նստեց ճաշի ձալը վերջացնելուց հետո, նա գնաց և նորից փակվեց իր սենյակում: Նա ուղում էր անձնատուր լինել իր քաղցր ցնորքներին:

Զաքարը նրա ոտաբոտի դրությունը վերագրում էր ատամնացավին: Ծաշից հետո, նա նույնպես փակվեց իր սենյակում և պառկեց, վորպեսզի իր սովորության համաձայն՝ մի կուշտ քնի: Բայց այս անգամ քունը չէր գալիս: Նա մտածում էր Զաղունյանին վերաբերող այն գաղտնիքի մասին, վոր այդ որն ատավոյան նամակի շնորհիվ իմացավ իրեն — Զաղունյանից: Այդ քանը շատ էր ազդել նրան, այդ պատճառով նրա միտքը շարունակ զբաղված էր դրանով: Նա գիտեր, վոր Զաղունյանն այդ մասին վոչինչ ասած չէր լինիլ Սմմային, այդ պատճառով մեկ ուղում էր ինքը հայտնել, մեկ ել չէր ուղում: Բայց վերջապես չկարողա-

ցա՞յ գի՞մանալ և վճռեց հայտնել: Նա վեր կացա՞յ և գնաց կնոջ սենյակը:

Նմամն այս անգամ յերեսն ի վեր պառկած եր թախտի վրա և մասները իրար մեջ հյուսած՝ փեղերը դրել եր գլխի տակ, ինչպես յերեսմ եր, քաղցր ցնորքները նրան շատ հեռու ելին տարել, վորովհետև չի՞մացա՞յ. թե ինչպես մտա՞յ Զաքարը: Բայց հանկարծ տեսնելով նրան, վերկացա՞յ և նստեց:

— Ախր այսօր մի անսպասելի գաղտնիք ի՞մացա՞յ Նմամ, — ասաց նա խորհրդավոր ձայնով, նստելով նրա կողքին:

Նմամն զարմացած և հետաքրքրությամբ լուռ նայեց նրա զեմքին:

— Դու մի ասի, Զաղունյանը կին և զավակ ե ունեցել, — ասաց Զաքարը:

— Ինչ, — դուրս թռավ Նմամյի բերանից և նա իսկույն դռնատվեց ինչպես մեռել:

— Այո՞ կին և զավակ ե ունեցել, — կրկնեց Զաքարը, կնոջ այդ բացակայությունն ու փոփոխությունը գաղտնիքի անսպասելիությանը վերադրելով: — Ահա թե ինչպես եր:

Յե՞լ նա մի աս մի պատմեց, թե ինչպես այդ որն առավոտյան Զաղունյանի սենյակում սեղանի վրա գտա՞յ հայտնի նամակը, պատմեց նրա բովանդակությունը և այն, ինչ վոր լսել եր Զաղունյանից:

Նմամն լսում եր նրան, ըստ յերևութին, ըտրորովին հանգիստ, մինչև անգամ սառնասրտությամբ: Նրա դռնատ, կարծես մեռած, զեմքից բուրրովին վռնիչ չե՞ր կարելի իմանալ, թե ինչ և կատարվում նրա մեջ, ձոնքերը ցած թողած և քթածակերը լայնացրած՝ նա միայն շարունակ նայում եր հատակի մի կետի:

— Տեսնում ես, Զաղորսկու և Զաղունյանի մեջ ինչ բան ե յեղել, վորի մասին մենք այնքան զուխ ելինք կտրում և վռնիչ չեյինք կարողանում իմանալ, — վերջացնելով պատմությունը, ասաց Զաքարը: — Յես բուրրովին չեյի կարծի, թե Զաղունյանը մի այդպիսի գաղտնիք կարող ե ունենալ: Խեղճ ել ինչպես ծածուկ եր պահում մեղանից: Խեղճ Աբահն... շատ, շատ կտրված ե սիրելը: Ուզում ե բուրրովին մոռացության տալ, ինչ վոր պատահել ե, բայց ի՞նչպես կարելի չե. այդ այնպիսի բան Յ, վոր կարելի չի մոռանալ: Յես շատ խղճում եմ նրան, շատ անբաղդ մարդ ե: Դու մի ասիլ գլուխը ճանապարհորդության և տվել վիշաք մոռանալու համար:

Սմման ևայն ծպուտ չհաննեց: Նստած եր նույն գրության մեջ, ինչդեռ առաջ:

Ջաքարը նայեց նրան և այս անգամ կնոջ գրությունը բազմա-կան ոտարոտի թվաց նրան:

— Ի՞նչու յես այդպես, Սմմա, — հարցրեց նա վախեցած:

— Ի՞նչպես եմ, — հանգիստ ևայնով ասաց Սմման, հայտցքը կամաց դեպի նա դարձնելով:

— Դու սաստիկ գունատ ես:

Սմման կամաց թիկն տվեց մութաքային:

— Ատամս շատ և նեղացնում, — ասաց նա նույն հանգիստ ևայնով:

— Դեզ դիր, սիրելիս, այդպես չի կարելի, — զգացված ասաց Ջաքարը: — Դոնե ցավը փոքր ինչ կմեղմանա, յեթն չի դադարի:

— Կալ, լալ, կդնեմ, — ասաց Սմման և փակեց աչքերը ցույց տալու համար, վոր իրեն հանգիստ թողնի:

— Յես իսկույն կրեւեմ...

— Ձե, հարկավոր չե, յես ել ունիմ այստեղ... միայն խնդրում եմ ինձ հիմա հանգիստ թոյ:

— Հանգիստ թողնելով, հանգիստ կթողնեմ, միայն խնդրում եմ դեղն անպատճառ դիր, թե չե՛ ցափն, ինչպես տեսնում եմ, շատ և ազդում քեզ: Լսի՛մ ես, Սմմա, անպատճառ դիր. ցափն իսկույն կմեղմանա:

Յեվ Ջաքարը դուրս գնաց կնոջ սենյակից:

XXXVII

Ջազոնյանը վոչ թե գործ ունեւ և չապտեսց Ջաքարի դա-լուն, այլ հեռացավ այն պատճառով, վոր նրա համար այդ որվա-նից չափից դուրս անտանելի յեր տեսնել Ջաքարին, խոսել նրա հետ, վայելել նրա ընկերակաւն հյուրասիրությունը: Ամեն անգամ, մանավանդ այդ որը Սմմայից հեռանալուց հետո, Ջաքարի մասին մտածելիս մի քան սաստիկ կրծում եր նրա սիրտը: «Մթթե այս և խիղճը՝ մտածում եր նա: «Յեթե այս ե, ապա անտանելի յե... Ա՛խ, ինչպես կուզեյի Ջազորսկի լինել այս տանջանքը չզգալու համար... յերջանի՛կ մարդ...»: Ջազորսկի լինելու միտքն ակամա հղանում եր նրա գլխում և նա հանկարծ ցնցվում եր: «Մթթե» հարցնում եր նա ինքն իրեն: Նա ամբողջ մամբրով ակամա խո-րասուզվում եր այդ մտքի մեջ. տեսնում եր, վոր Ջազորսկի լինելու ցանկությունը իր ներկա գրության մեջ հետևողական ե,

բայց խեղճն ել ամբողջ հողով վրդովվում եր, վորովհետև այդ ցանկությանը հակասում եր նրա բարոյական հասկացողության ներքին։ Ի՞ր դրության մասին նրա գլխում ծնվող թերևս դեմ մասամուշեքները մի կատարյալ քառս եյին ներկայացնում։ Վճրն եր այդ քառսի դուրս դալու ուղիղ ճանապարհը։ Ենիղճ հանկարծ, կանչում եր նա դուռն արած մարդու նման։ Էջիրավի, — մտածում եր նա, — յեթե մարդս իր արարքների վերաբերմամբ պետք է միայն չոր ու ցամաք, թեկուզ հենց շատ խելք ուղեղով գեկավարվի, հապա ինչու։ Ընտ.թյունը նրան խիղճ է տվել, վորի ձայնը կասկածելի արարքները վերաբերությամբ միշտ հաղթող է հանդիսանում։ Ահա, յես այս բույեյիս դգում եմ այդ. մթթե այդ ճշմարիտ չե։ Ծշմարիտ ե, և յես կհետևեմ խղճիս Գամ դեպի անկում կամ դեպի հաղթանակ. յերկուսից մեկը։

Յեվ ինչպես մի խեղդվող մարդ, վոր դեպի ակնքների մեջ մի փայտի կտոր է դանում և ամուր կաշում նրանից, վորպեսզի չխեղդվի, նույնպես և նա ամուր բռնեց այդ մաքից, մի հաստատ և վորոշ ճանապարհ դանելու համար։

Հետևյալ որն առավոտյան նա գնաց Սմմայի մոտ այն մաքով։ Վոր այդ որն անպատճառ խոսի նրա հետ իրենց դրության մասին, նա դիտմամբ այնպիսի մամանակ ընտրեց, յերբ Զաքարը տանը. չպետք է լիներ։ Յեվ իրավ, Զաքարն արդեն մի ժամ առաջ դուրս եր գնացել տնից, պատվիրելով կնոջը, վոր յեթե Զազունյանը գա, ճաշին պահի, չթողնի գնալու։

Զազունյանը կարծում եր, վոր Սմման այս անգամ ել կընդունի իրեն նույնպես, ինչպես նախորդ օրը. այդ պատճառով վճռել եր, վոր հենց առաջին ըողեյից դիմադրի նրա փաղաքշանքներին։ Բայց՝ հակառակ նրա սպասածին Սմման այս անգամ դիմավորեց նրան տխուր և գունատ։ Նրա դեմքի վրա, չարժամների և քայլվածքի մեջ յերևում եր մի տեսակ սառն հանգստություն կամ ափելի ճիշտ է ասել՝ սառն գիտակցական վճռականություն։ Վերջին օրերը համարյա յուրաքանչյուր անգամ նա ներկայանում եր Զազունյանին հոգեկան դանազան դրությունների մեջ կարծես այսօր ուրիշ կին եր, վաղն — ուրիշ, մյուս օրը — դարձյալ ուրիշ, բայց ամեն անգամ՝ առաջվանից ափելի գեղեցիկ, ափելի սիրելի, ափելի կախարդիչ, այնպես վոր Զազունյանը զարմանում և ապշում եր, թե վճրանդից ե արասնայտում՝ նա հոգեկան այդքան ուժ և հարստություն և ինչքան կախարդիչ զաղանիքներ կան թաղնված նրա սրտի խորքում։ Ըստ յերե-

վայթին, նա պետք է ուրախանար, վոր այս անգամ առանց Սմմայի կողմից փաղաքական հիմադրութեան հանդիպելու կարող եր ուղղակի գիմել գործին, վորի համար յեկել եր. բայց ընդհակառակը՝ Սմմայի սառն ընդունելութեանը հենց առաջին վայրկյանից նրան մեծ յերկյուղ պատճառեց. այդ յերկյուղը նմանում եր սիրահարի յերկյուղի, վոր զգում ե, յերբ իր սիրելիից սառն ընդունելութեան պատճառով, հանկարծ կտակած ե տանում, թե չի՛նի չի սիրում իրեն: Յեւ այդ յերկյուղը այնպես ցնցեց Զազունյանի եյութեանը, վոր նա մինչև անգամ գոռնառովեց:

Լուռ բարեկեղծ Զազունյանին, Սմման լուռ նստեց զահաժորակի վրա: Զազունյանը նոյնպէս լուռ նստեց. նրա մաս աթոռի վրա:

Կարճ ժամանակ յերկուսն ել լուռ ելին: Այդ լուռութեանն ավելի ես կրկնապատկում եր Զազունյանի յերկյուղը՝ նա բոլորովին մոռացաւ, թե ինչի համար եր յեկել ե անհամբերութեամբ սպասում եր, թե ինչ պետք ե ասի Սմման, կարծես թե այն, ինչ վոր պետք ե ասեր Սմման, նրա մահու ե կյանքի խնդիրը պետք ե լուծեր:

Հոնքերը կիտած ե աչքերը վայր թողած՝ Սմման նստած եր անշարժ. նա վտից ցզլուի սառնութեան եր արտահայտում: Զազունյանն անթարթ նայում եր նրա դեմքին ե կարծում եր, թե մինչև անգամ չի շնչում:

— Ինչո՞ւ ինձից ծածկում եյիք այն, ինչ վոր ամենից առաջ ինձ եյիք պարտական հայտնելու, — հանդիստ ձայնով ե առանց շտապելու ասաց վերջապես Սմման, — շարունակ նայելով իր ծնկներին:

Զազունյանի յերկյուղը զարմանքի փոխվեց:

— Ինչը, Սմմա, — հարցրեց նա:

— Այն, ինչ վոր Զաքարին յերեկ առաժոյթան հայտնել եյիք:

Զազունյանը ցնցվեց. նա հասկացաւ, թե ինչ ե ուղում ասել Սմման:

— Միթե Զաքարը ձեզ այդ մասին հայտնել ե, — հարցրեց նա:

— Այո, բայց այդ զո՞ւք պետք ե հայտնեյիք:

— Յեւ կհայտնեյի:

— Վոչ, վնդ պետք ե հայտնեյիք... այն գիշերն եթ, յերբ յես յեկա ձեզ մոտ... հենց թեկուղ յերեկ, յերբ դուք ինձ մոտ

էյիք, վորովհետեւ... դուք հասկանա՞ւի՞ք ինձ, յետ անդ սիրում եմ եւ չեմ ուզում, վոր դուք ինձ համար մութ եւ անհասկանալի լինե՞ք, վոր ինձից դադանիքներ տեսնա՞ք... Այդ ինձ շատ ե բարեկացնում:

— Ներեցե՞ք ինձ, Նմմա, — ասաց ՋազուՆյանն, անհամարձակությամբ առնելով նրա ձեռքերը, — Հավատացե՞ք, իմ նպատակս բոլորովին այն չի յեղել, վոր անհիշից վորեւե դադանիք տեսնամ, այլ այն, վոր այդ անցքն յետ ինքս ուզում էյի մոռանալ, ջնջել առիշտ հիշողությունիցս ե առաջիկ ես ուզում էյի չհայտնել անդ այդ, վորովհետեւ գիտեյի... գիտեյի վոր... մի խոսքով չեյի ուզում, վոր այդ ազնղ անցքը դուք գիտենայիք:

— Տղե՛ղ անցքը, — դառն մտախոհությամբ ասաց Նմման, — Դուք սիրո՞ւմ էյիք անը կնոջը, — հանկարծ հարցրեց նա, գլուխը բարձրացնելով ե նայելով նրան:

— Յետ իմ վողջ կյանքիս մեջ մի անգամ եմ սիրել եւ այն էլ անդ, — պատասխանեց ՋազուՆյանը:

— Վոչ, յետ անը կնոջն եմ ասում:

— Յետ նրան սիրում էյի իբրեւ կնոջս ե դավակիւ մորը:

— Իբրեւ կնոջն ե դավակիւ մորը, — դարձյալ մտախոհությամբ արտասանեց Նմման ե կարճ ժամանակ լռեց: — Յե՛վ մեղադրում եք նրան, վոր նա թողեց անդ ե սիրեց ՋազուՆյան, — նորից հարցրեց նա:

— Վոչ, — պատասխանեց ՋազուՆյանը:

Նմման աչքերը չռեց:

— Հապճ, — հարցրեց նա:

— Յետ մեղադրում եմ ՋազուՆյան, թեւ, իհարկե... կնոջս վրա ել ընկնում ե հանցանքը: ՋազուՆյան իմ ընկերս եր ինչ նշանակությամբ վոր ուզում եք վերցրե՞ք այդ, ե նա չպետք ե դավաճաներ ինձ...:

— Բայց անը կինն առաջիկ ես չպետք ե դավաճաներ անդ, քանի վոր անը որինս վոր կինն եր, ընկերից ել ավելի յեր անդ համար, — դարձանալով ասաց Նմման:

— Վոչ, կնոջը դարձյալ ներելի յե, վորովհետեւ կինը թույլ արարած ե: Ետ անգամ հասարակ ազավորությունը նա սիրտ տեղ ե ընդունում ե այդ պատճառով սխալանքի մեջ ե ընկնում: Բայց ազամարդին այդ յերեքը ներելի չե, վորովհետեւ նա ավելի հեղատեւ ե փորձված ե: Փոխանակ ոչ ուտ քաղելու կնոջ թուլությունից, նրա պարտականությունն ե վեհանձնորեն հեռանալ

Նրանից, հիշեցնելով նրան նրա ամուսնական պարտականու-
թյանները:

Յեղ Զաղունյանը այդ նյութի մասին յերկար խոսելով, կա-
մաց-կամաց իրեն մեջ ձգեց, և ասաց, վոր ինքը չկամենալով իր
զաղափարին հակառակ զնացած լինել, պարտավոր և թողնել
Նմմային և հեռանալ, վոր ինքը պարտավոր և հիշեցնել Նմմայի
ամուսնական պարտականությանները:

Նմման նստած եր բոլորովին անշարժ. նա լուռ եր Զաղուն-
յանին առանց ձայն-ձայնու հանելու: Նրա ամբողջ եյությանը մի
տեսակ մեռելային հանգստության եր տիրել: Միայն գունաս
զեմքի վրա մի տեսակ մեղմ դառն ժպիտ եր խաղում, վոր լավ
բան չեր գուշակում, և Զաղունյանն զգում եր այդ, զգում եր և,
զարմանալի չե, տեսնում եր, վոր իր խոսքերը մի տեսակ կեղծ
են, սրտից չեն բղխում, գուցե և սխալ են և չունեն այն ուժը, վոր
համոզեն Նմմային և այդ բանը Զաղունյանին ամօթ եր պատհա-
սում: Նա այլ ևս չկարողացավ շարունակել, հանկարծ լռեց և
յերկյուղով սպասում եր, թե Նմման ինչ պետք և պատասխանի
իրեն:

Նմման լուռ եր: Ոտարոտի մեղմ ժպիտը չեր հեռանում նրա
զեմքից:

— Նմմա, միթե ինձ հետ համաձայն չես, — իրեն ուժ տա-
լով, կամաց հարցրեց Զաղունյանը և կամաց թեքվեց դեպի նրա
զեմքը:

— Վհա, զարկում եմ այս ապաստմին, ուզում եմ ջուր, ջուր,
այրող ծարավս կոտրելու համար — նա ինձ տալիս և բորբոք-
ված վրակի, — վերջապես մտախոհությամբ հաղիվ լսելի ձայնով
արտասանեց Նմման Շիլլերի Փիլիսոփոս թաղավորի խոսքերը և
զլուխը դառնությամբ շարժեց: — Զոր և, չոր և, պարոն Զաղուն-
յան, — ասաց նա, զեմքը կամաց դեպի նա դարձնելով: — Դուցե
շատ ճշմարիտ, շատ խելոք են ձեր ասածները, բայց... այս-
տեղ, այստեղ (նա ձեռքը դրեց իր կրծքին)... այստեղ մի
բան կա, վոր համաձայն չե: Ունի՞ք արդյոք դուք այդ «մի բանը»...
աստված գիտե:

Զաղունյանը բոլորովին ստորացած նայեց նրան:

— Նմմա, ինչու չես ինձ այդպես վերավորում, — մեղմ հան-
դիմանությամբ ասաց նա:

— Ո՛հ, յեթե գիտենաք, թե ով հԱՄԵ և վերավորում...

— Ուզում ես ասել՝ յի՞ն եմ քեզ վերավորում:

— Բաժական ես, — հանկարծ, կարծես շնչառադա լինելով, արտասանեց Մաման և վեր կացավ տեղից: — Ո՛հ, այսպես չմտ ճիսթափվել: — ստաթիկ հուսահատությամբ բացականչեց նա և նրա ձայնը դողաց: Նա զնաց նստեց գահավորակի վրա և դեմքը ծածկեց ձեռքերով:

Ջազուռնյանը կատարելապես մեռնելի դոյն ստացավ:

— Մամա, մի սպանիր ինձ, — կանչեց նա և խենթի նման վեր թռավ տեղից: — Մամա:

Մաման լուռ եր:

— Մամա, — հուսահատական աղերսանքով կրկնեց Ջազուռնյանը: — Դու ինձ բոլորովին չես խղճում:

Մամայի ուսերը ցնցվեցին:

— Դու ինձ ստորացնում ես, — շարունակեց Ջազուռնյանը, — դու ինձ հողի հետ ես հավասարեցնում նրա համար միայն, վոր յես խղճիս ձայնը լսելով, չեմ ուզում մոռացած լինել ընկերական պարտականությունս և իմ միակ, իմ անզին յերջանկությունս ուզում եմ գոհ բերել զրան:

— Միևնույն ժամանակ զո՛ր բերելով և ուրիշի միակ յերջանկությունը, իմ յերջանկությունը, — ցնցողաբար հեկեկալով հաղիվ կարողացավ արտասանել Մաման:

Ջազուռնյանը տանջանքով նայեց նրան: Նրա սիրտը պատռվում եր:

— Ուրեմն թնչ անեմ, ինքզ տա, — հուսահատությամբ կանչեց նա: — Յույց տուր ինձ մի ճանապարհ, ուղիղ ճանապարհ այս սարսափելի քաոսից դուրս գալու համար:

— Յես վոչ մի ճանապարհ չգիտեմ... յես միայն այն գիտեմ, վոր դու ինձ տանջում ես, սոսկալի կերպով տանջում ես...

Յեվ Մաման դեմքը ձեռքերով ծածկած՝ խոնարհվեց ծնկների վրա. հեկեկանքից նրա ամբողջ մարմինը վեր ու վեր եր թռչում: Ջազուռնյանը զգաց, վոր մի բան իր սրտից հանկարծ վեր նետվեց և սկսեց խեղդել կոկորդը: Նա ամուր սեղմեց շրթունքները և մի բողբ վոչինչ չկարողացավ արտասանել:

— Մամա, միթե չես կարող մեր դրության վրա փոքր ինչ զգաստ հայացքով նայել, — ըստ յերևույթին, շատ հանդիսա ձայնով վերջապես ասաց նա: — Միթե դու չես հավատում, վոր մեղպեսների համար յերկնային պատուհաս կա:

Մաման հանկարծ նստեց ուղիղ և արտասովալից աչքերն ու դողդոջուն ձեռքերը վերև տարածեց:

— Ո՛ր, յերկինք, տիւր ինձ այդ պատուհասը, յեթե յես մեղավոր եմ, — բացականչեց նա: — Յես ամենայն հպատակությամբ կտանեմ այդ պատուհասը, յեթե միայն դրանով մեղքս քաղած կլինեմ: Բայց, աստված, դու գիտես, վոր յես մեղավոր չեմ:

Ջաղունայանն անշարժ կանգնած՝ հոնքերի տակից նախ մտայլ հայացքով նայեց նրա տանջված, արտասովալից աչքերին եւ, կարծես սաստիկ հոգնած, նստեց ամբողջ վրա. նա այլեւ վոչ մի խոսք չգտավ ասելու:

Հանկարծ Սմման վեր թռավ տեղից, վազեց դեպի նա եւ չոքեց նրա առջև:

— Արսեն, — կանչեց նա անհուն, հուսահատ սիրով զրկելով նրա մեջքը: — Յեթե դու ինձ ու քեզ իսկապես մեղավոր ես համարում եւ հավատում ես, վոր դրա համար յերկինքը մեղ պատուհաս կուղարկե. մի վախենար այդ պատուհասից: Յես ամենայն պատրաստականությամբ քեզ համար իմ գլուխս կխոնարհեմ այդ պատուհասի առջև, արա նույնը եւ դու ինձ համար: Միթե այդ պատուհասի փոխարեն յես չեմ կարող քեզ գեթ մի շնչին յերջանկությունս տալ, վոր ամեն բանից թանգ չլինի քեզ համար: Յես կին եմ, Արսեն, մի թույլ, մի փխրուն արարած, վոր յեթե մի ուժ, մի միջոց ունի տպրելու եւ յերջանիկ լինելու, — այդ նրա սիրտն է. մի փշրի՛ր այդ սիրտը: Յես քեզանից վոչինչ չեմ ուզում, Արսեն, միայն մի հեռանալ ինձնից: Աստված եւ զկա, յես չեմ կարող տպրել, յեթե դու հեռանաս, ինչպես կարող եմ, ինքդ ասա, ինչպես կարող եմ, քանի վոր սիրտս, հոգիս, ամբողջ եյոթյունս անդառնալի կերպով քեզ եմ նվիրել: Ախ, Արսեն, տեսնում ես ինչպես յեմ աղերսում, քեզնից եւ միայն կախված ինձ յերջանիկ տնել, մի զրկի՛ր ինձ այդ վողորմությունից: Ինչու յես լռում, մի բան ասա, մխիթարի՛ր ինձ, տեսնում ես, ինչպես յեմ տանջվում:

Ջաղունայանը քնքշությամբ զրկեց նրան եւ վերկացրեց:

— Սմմա, — արտասանեց նա միայն:

Այդ մի բանն այնպիսի քնքշությամբ, սիրով, անձնվիրությամբ եր արտասանված, վոր Սմման շատ բան զգաց, հասկացավ դրանից եւ զո՛ր փաց: Նա իր սիրտն գլուխը կամաց դրեց նրա կրծքի վրա եւ արտասովալից աչքերն անհուն յերջանկությամբ ձգեց նրա աչքերին:

— Կամ յերկնային պատուհաս կամ յերջանկություն. — հազիվ լսելի ձայնով հարցրեց նա:

— Կամ յերկնային պատուհան կամ յերջանկության, — կարծես յերազի մեջ արտասանեց Զաղունյանը և աչքերը փակելով, շրթունքը կամաց սեղմեց նրա սպիտակ ճակատին:

XXXVIII

Մեծայի վանդելուց հետո, Աննան ստիպված եր այլ ես չգնալ նրանց տուն: Նույն անկեղծ և նույն ջերմ զգացմունքով սիրելով իր վաղեմի ընկերուհուն, նա բոլորովին չեւ նեղածում մեծայի մինչև այդ աստիճան հասցրած կոպիտ վարմունքից, վերովհետև այդ բանում մեղավորը վոչ թե նրան եր համարում, այլ իրեն: Ինչպե՞ս — Վորովհետև նա շատ անտակա, շատ անմիտ կերպով եր վարվել մեծայի հետ: շատ լավ հասկանալով, թե ինչպիսի համարյա ինքնամոռացության հասցրած զգացմունքով սիրում և մեծան Զաղունյանին և կամենալով հեռացնել նրան այդ սխալ ճանապարհից, նա բոլորովին չեւ մտածել: Թե ինչպես վարվի նրա հետ, վերաբերել հասնի իր նպատակին: Փոխանակ դուրսուրելու նրան, ինչպես յերկնայի, փոխանակ սիրով և քաղցրությամբ հասկացնելու նրան գործի դրությունը, վերաբերել այդպիսով հարկավոր թելերը բունած ունենա իր ձեռքում, նա չկարողանալով զսպել իր առաքարյուն բնավորությունը, ուղղակի հենց առաջին քայլից հարձակվեց նրա վրա համարյա բանի միջոցներով: Այդ դեռ բավական չեւ. նա գործը փշացրեց գլխավորապես այն բանով, վոր չափից դուրս կատաղելով Զաղունյանի դեմ, հենց ուղղակի իրեն — մեծայի մոտ նրա հասցեյին շատ վատ ածականներ սկսեց շռայլել: Այդ արդեն չափից դուրս եր: մեծան ինչ ներքեր, չներքեր նրան, այդ բանն արդեն վոչ մի կերպ չեւ կարող ներել: Նա այնպիսի դադափար չեւ կազմել Զաղունյանի վրա և այնպես չեւ սիրում նրան, վորպեսզի ստանասրտությամբ կարողանար լսել նրա մասին վորևե, թեկուզ հենց ամենաաննշան վատ խոսք: Աննան այդ հետո հասկացավ, բայց արդեն ուշ եր: ել վոչ մի կերպ չեւ կարելի ձեռք բերել մեծայի առաջվան սերն ու վատահոթյունը, մանավանդ վոր նա կասկածում եր, թե Աննան նախանձում և իրեն Զաղունյանի վերաբերությամբ և միայն այդ նախանձից դրդված և գործում: մեծան այժմ ուղղակի ասում եր նրան, սակայն ասում եր չհասկանալով նրան: Այդ ավելի դառն եր Աննայի համար, վոր մի բողբ անգամ չեւ դադարել նրան առաջվա նման սիրելուց: Նա այժմ առավել ես տանջվում եր այն դիտակցությունից, վոր մեծան իր կույր սիրով իրեն

անդունդ կզլորի։ Ինչպէս նա ցանկանում եր ուղղել իր սխալը... բայց միջին այլ եւ վոչ մի հույս չկա, միջին իսկապես Սմման անդառնալի կերպով կորած ե նրա համար, միջին այլ եւ չի կարելի նրան մոտենալ... Ի՞նչ անենք թե նա վռնդել ե նրան իր տնից. այդ անելիս նա այնպիսի դուրս թշան մեջ եր, վոր իր արածն ինքն ել չեր հասկանում. ուրեմն միջին դրանից պետք ե հուսահատվել. դուցե նա այժմ զգնում ել ե, վոր իր վաղեմի ընկերուհու հետ այդպես ե վարվել։ Ինչու չփորձի, չգնա նրա մոտ։ Դուցե այժմ ամեն ինչ կարելի չե ուղղել... Ավելի լավ չէ, վոր փորձի։

Ի ներքուստ մի բան հանգիստ չեր տալիս Աննային։ Նա չեր կարողանում հաստատապես ե մի անգամից վճռել՝ զնա Սմմայի մոտ, թե վոչ։ Վերջապես վճռեց, վոր զնա։ Ինչ կլինի, թող լինի։ Ամբողջ յերկու շաբաթ եր, ինչ նա վտաք չեր դրել Մարկոսյաններէ տուն։ Մի որ, կես որից առաջ, նա զնաց։

Հենց ուղում եր քաշել Մարկոսյաններէ տան դռն զանգակը, յերբ հանկարծ դուռը բացվեց ե այնտեղից դուրս յեկավ Ջազունյանը։

Աննան բոլորովին չեր սպասում նրան։ Նրա լուրջ դեմքը ե ցիւրիզրը տեսնելուն պես՝ բոլոր մաղձը շարժվեց նրա սրտում։
— Ա, պ. Ջազունյան, — յերկարացրեց նա մի կասկածաւոր հայացք ձգելով նրա վրա ե սեղմելով նրա ձեռքը։ — Դուք դեռ այստեղ եք... դեռ անցյալ շաբաթ, կարծեմ, ուղում ելիք հեռանալ այստեղից։

Ջազունյանը բոլորովին չփոթվեց, ինչպես սպասում եր Աննան. ընդհակառակը՝ նա համարձակ, մինչև անգամ խիստ հայացքով նայեց նրան։

— Այո, ալկին, — պատասխանեց նա սառնությամբ, — պետք ե հեռանալի, բայց... մի քանի հանգամանքներ արգելք յեղան։

— Հա, — ակամա խորհրդավոր յեղանակով յերկարացրեց Աննան, — ավելի խոր նայելով նրա աչքերին։ — Բայց դարձյալ յերկմը եք մնալու. այստեղ, — հարցրեց նա։

— Չգիտեմ... հայտնի չե, — առավել եւ սառնությամբ ե այս անգամ առանց նրան նայելու. պատասխանեց Ջազունյանը։ Նա չսեղմեց Աննայի ձեռքը, միայն ցիւրիզրը վերցրեց, գլուխ տվեց նրան ե հեռացավ։

Աննան ակամա նայեց նրա յետևից։

«Ինչ սիրուն ե անիծածը» մտածեց նա ե ներս մտավ։ Սանդուղքի գլխին տեսավ Սմմային, վորը, ինչպես յերևում եր,

վերելից նայում և լսում եր նրանց: Նա բարձրացավ Մեծայի մոտ
այն ժամանակ, յերբ Մեծան, կարծես նոր ուշքի դալով, հան-
կարծ դարձավ և, առանց նրան նայելու և ձայն հանելու, ուղու
եր հեռանալ: Աննան անհամարձակությամբ կտրեց նրա ասաջը:

— Բարե, Մեծա, — ասաց նա, չհամարձակվելով ձեռք տալ
նրան:

— Բարե, — սառնությամբ պատասխանեց Մեծան, նայե
հատակին:

Աննան շատ զգջաց, վոր յեկավ, բայց եւ վռչինչ չեր լինի:
— Ներիւր, վոր յես դարձյալ անհանգստացնում եմ քեզ,
չնայելով վոր դու ինձ արգելել ես ձեր տուն դալ, — ասաց նա: —
Յես յեկել եմ... Արամիկի համար... նրան շատ կարոտել եմ:
Թեւ չկտաս վոր տեսնեմ նրան:

— Արամիկն այժմ այստեղ չէ. նրան ուղարկել եմ դո-
ւանքի, — նույն սառնությամբ պատասխանեց Մեծան:

«Ա՛, նրան հեռացնում ե տնից, վոր արգելք չլինի իր սիրա-
հարական տեսակցութեաններին» մտածեց Աննան և շատ վատ
հայացքով նայեց նրան:

— Կարճիկ եմ նրան սպասել, — հարցրեց նա:

— Ինչպե՞ս կամենում ես, — ասաց Մեծան և առանց շատ
պելու հեռացավ դեպի իր սենյակը:

Աննան յերկար ժամանակ նայեց նրա յետերից:

— Վե՛յ, Մեծա, վե՛յ, Մեծա, այդ ինչ ես անում, — սարսա-
փած և սաստիկ խղճահարված շշնջաց նա:

Քառորդ ժամից հետո յեկավ Արամիկն Խաղախնի հետ:

— Վերտե՞ղ եյի՛ր, սիրելիս, — հարցրեց Աննան:

— Պարտիզում, — պատասխանեց Արամիկը:

— Պարտիզում ի՞նչ եյի՛ր շինում:

— Խաղում եյի:

— Ո՞ւմ հետ:

— Յերեխաների հետ: Այնտեղ շատ յերեխաներ են դալիս,
համ ինձնից մեծ, համ ինձնից փոքր, իմ շափ եւ կան:

— Ամէ՛ն որ ես գնում խաղալու:

— Այո, մաման ամեն որ ուղարկում ե խաղալու:

— Հետո, այսքան ժամանակ խաղալ կլինի: Ետո ժամանակ
ե, չե՛, վոր գնացել եյի՛ք պարտեղ:

— Այո, շատ ժամանակ ե:

— Հետո ինչե՛ս, այսպե՛ս ու՛շ եք տուն դալիս:

— Ի՞նչ անեմ, մաման ասում ե, վոր կես որից ասաջ տուն չգանք:

«Յեղճ յերեխա, խեղճ յերեխա» մտածեց Աննան, անհուն խղճահարությամբ նայելով նրա անմեղ աչքերին, վորոնք հիշեցնում էին մոր գեղեցիկ աչքերը:

— Արամիկ, կ'գնա, քեզ տանեմ մեր տուն, — հարցրեց նա:

— Յեթե մաման կ'թողնի, ինչու չեմ գա, — պատասխանեց յերեխան:

— Յես իսկույն մամային կ'ասեմ, — ասաց Աննան և դնաց դեպի մամայի սենյակը: Նա ներս չմտավ և դռան ճեղքից կանչեց. — մամա:

— Ի՞նչ ե, — լավեց ներսից մամայի ձայնը:

— Ջեմ թույլ տա Արամիկին մի-յերկու որով տանեմ ինձ մոտ, — հարցրեց Աննան:

— Խնդրի՛ր Ջաքարին. յեթե թույլ կտա տաք:

«Էհ, չեմ տանի» ինքն իրեն ասաց Աննան կատաղած: «Թող այդ յերեխան միշտ աչքի առջևը լինի և դոնե դրա անմեղութունը զարթեցնի նրա խիղճը, տանջի, չարչարի նրան... Նա գնաց Արամիկի մոտ:

— Միրելիս, այսօր կաց, յես քեզ ուրիշ անգամ կ'տանեմ, հմ, — ասաց նա:

— Յերբ վոր կ'տանեք, յես այն ժամանակ կ'գամ, — պատասխանեց յերեխան:

Աննան այլ ես յերկար չմնաց և գնաց:

«Գնա, թշվառական, գնա, գլորվի՛ր կորստյան անդունդը, խրվի՛ր ցեխի մեջ». — դու արժանի յես դրան, յերբ ինքդ հեռացնում ես քեզից քո անկեղծ բարեկամներին: Այն սրիկան քեզ լավ և դուր, այլ ես քեզ խղճացող չկա» սաստիկ վիրավորված սրտով ասաց նա և այդ որից արդեն իսկապես վտար կտրեց Մարկոսյանների տնից:

XXXIX

Անցավ մոտ մի ամիս:

Աննան մի քանի մանր-մունր բաներ գնած՝ փողոցից վերադառնում եր տուն: Ծանապարհին պատահեց նրան Ջաքարը, վոր կառքով ուր-վոր գնում եր: Նա տեսավ Աննային, կառքն իսկույն կանգնեցնել տվեց, շտապով իջավ և վաղեց դեպի նա:

— Տիկին Աննա, — բացականչեց նա: — Ինչքան ուրախ եմ, վոր պատահեցի ձեզ: Այս բոլորին մտածում եյի, վոր տուն հաս-

նեղուս պես ծառային ուղարկեմ ձեզ կանչելու: Այս թնչ և պատահել, ինչ՞ա դուք մեզ մոռացել եք: Զարմացել, տալել եմ, թե այդ թնչ տարածայնությունն և յիդել ձեր և Սմմայի միջև, վոր դուք այլ ևս չեք ուզում մեր տուն գալ: Յես խո գիտեմ, վոր դուք կռվել եք միմյանց հետ:

— Թնչ եք ասում, մվ և կռվել, — զարմացած և վախեցած ասաց Աննան:

— Գիտեմ, գիտեմ, ինձանից ի դուր մի ծածկեք, — ասաց Զաքարը հառաչելով: — Կռված վոր չլինեք, այդպես հետս չեք փախչի մեղանից: Բայց թե աստված կսիրեք, ա. Աննա, ասացեք թնչ և պատահել: Այն որից, ինչ դուք հեռացել եք մեր տնից, Սմման ել իր հալին չե...

— Թնչ ե, թնչ և պատահել, — վախեցած հարցրեց Աննան:

— Վոչ, մի վախենաք, հիվանդ չե, այլ... մի շատ տարրերունակ դրության մեջ, վոր ինձ բոլորովին զարմացրել և Յերեակայեցեք. — ամբողջ որը փակված և իր սենյակում. վոչ ինքն և այնտեղից դուրս գալիս, վոչ ինձ և օգնում ընդունել: Հարցրիս մի այնպիսի չոր ու ցամաք պատասխաններ և տալիս, վոր կարծես աշխարհիս բոլոր թշվառությունն յես նրա գլխին եմ թափել: Նլ վոչ տանն և նայում, վոչ այն խեղճ յերեխային: Ինչ՞ա, թնչ և պատահող, թնչ և պատահում նրան, Սմման այդպես... ախր անհավատալիս, յես ճանաչում եմ Սմմային, նա չի կարող այդպես լինել... բայց ինչ՞ա յե այդպես, ինչ՞ա... Զգիտեմ, ճշմարիտ, ինչ անեմ. յես բոլորովին հուսահատվել եմ:

Աննան խղճահարությամբ նայում եր նրան: Նրան թվում եր, թե այդ ուրախ և անհող մարդն այդ մի ամսվա մեջ մի քանի տարով ծերացել և:

«Խեղճ մարդ, յեթե գիտենաս, թե ինչ և պատահող», մտածեց նա:

— Հենց հիմա տուն հասնելուս պես ուզում եյի ուղարկել ձեր յետնից, վորպեսզի խոսեմ ձեզ հետ այդ մասին, — շարունակեց Զաքարը: — Յես գիտեմ, վոր ձեզ անպատճառ հայտնի պետք և լինի, թե ինչ և պատահում Սմմային, վորովհետև, կրկնում եմ, այն որից, ինչ դուք հեռացել եք մեր տնից, նա այդպես դատավ. ուրեմն յես կարծում եմ, վոր այդ բանը մեծ կապ պետք և ունենա ձեր տարածայնության հետ: Խնդրում եմ, աղաչում եմ, ա. Աննա, ասացեք ինձ ճշմարիտը, ինչ՞ա յե Սմման այդպես փոխվել:

— Գիտե՞ք ինչ է՞մ կարծում, — կամաց, կարծես մեծ ջանք անելով, արտասանեց նա, կարճ լուռ թյունից հետո: — Յես կարծում եմ... վոր նա... անտարբեր չե դեպի... Զաղունյանը...
Նա ցնցվեց և համարյա սարսափած հանկարծ նայեց Աննայի դեմքին:

Աննան սաստիկ վախեցավ և շփոթվեց:

— Ի՞նչ եք ասում, ի՞նչ, — կանչեց նա:

— Հապմ, հապմ ճշմարիտ չԹ, — անհամբերությամբ հարցրեց Զաքարը:

Աննան այս անգամ իրեն սաստիկ դարձացած ձևացրեց:

— Գարոն Զաքար, այդ դժւք եք, — ասաց նա: — Միթե Մեմայի վերաբերմամբ կարելի չե այդպիսի կասկածներ տանել: Ամոթ եւ Հավատացե՛ք, յես այդ բոլորովին չեյի սպասում ձեզնից, վոչ: չեյի սպասում: Մեմայի տեղ դուք ինձ վերավորեցի՛ք, ի՞նչպես կարելի չե:

— Ի՞նչ անեմ, ա. Աննա, վոր կան բաներ, վորոնք հաստատում են ի՞մ այդ կասկածը, — հուսահատությամբ ասաց Զաքարը:

— Լոկեցեք, թե աստված կսիրեք, յես ձեզ չեմ կարող լսել: Յես զարմանում եմ, թե ինչպես դուք ձեզ համար ստորությու՜ն չեք համարում այդպիսի կա-կած տանել Մեմայի վրա. մարդ ու կին այսքան տարի հաշտ ու սիրով ապրել եք միմյանց հետ, իսկ հիմա հանկարծ — անտարբեր չե դեպի Զաղունյանը... Ի՞նչ լավ զնահատում եք կանանց:

— Տեր աստված... Հապա ի՞նչ անեմ, ի՞նչ:

— Հապա ի՞նչ անեմ, ի՞նչ, — ծաղրեց Աննան: — Այն արեք, վոր տղամարդ յեղեք և վոչ թե յերեխա: Դուք ինքներդ յերեխայությու՜ններ եք անում և դեռ նեղանում եք, վոր ձեզ յերեխայի տեղ են դնում: Ապա այդ ի՞նչ կասկածելու բան ե, վոր կասկածում եք: ԶԹք ճանաչում Մեմային, չԹք ճանաչում հենց իրեն — Զաղունյանին, վոր նրա ել մի այդպիսի սովեր եք ձգում: Դուք ինքներդ ձեր բերանով գովում եք նրան, յերկինք եք բարձրացնում և հանկարծ — մի այդպիսի կասկած... հետևողական յեղեք, ա. Զաքար:

— Ծշմարիտ ե, յես հիմա ել չեմ ուզում հավատալ, թե ներանց մեջ մի այդպիսի բան կարող և լինել. Մեման հիմա ել նույնն ե ի՞մ աչքում, ինչ վոր առաջ, Զաղունյանի մասին հիմա ել նույն դադափարն ունեմ, ինչ վոր առաջ, բայց... ախր բանե՛ր կան, ախիկն Աննա, բանե՛ր կան...

Աննան նեղն ընկալի։ Ի հարկէ, նա չեր կարող հայտնել նրան իսկական պատճառը և ակամա պետք է սուտ ասեր։

— Զգիտե՛մ ճշմարիտ... յես թնշ կարող եմ գիտենալ, — ասաց նա։

— Ձե, չե, դուք գիտեք, դուք անպատճառ գիտեք, մի ծածկեք ինձնից։

— Հավատացե՛ք, պ. Զաքար, յես վոչինչ չգիտեմ, թե չե՛ ինչ՞նչ պետք է ծածկեմ։

— Ձե, չե, դուք կարող եք ծածկել. — այնպիսի բան կարող ե լինել, վոր ակամա ստիպված կլինեք ինձնից ծածկելու։ Բայց հավատացե՛ք, տ. Աննա, վոր դուք, հայտնելով, ինձ ավելի մեծ լավություն արած կլինեք, քան թե ծածկելով։ Ախր դուք չգիտեք. — նա ձայնը ցածրացրեց, — թե ինչ է նշանակում անդադար տարուրերով կարծիքների և կասկածների մեջ... զրանից ուղղակի կարելի չե խելադարվել, հավատացե՛ք, կարելի չե խելադարվել... Մի ծածկեք ասացե՛ք, թե աստված կսիրեք, ասացե՛ք, — Ինչ՞նչ չեք ուզում հավատալ, ~~որ~~ յես վոչինչ չգիտեմ, պ. Զաքար։

Զաքարը մեղմ հանդիմանությամբ նայեց նրան։

— Ուրեմն ե՛մժայի փոփոխությունը ձեր տարաձայնության հետ վոչ մի կամոջ չունի, — հարցրեց նա։

— Վոչ մի։

— Զունի։

— Զունի։

— Խաբում եք։

— Դուք ինձ վերավորում եք պ. Զաքար։

— Հապա թնշ ե ձեր տարաձայնության պատճառը։

— Մի հին վեճ, վոր անսպասելի կերպով նորոգվեց։

— Ինչ վեճ։

— Ներեցեք, այդ չեմ կարող ասել։

Զաքարը հառաչեց։

— Մհ, տ. Աննա, ինչպես ամենքդ ինձ յերեխայի տեղ եք դնում, — ասաց նա։ — Յես հարգում եմ ձեր բարեխառնությունը դեպի ինձ... Բայց ակի յես տանջվում եմ, — նա դարձյալ ցածրացրեց ձայնը, — սաստիկ տանջվում եմ... դուք չգիտեք... կասկածներն ինձ հանդիստ չեն տալիս...

Նա այլ ևս վոչինչ չկարողացավ արտասանել և վշտահար հայացքով սկսեց նայել մի ուրիշ կողմը։

— Դարձյալ, — անհամբերությամբ ու խոտությամբ կանչեց Աննան, — Գ. Զաքար, յեթե այդ հիմար կասկածը ձեր գլխից իսկույն չհանեց, աստված ե վկա, գիտեմ ձեզ ինչ կանեմ:

— Հապա թնչ անեմ, Ե, թնչ, — կրկնեց Զաքարը տանջանքով: Ախր Նոման ուղղակի ասում ե ինձ, զղվում ե ինձնից... յես այդ տեսնում եմ... իսկ դուք գիտեք, թե ինչպես յես սիրում եմ նրան:

— Գիտե՞ք ինչ կա, պ. Զաքար, — հանկարծ ասաց Աննան, — Դուք ձեզ համար հանգիստ կացեք և հանգիստ թողեք Նոմային: Յեթե նա չի ուզում ձեր ներկայությունը, մի մահեք նրա մոտ ե, յեթե կարելի յի, մինչև անգամ բուրդովին մի յերևաք նրա աչքին: Առժամանակ այդպես արեք, մինչև վոր յես կտեսնեմ նրան և ամեն բան կուղղեմ: Հասկան՞ում եք:

— Յես ստրկի նման լսում եմ ձեզ:

— Այդպես, դուք ամեն բան ինձ թողեք և ձեզ համար հանգիստ կացեք: զխաղ՞որը՝ հանգիստ թողեք Նոմային: Յես շուտով կտեսնեմ նրան:

— ՅԵՐբ:

— Շուտով, շատ շուտով:

— Ավելի լավ չի՞ լինի այսօր, հենց հիմա:

— Ձե, պ. Զաքար, չե, մի շտապեք: շտապելով վոչինչ չի դառնա: Դուք ամեն բան ինձ թողեք, յես գիտեմ, թե յերբ կտեսնեմ նրան: Առայժմ ցտեսություն:

— Յտեսություն, — ասաց Զաքարը, ամուր սեղմելով նրա ձեռքը: — Իմացած կացեք, տ. Աննա, վոր կյանքովս պարտական կլինեմ ձեզ:

— Ինձ ձեր կյանքը հարկավոր չե, հանգիստ գնացեք տուն: Յեվ Աննան շտապով հեռացավ, բայց հինգ քայլ շարած, նա հանկարծ դարձավ և կանչեց Զաքարի յետևից, վոր գնում եր կառքը նստելու:

— Գ. Զաքար, վաղժեց ե, ինչ Զազունյանը հեռացել ե:

— Վճրտեղից ե հեռացել, նա դեռ այստեղ ե, — տխուր կերպով ասաց Զաքարը:

— Դեռ այստեղ ե, — աստիկ զարմացավ Աննան:

Զաքարը նայեց նրան և հառաչեց:

— Տեսն՞ում եք, — ասաց նա, — դուք ել եք զարմանում... ուրեմն...:

— Գ. Զաքար, — ասաց նրան Աննան: — Դուք դարձյալ ձերն եք ասում... այդ հիւար կասկածը, ասում եմ, հանեցեք ձեր զըր- խից, Յես զարմանում եմ նրա համար, վոր նա ասում եր, թե շուտով հեռանալու չե այստեղից և դեռ մինչև որս այստեղ ե:

— Հա, ինչ՞ա չե այստեղ, ինչ՞ա չե այստեղ, — շտապով վրա բերեց Զաքարը և նրա բարի գեմքը շատ չար արտահայտութուն ասացավ:

— Զեր կամքն ե, յերբ դուք ինձ չեք ուզում լսելու Յես այլ ևս ձեզ համար վոչինչ չեմ կարող անել: Մնացեք բարե, — ասաց զժգոհությամբ Աննան և ուզում եր հեռանալ:

Զաքարը շտապեց դեպի նա և պահեց նրան:

— Ել չեմ անի, աս. Աննա, ել չեմ անի, — մեղավոր յերե- խայի նման ասաց նա: — Յես, ահա, ամեն ինչ հանում եմ գլխիցս և վոչինչ չեմ ուզում գիտենալ, միայն թե դուք արեք այն, ինչ վոր այս բոլորին խոստացաք:

— Ուրեմն դնացեք ձեզ համար հանգիստ, հանգիստ ճաշեցեք և հանգիստ ել քնեցեք: Գնացեք:

— Ուրեմն... հույս ունենում:

— Կատարելապես Գնացեք:

Զաքարն անհուն շնորհակալությամբ կրկին տնգամ սեղմեց նրա ձեռքը և նրանք բաժանվեցին միմյանցից:

XL

«Ա՛, արեմն դեռ այստեղ և այն սրիկան, դեռ այստեղ և այն անբարոյականը՝ մտածում եր Աննան հեռանալով Զաքարից: «Դեռ շարունակում և ալեկոծել այս խեղճ մարդու տունն ու ըն- տանիքը...» Ախ՛, վոչինչ չեմ ուզում, միայն թե դրա դատաստանն ինձ տային: Յե՛վ ինչպես նրա լեզուն կրակ չեր դառնում և չեր այրում նրա բերանը, յերբ ասում եր, — և ասում եր ինչպես, — վոր մարդկութունը, դեպի բարոյական վերածնություն և զը- նում... այն մարդկութունը, վոր քեզպեսներից և բազկացած, այ դու թափառական սատանա... Ահա թե անմեղ և միամիտ մարդկանց ինչպես են խարում, ինչպես են խելքից հանում այդ կեղծավորները, այդ չեզվիները, այդ, այդ... դայիերը դուռն մորթով... Ը՛հ, թե այդ յերկու որն յես քո վրան այստեղից չեմ կտրի — կտեսնես, ալ. Զա... Զահրուժարյան... Նման ինձ մեղադրում եր, վոր իբրեւ թե յես յեկել, քեզ խայտառակել եմ, վոր կորչես այստեղից, բայց հիմա կտեսնես, թե ինչպես

կիսայտառակեմ և ինչպես կվոնդեմ քեզ այստեղից... կտեսնես, կտեսնես...»:

Յեվ նա ժողովուրդից հեռացավ օրնայեթ դնալ Զաղունյանի մոտ: Նա գիտեր վեր հյուրանոցում և նա իջած:

Յեվ գնաց:

Հյուրանոցի մուտքի մեջ կախած դրաստախառնի վրա կարգալով Զաղունյանի ազգանունը և նրա բռնած սենյակի համարը, նա բարձրացավ վերև: Յերեկո յեր: Զաղունյանն այդ ժամանակ, նրա կարծիքով, տանը պետք և լինելու: Յեվ իրավ, սենյակի դուռը բաց եր: Նա համարձակ ներս մտավ:

Զաղունյանը նստած եր դրաստախառնի առջև և ինչ-վոր գրեմ եր: Նա այնպես անձնատուր եր յեղև դրաթյանը, վոր փոքր ինչ ուշ իմացավ, թե մեկը մտել և: Ըստ յերևոյթին, միանգամից չկարողանալով իրեն պայտարած մտքերից սթափվել, նա նախ անմիտ հայացքով կամաց նայեց Աննային, հետո գրիչը վայր դրեց և մեղմնայաբար վեր կացավ:

Աննան նրա մոտ գալիս եր բոլորովին կատաղած, բայց այժմ իր առջև տեսնելով նրան, ինքն ել չիմացավ, թե ինչու փոքր ինչ կակղեց: Սակայն, այնուամենայնիվ, նա դարձյալ սիրտ առավ:

— Յես ինձ իրավունք եմ համարում, պարոն, — ասաց նա, — ուղղակի ներս մտնել ձեզ մոտ և անհանգստացնել ձեզ, վորքան ել ձեզ այդ կոպիտ և վայրենի վարմունք թվա: Յես ուրիշ կերպ չեյի կարող անել, յես ստիպված եմ այսպես անել: Յես ուղում եմ խոսել ձեզ հետ մի բանի մասին:

Զաղունյանն այս անգամ դարձացած նայեց նրան. կարծես նա նոր ուշքի յեկավ:

— Արդյոք չեյիք ցանկանալ նստել, տիկին, — ասաց նա, ցույց տալով բազկաթոռը:

— Վոչ, շնորհակալ եմ, — այս անգամ արդեն խոտաբար պատասխանեց Աննան: Զաղունյանի ինքնավստահ սառնասրտությունը դարձյալ շարժեց նրա բոլոր մաղձը: — Յես շատ կցանկանայի իմանալ, պարոն, թե ինչ՞ է դուք մինչև այսօր այստեղ եք, յերբ վաղուց արդեն հեռացած պետք և լինելիք այստեղից, — ասաց նա, ամենայն համառությամբ նայելով նրա աչքերին:

Զաղունյանը դարձյալ դարձացած նայեց նրան:

— Իսկ յես շատ կցանկանայի իմանալ, տիկին, — ասաց նա, — թե ինչ իրավունքով դուք իմ գլխին դատաւոր եք կանգնում:

Աննան կատաղեց:

— Այն իրավունքով, պարոն, վորով յուրաքանչյուր սրտացով բարեկամի վրա սրբազան պարտականութիւն է դրվում պաշտպանել անմեղ ընտանիքների պատիֆն ու անունը մեղ պես անարժան ընկերներից, — կանչեց նա:

Ջազուռյանը մի րոպե ծայրահեղ անշուքութանից ստոած մնաց կանգնած տեղը — այն սատիճան վայրենի թվացին այն բոռերը, վոր այդ կինն այնքան համարձակորեն շարտեց իր յերեսին: Հետո հոնքերը սաստիկ կիտեց և մի մտայլ հայացք մղելով նրա վրա, նկատեց մի տեսակ խուլ ձայնով:

— Տիկին, յերեի դուք չեք հասկանում մեր արտասանած բոռերի իմաստը:

— Վհչ, յես շատ լավ հասկանում եմ, պարոն, իմ արտասանած բոռերի իմաստը և ուրիշ բոռեր յես չունեմ մեղ համար, վորովհետև յեթե դուք մարդկային հպարտութիւն և վեհանմնութիւն ունենայիք, չեյիք անի այն, ինչ վոր արդեն արել եք և շարունակում եք անել... Ձեզ պես մարդիկ չեն կարող և իրավունք չունին վերավորվելու այսպիսի խոսքերից, իսկ յես ուրիշ կերպ չեմ կարող մեղ հետ խոսել:

Ջազուռյանը ավելի սաստիկ կիտեց հոնքերը, բայց հետո մի արհամարհական ժպիտ անցավ նրա շրթունքների վրայից:

— Տիկին, իդուր դուք մոռանում եք, վոր իմ տանն եք գրանվում, և կին եք, — այս անգամ սառն հանդարտութեամբ ասաց նա:

— Սխալվում եք, պարոն, յեզ մեր տանը չեմ գրանվում, այլ այն մարդու տանը, վոր իրեն անկեղծաբար սիրողների և հավատ ընծայողների շրջանում բազմիմ և բառաքինի մարդու հոշակ և հանել և վորը քարոզում եր, թե մարդկութիւնը դեպի բարոյական վերածնութիւն և գնում: Հիշում եք այդ մարդուն: Ահա, յես այդ մարդու տանն եմ գրանվում այժմ և դա իրավունք չունի ինձ այստեղից վանելու:

Ջազուռյանի գեմքին մի շարագուշակ ժպիտ յերևաց. այդ ժպիտը սրտի խորին վրդովմունքն եր արտահայտում: Բայց նա լուռ մնաց:

— Դուք մի ամբողջ ընտանիք թշուառացիք, մի ընտանիք, վոր այսչափ ժամանակ ապրում եր հաշտ և սիրով, — խոսքն առաջ տարավ Աննան: — Ինչ կա ավելի սրբազան, ավելի նվիրական աշխարհիս յերեսին, քան ընտանիքը, և դուք, վոր ամեն սրբութեան և նվիրականութեան պաշտպան և պաշտող եյիք ցոյց տա-

լիս ձեզ, այդ ընտանիքի հիմքն ինքներդ քանդեցիք... Դուք ձեր բարեկամին, ձեր ընկերոջը դավաճանեցիք, նրա հյուրասիրութեանը վստահելու արեցի։ Նա ամենայն անկեղծութեամբ սիրում և հավատում էր ձեզ, իսկ դուք ինչով վարձատրեցիք նրան։ Գիտե՞ք, թե մի այնպիսի մարդու համար այդպիսի հիասթափությունն ինչ արժեք... Դուք ինքներդ ելիք ասում, վոր յուրաքանչյուր մարդ խիղճ ունի, բայց մեր և ձեր խիղճը։

Նա լռեց, բայց Զազունյանը սպասում էր նրա խոսքի շարունակությանը։ Աննան դպաց, վոր նրա լռություն և հայացքի մեջ մի զորավոր բան կա, վոր հաղթում էր իրեն։ այնուամենայնիվ նա շարունակեց։

— Այժմ յես յեկել եմ, պարոն, ձեզ հիշեցնելու, վոր դուք, յեթե իսկապես ազնիվ մարդ եք, կատարեք ձեր խոսքը և հեռանաք այստեղից։ Յես այդ չեմ խնդրում ձեզնից, այլ ուղղակի պահանջում եմ, վորովհետև դուք հասուն, խելոք մարդ եք և վոչ թե անմիտ յերիտասարդ, և սերը չի կարող ձեզ արդարացնել։ Մինչև հիմա յես ավելորդ ելի համարում իմ միջամտությունը, բայց տեսա, վոր սխալվել եմ։ Ուրեմն՝ յեթե ձեր մեջ մնացել և ազնվության գեթ մի նշույլ, իզգի գեթ մի կայծ, յեթե դուք խաղաղ չեք կորցրել մարդկային և ընկերակալն արժանապատվության դրացումը, ապա կլսեք ինձ և շարախնդութեամբ հակառակ չեք գնա խոսքերիս։ Յես կատարեցի իմ պարտքը, մնում և, վոր դուք ել կատարեք ձեր պարտքը։

Անշարժ կանգնած՝ Զազունյանը սաստիկ վրդովված լուռ նայում էր հատակին։ Այդ միջոցին նրա գեմքն այնքան դաժան արտահայտություն էր ստացել, վոր Աննան, լավ նայելով նրան, սարսափեց։ Ասելիքը վերջացնելով, նա ուղուց էր դուրս գնալ, բայց յերկյուղից չկարողացավ տեղից շարժվել։ Նա ընտաղմամբ դպաց, վոր Զազունյանը պատրաստվում էր խիստ հարձակում գործելու և յերկյուղից սրտատրոփ սպասում էր, թե ինչ և պատասխանելու իրեն։

— Տիկին, — կարճ, ծանր լռությունից հետո, ասաց Զազունյանը նույն խուլ, շարագուշակ ձայնով և շարունակ նայելով հատակին, — շատ ցավում եմ, վոր դուք լավ չեք մտածել, թե ինչ բանի համար եք գալիս ինձ մոտ և այնպես չեք յեկել, վորովհետև դուք այնպիսի ծանր և անշնորհակալ պաշտոն եք հանձն առել, վոր յես չգիտեմ, թե ինչ անուն տամ դրան... Բացի դրանից, յես յերբեք չեյի կարծի, վոր դուք ձեր անձնակալն պատիվն

ու հարգն այդ աստիճան քիչ կզնանառեայիք, վոր թույլ տայիք
 ձեզ մի այդպիսի անպատվարեր միջնորդի դեր կատարելու...
 Սակայն, պեսք չե, վոր զարմանամ. դուք մեր ծանոթանալու
 հենց սկզբից իմ դեմ թշնամական դիրք բռնեցիք և մինչև այ-
 սոր անդադար մութ անկյուններից հեռավոր ելիք լինում ինձ
 ֆրասելու նպատակով. իսկ այսոր դուք արդեն սահմանն անցաք,
 Յես շատ լավ հասկանում եմ, թե ինչ է ձեր ինձ դեմ այդպիսի
 դիրք բռնելու պատճառը... Սակայն յես ձեզ այդ չեմ հայտնի
 ձեր հպարտությունը չվերափորելու համար, բայց և այնպես դուք
 այդ հասկանում եք... Դուք աշխատում եք ձեր վարձուքը քո-
 ղարկել այն բանով, վոր իբր թե ձեզ առաջնորդում է դեպի ձեր
 ընկերուհին. ունեցած հոգացողությունը. բայց իզուր չեք լինի,
 յեթե մտածեիք, վոր յես կարող եմ այնքան հիմար չլինել, վոր
 խարվեմ դրանից: Հեշտ և լավ բան չե, արևին, յերբ ուրիշի
 զգացմունքների հետ խաղում եք, մանավանդ այնպիսի զգաց-
 մունքների հետ, վորոնք նրա համար շատ թանգ են. այդ կարող
 է ձեզ ֆրասել, Լնդունեցեք, վոր նա, քորի զգացմունքներին այդ-
 պես անմտածած կերպով եք վերաբերվում, կարող է հպարտու-
 թյուն ունենալ. իսկ հեշտ բան չե, յերբ այդ հպարտությունը
 վիրավորած կլինեք: Դուք ասում եք (Ջազունյանը ձայնը բարձ-
 րացրեց և առաջին անգամ իր դաժան հայացքով նայեց Աննա-
 յին), թե յես դավաճանել եմ ընկերոջս, վրանակոխ եմ արել նրա
 հյուրասիրությունը, թշվառացրել եմ նրա ընտանիքը... ուստի
 յես իրավունք չունեմ վիրավորվելու ձեզնից, յերբ դուք ուղղակի
 դիպչում եք իմ մարդկային ա. ժանապաստվածությանը, շոշափում
 եք իմ պատիվը: Բայց ասացեք խնդրեմ (նա առջևը դրած աթոռը
 զսպած կատաղություն վերցրեց և աղմուկով մի կողմը քաշեց)
 վճր մարդկային, վճր բարոյական, վճր իրավական, մի խոսքով,
 վճր որևնքով դուք թույլ եք տալիս ձեզ ինքնակամ դատավոր
 կանգնելու. մի այնպիսի դործի, վորի վրա մի մաղաչափ անգամ
 իրավունք չունիք: Դուք կարող եք ձեր ծանոթին, ձեր բարեկա-
 մին նրա, ձեր կարծիքով պախարակելի, վարձուքի առթիվ բա-
 րեկամական խորհուրդ տալ և այն՝ շատ զգույշ կերպով, բայց
 այդ վարձուքի վրա ինքնակամ անվերապահ դատավճիռ դնել,—
 դա ավելի յե, քան ապրիլինի դործ, ավելի յե, քան բռնություն,
 դա անուն չունի: Դուք մտիլ եք իմ սիրտս, հոգիս, ուղեղս, և
 գիտեք, թե յես ինչ եմ զգում և ինչ մաստառնություններ յեմ
 լինթարկված այն դործի մասին, վորի վրա դուք այդպես հեշտ

կերպով դնում եք մեր veto-ն, ևս մասնեցեք, և կտեսնեք, թե դուք այս մի քանի բողոքում ինչպե՞ս խոր կերպով վերափոխեցիք իմ ամենաանուրբ, ամենաանվիրական զգացմունքները և շնորհակալ կացեք իմ ստան ընտանուրթյունից, վոր յես կարողացա ինձ զսպել և համբերել, և այն հանգամանքից, վոր դուք կին եք, ապա թե վոչ... յես պատասխանատու չեյի կարող լինել իմ վարձմունքի համար... մանավանդ այս հանձնաժողով... Դժբախտաբար, յես ինձ վոչ մի կերպ պարտավոր չեմ զգում հայտնի իրողության համար մեզ հաշիվ տալու, ապա թե վոչ, յեթե բանայի մեր առջև իմ սիրտը, կզարհուրեյիք, գիտե՞ք դուք այս... Հարգել, հարգել պետք է, տիկին, ուրիշի զգացմունքները և յեթե ուզում եք ուրիշի անձնական գործերից դատավոր կանգնել, պետք է հասկանաք նրան, ուղիղ, անխալ կերպով հասկանաք, այլապես դուք վատ և վտանգավոր գործ կատարած կլինեք: Յես սոփեստություն չեմ անում, տիկին, և վոչ ել միտք ունեմ ինձ արդարացնելու մեր առջև, այլ ուզում եմ մեզ հասկացնել, վոր այսուհետև շատ և խիստ շատ զգուշությամբ վերաբերվեք ուրիշի անհատական զգացմունքներին: Մինչև անգամ, յեթե այդ ուրիշը մեր ամենամոտ, ամենասիրտակից բարեկամը լինի:

Նա լուեց և ջգային քայլերով սկսեց անց ու դարձ անել սենյակում: Բայց հանկարծ կանգ առավ և ափնացրեց:

— Սակայն, այս լավ իմացեք, տիկին, վոր յես յերբեք չեմ ցանկացել, չեմ ցանկանում և հույս ունեմ, վոր յերբեք ել չեմ ցանկանա ուրիշին այս կամ այն կերպ փռասել, լինի դա ընկերս, բարեկամս, թե մի ոտար — այդ միեւնույն և ինձ համար: Իսկ յեթե, հակառակ իմ կամքին, շարագուշակ բաղդը կստիպի ինձ շարիք գործել, յես այդ շարիքի գեմ առնելու համար ամենայն ինքնամոռությամբ պատրաստ եմ կռվել այդ բաղդի գեմ ե, յեթե հարկավոր է, նույնիսկ զոհ դնալ զրան... Կարող եք բոլորովին հավատացած լինել, վոր իմ բռնած կամ բռնելիք ընթացքիս համար մեր խորհուրդների պետքը չեմ զգում, տիկին:

Յեվ Զազունյանը նորից սկսեց յես ու առաջ քայլել սենյակում:

Աննան կանգնած եր ինչպես մի մարդ, վորի գլխին հանկարծ ստոը ջուր են անել: Զազունյանի բոլոր խոսակցության ժամանակ նա շարունակ սարսափած նայում եր նրա աչքերին, վորոնցից կարծես կայծեր եյին դուրս ցայտում: Նա կպել եր պատին և նրան թվում եր, թե ինքը մի մըջուն և Զազունյանի

զիմացը, այնքան իրեն ճնշված, հոգով ճնշված եր զգում և այնքան մեծ եր Զաղունյանը: Վերին աստիճանի անտանելի յեր նրա զրույթյունը, յեր Զաղունյանը լսեց, նա ուզում եր դուրս փախչել այդ զարհուրելի սենյակից, բայց մի բան, — ամենք եր այդ թե այդ գիտակցությունը, վոր ինքը մեղավոր և Զաղունյանի առջև, — աստիճան եր նրան կաշկանդված մնալ իր տեղում: Սակայն հանկարծ նա մի շարժում գործեց, մի քայլ առաջ գնաց, ուղեց բանասել, բայց վռչինչ չկարողացավ արտասանել և դուրս փախավ:

Զաղունյանը ատամները սեղմած՝ հրացայտ աչքերով նայեց նրա յետևից, ատամների միջից ինչ-վոր արտասանեց և վռաը այնպիսի անզուսպ ուժգնությամբ խփեց հանդիպած աթոռին, վոր աթոռը մի քանի քայլ հեռու գլորվեց հատակի վրա:

Նա մի կարճ միջոց անսովոր արագ քայլերով շարունակեց յետ ու առաջ անցնել սենյակում, հետո մտանցավ գրասեղանին, նստեց, առավ գրիչը և ուղեց շարունակել զրույթյունը, բայց այն աստիճան վրդովված եր, վոր չկարողացավ շարունակել: Նա գրիչը վայր ձգեց, նորից վեր կացավ, ցիլինդրը ծածկեց և դուրս գնաց:

XLJ

Աննան Զաղունյանի սենյակից և հյուրանոցից դուրս յեկավ բարոյապես վերին աստիճանի հուզված: Վճռելով գնալ Զաղունյանի մոտ, նա յերբեք մտքովն անգամ չեր անցկացրել, թե այդ մարդը պաշտպանվելու այնպիսի գորեղ զինք կարող և ունենալ, վորպիսին և ուրիշի գործին խառնվելու իրավունք չունենալը: Նա զգում եր, վոր զբանով Զաղունյանը կատարելապես զինաթափ եր արել իրեն: Ինչքան ել ինքը համոզված լինել, վոր իր նրա վրա արած հարձակումը կատարելապես արգարացի յեր: Բայց մանավանդ նրան խիստ շփոթել և ոտարոտի դրության մեջ եր ձգել Զաղունյանի այն ակնարկը, թե նա — Զաղունյանը հասկանում և պատճառը, վորից զրգված ինքը:— Աննան հենց սկզբից շարունակ հետամուտ և լինում նրան...: Ե՛րնչ եր ուզում դրանով հասկացնել,» մտածում եր նա: Միաժամանակ ակամա յերեակայելով Զաղունյանի այն խորհրդավոր տոնը, վորով նա արավ այդ թափանցիկ ակնարկը: Ե՛վոր յես նախանձմւմ եմ Եմմային և նույնպես անտարբեր չեմ զեպի ինքը, իսկ իրեն հետամուտ լինելու պատճառը անուշադրության մասնված սքրս ե... Բայց ճիշտ և այդ...: Նա չեր ուզում ինքն իրեն պատասխանած լինել ճիշտ և այդ, թե վոչ, միայն այդ մասին մտածելիս շարադուշակ

կերպով մպտում եր, և զգում եր վոր Զազունյանին յերեք աշն-
պես չի տաել, ինչպես նրա այդ ակնարկը լսելուց հետո: Նա
ակամա ամբողջ ուր ու գիշեր շարունակ մտածում եր այդ ակ-
նարկի մասին և շատ անգամ այնպես կատաղում եր Զազունյանի
դեմ, վոր պատրաստ եր լինում նրան մի կերպ ֆրասելու համար
մինչև անգամ աններելի միջոցների դիմել: Այն գիտակցութունը,
վոր ինքը բոլորովին անզոր և այդ մարդու առջև, նրան վերին
աստիճանի ջղային եր դարձրել: Նրա հետևանքն այն յեղով
միայն, վոր նա Զազունյանին ատելով, սկսեց ասել նաև Սմմա-
յին և Զաքարին, առավելապես վերջինիս, վորի պատճառով
(պատճառը նա Զաքարին եր համարում) ինքը մի այնպիսի ան-
համ և հիմար դրության մեջ եր ընկել: Նա զգաց, վոր անտանելի
կերպով վարկաբեկվել և ինքը, վորովհետև պարզ կերպով տեսավ,
վոր մինչև այդ որը ոտաբուսի և հիմար միջնորդի դեր եր կատա-
րում և այդ բանը, բացի ֆրասից, վռչվոքի ոգուտ չբերեց: Վեր-
ջին անգամ նա զգվանքով հիշեց իր կատարած դերը, վճեց
ամեն ինչ մոռացության տալ և անմիջապես հեռանալ Քիֆլիսից:
Նա մինչև անգամ չուզեց իրեն կողմնակի հանդիսատես դ. տել,
թե ինչով կվերջանար Սմմայի, Զազունյանի և Զաքարի դործը,
մինչդեռ զգում և համոզված եր, վոր պետք և վերջանար անխու-
սափելի աղետով:

Նյուրանոցի դեպքից յերկու ուր հետո նա արգեն ուղեվոր-
վում եր իր բնակավայրը — Բաթում:

XLII

Աննայի հետ ունեցած անակնկալ խոսակցությունից հետո,
դուրս դալով Նյուրանոցից, Զազունյանն ուղում եր փոքր ինչ
շրջել՝ հուզմունքն ու վրդովմունքը հանգստացնելու համար: Յի-
լինդըը աշգերի վրա վայր թողած և անուշադիր հայացքով նայե-
լով անց ու դարձ անողներին, նա անցավ Միքայելյան կամուրջը
և մտավ համանուն յերկար փողոցը: Նա բոլորովին չեր մտածում,
թե ուր և դնում: Թեև Սմմայի ընկերուհու անկոչ միջամաու-
թյունը նրան չափից դուրս վրդովել եր և նա իրեն վերին աստի-
ճանի վիրավորված եր համարում, բայց իր ծանր դրությունն
ի նկատի ունենալով, նա աշխատում եր զսպել բարկությունն և
վորժան կարելի չև լուրջ և սառն կերպով դատել Աննայի վար-
մունքը, քննել նրա իրեն ասած խոսքերը:

Մեղավոր և արդյոք Աննան:

Ինչքան եւ Զազունյանը համոզւած լինելը, վոր Աննայի իր դեմ թշնամական դիրք բռնելու պատճառը նրա անուշադրության մատնված վերավորված սերն էր, այնուամենայնիվ, նա չէր կարող չհասկանալ, վոր դրանով չէլին կարող ջրվել Աննայի իր յերեսին շարժած խոտքերը։ Բայց նախ, Աննան չէ, առհասարակ ամեն մի կողմնակի մարդ իսկապէս արդյոք իրավունք չունի խառնվելու ուրիշի գործերին։ Եթէ զա իրավական որեւորով անթույլատրելի չէ, բարոյական վարդապետության որեւորով Եւ արդյոք անթույլատրելի չէ, իսկ բարոյական վարդապետությանը միջեւ ընկերայնության վրա չի հիմնված, վորին միշտ հետեւել և ուզում և հետեւել հենց ինքը — Զազունյանը։ Ուրեմն իրավունք ունի վերավորվելու Աննայից, յերբ նա, իրեն զուտ մարդ և ընկեր միջամտում և ուզում եր դատավոր կանգնել նրա գործին։ «Վոյ, — պատասխանեց Զազունյանը, մեղեմայաբար կանգ առնելով նեղ մայթի վրա, վորպէսզի ճանապարհ տա անցնելու մի կնոջ, վորը դիմացից գալիս էր, ըստ յերևույթին իր ամուսնու հետ թևանցուկ — Բայց վերավորվելիս Ինչու, — հարցրեց նա, ճանապարհը շարունակելով — Վորովհետև նա ինձ հետ շատ անվայել լեզվով խոսեց։ Մինչև անգամ, յեթէ յես իսկապէս այնպիսի մարդ եւ լինելի, ինչպիսին վոր նա համարում ե ինձ, դարձյալ իրավունք չունի այնպիսի լեզվով խոսելու... Սակայն նա, ինչպէս ինքն ասաց, ուրիշ կերպ չէր կարող խոսել ինձ հետ... և յեթէ յես վորեւէ բանի համար մեղավոր եմ, ապա մեղավոր եմ նրանով, վոր վերավորվելու և հարձակվելու տեղ, պետք և խղճայի նրան։

Այդ բոլորին նրա ուշադրությանը ակամա զբաղեց մի փոքրիկ շարժման շուն, վոր փողոցով սրընթաց անցնող մի կառքի առաջ կողքե կողք վազելով սաստիկ հաշում եր ձիերի վրա։ Զազունյանը մինչև անգամ կանգ առավ և սկսեց նայել այդ տեսարանին։ Շունն այն սաստիկան մոտիկ եր վազում ձիերից, վոր հանկարծ ձիերից մինի վրա կտավ նրան։ Նա սաստիկ հղավեց և թավալվոր ընկավ, ձին յերկու վրտով և կառքն յերկու անիվով անցան նրա վրայով և նա նույն բոլորին սատկեց։ «Հիմա՞ր» ասաց Զազունյանը շան հասցեյին և նորից առաջ անցավ։

Քաղաքային հիվանդանոցի առաջ նա հանկարծ կանգ առավ։ Հիվանդանոցի բակից մեկը շատաւ քայլերով դուրս յեկավ, նայեց նրան, ըստ յերևույթին, ուզեց կանգնել և բան տեսնելու, բայց հանկարծ խելագարի նման առաջ վազեց և նստեց մայթի մոտ կանգնած կառքը։

— Пшол! — գոռաց նա կառապանի վրա:

Գառապանը մտրակեց ձեռքին և կռքն առաջ նշացավ:

Ջազունյանը դառն կերպով ժպտաց և սաստիկ գունատվեց, նա ճանաչեց կռքն նստողին. — Զաքարն եր:

«Գիտե՞ք թե մի այնպիսի մարդու համար հիասթափությունն ինչ արժեք հիշեց նա Աննայի խոսքերը և դարձյալ դառն կերպով ժպտաց. այդ ժպիտը հոգեկան սաստիկ ծանր, անտանելի վիճակ էր արտահայտում: Նա հիշեց Զաքարի առաջվա իրեն ցույց տված միջևն հիմարության հասցրած ընկերական սերն ու հոգացողությունը, համեմատեց այդ նրա այժմյան վարմունքի հետ և կարծեց, թե մի բան, մի սաստիկ թանգագին բան հանկարծ կտրվեց իր սրտից և դրա հետ նրա հոգին, նրա ամբողջ եյուրթյունը ծածկվեց մի տեսակ մռայլ, զարհուրելի խավարով: Նրա ամբողջ մարմնով ջղային մի ուժգին ցնցում անցավ. նա ատամները սեղմեց միմյանց, սեղմեց մատներն ափերի մեջ, կարծես պատրաստվելով մի անհաղթ ուժի դեմ կռվելու, և այս անգամ արդեն բոլորովին անդգն կերպով շարունակեց իր ճանապարհը: «Այո, թանգ, խիստ թանգ արժեք մի այդպիսի մարդու համար այդպիսի հիասթափությունը, դաժանարար ասաց նա ինքն իրեն և մի չարագուշակ զգացմունք պաշարեց նրան:

Եմմայից հաղթվելու որից, վորից հետո սկսածա նրա ստրուկն էր դարձել, Զազունյանը միշտ խույս էր տալիս Զաքարից, և մինչև այդ որը համարյա վոչ մի դեպք չէր պատահել, վոր նա հանդիպեր նրան. այդպիսի դեպք չէր պատահել, գուցե նրա համար, վոր Զաքարն ինքը միշտ խույս էր տալիս Զազունյանից: Զազունյանը շատ լավ գիտեր այդ և հասկանում էր, վոր դրա պատճառը նրա անսկնկալ հիասթափությունն էր, վոր անշուշտ վերին աստիճանի ցնցած պետք և լինելը նրա ամբողջ եյուրթյունը: «Ինչու» մտածեց Զազունյանը և չկամեցավ այդ հարցին պատասխանել: «Ո՞ր» կարծես տենդի մեջ հառաչեց նա, ձեռքով խփեց ցիլինդրի շրջապատին և ցիլինդրն աչքերի վրայից ճակատի վրա ձգեց, «Անտանելի՛ չե, անտանելի՛» շարժեց նա գլուխը և այլ ևս վոշինչ չուզեց մտածել: Մտքերն ու զգացմունքները սաստիկ հուզում էին նրան և նա կարծում էր, թե ինքն ընկած է մի փոթորկահույզ ծովի մեջ, վորի ալիքները զարհուրելի արագությամբ պլստեցնում են իրեն և նույն արագությամբ անդունդ են տանում:

Նա բոլորովին չիմացավ, թե ուր գնաց, ինչ արեց, միայն կես գիշեր էր արդեն, վոր վերադառնում էր իր սենյակը: Արագ քայլե-

րով Միքայելյան փողոցի մի կողմից մյուսն անցնելիս, փոքրիկ կամուրջի վրա, վոր դասն էր փողոցի և մայթի միջև անցնող ջրանցքի վրայից, մեկը հանկարծ կտրեց նրա առաջը։ Զազունյանը բարձրացրեց գլուխը և լապտերի լուսով ճանաչեց Զազուրակուն։

— Bon soir, monsieur, Zasounian, — ըստ յերևոյթին, արբածությունից հաղիվ վռտի վրա կանգնելով, ասաց Զազուրակին և ըստ զինվորականի ձեռքը հակառի մոտ բռնելով, բարեկեց նրան։

Զազունյանը հանկարծ ջղային ցնցումով բարձրացրեց ձեռքն և այնպիսի ուժով ապտակ տվեց նրան, վոր նա որորվեց և նեղ կամուրջից ընկավ ցածիկի ջրանցքը, վորի միջով խոխոջալով անցնում էր ջուրը։ Զազունյանը կամուրջից անցավ մայթը և շարունակեց իր ճանապարհը։ Այնուհետև վոչինչ չիմացավ, թե ինչ պատահեց Զազուրակուն։

Տասը բողեյից հասավ հյուրանոց։ Ռուս ղոնապանը քաղաքավարությամբ ըաց անելով դուռը, քաղաքավարությամբ հայտնեց նրան, վոր նրա մոտ հաճախ յեկող նորաստի կի՛նն այդ յերեկոյան, նրա դուռն զնալուց հետո յեկել էր և հարցրել էր նրան. նա նույնպես հայտնեց, վոր այդ կի՛նն յերեք որ և, վոր շարունակ դալիս է նրա մոտ, բայց նրան տանը չի գտնում։

Զազունյանը հասկացավ, վոր խոսքը Սմմայի մասին էր։ Նա հրացայտ աչքերով մի բոպե նայեց ղոնապանի նիհարությունից չորացած դեմքին, կարծես պատրաստվելով նրան ել մի պինդ ապտակ հասցնելու, հանկարծ դարձավ և բարձրացավ վերև։ Մտավ իր սենյակը և դուռը փակեց բանալիով։

XLIII

Հիւրավի, վերջին յերեք որը Սմմային վոչ մի անգամ չեր աջողվել տեսնել Զազունյանին. այդ նրան վոչ թե դարձացնում կամ յերկյուռ էր պատճառում, այլ սաստիկ վրդովում էր. առհասարակ վերջին ժամանակները նա նկատում էր, վոր Զազունյանը մի տեսակ խույս է տալիս իրենից և այդ վերին աստիճանի զըր-զըռում էր նրա ջղերը։ Այդպիսի դեպքերում նա զգում էր, վոր դեպի Զազունյանը տածած իր սերը վոչ թե սեր է, այլ ռաւորոտի հուսաւան ասելության նման մի զգացմունք, վոր այնուամենայնիվ սիրուց էլ ավելի ուժով և քաշում նրան դեպի այդ մարդը։ Առհասարակ նրա հարաբերությունը լարված լինելով դեպի Զաքարը, վերջին որերն առավել ևս լարվել էր։ Սակայն պետք է ասած, վոր չնայած մարդ ու կնոջ հարաբերությունները լարված

եյին, բայց նրանք զեռ յերբեք վոչ մի խոսակցություն չեյին ունեցել միմյանց հետ իրենց զրության վերաբերմամբ. նրանք յերկուսն ել խույս եյին տալիս թե միմյանցից և թե այդպիսի խոսակցությունից, մանավանդ Զաքարը, վոր արդեն Սմմայի զազանիքը հասկանալով, այդ բանի համար փոխանակ կատարեւոր նրա զեռ, մի տեսակ ոտաբոսի յերկյառ եր զգում նրանից, կարծես մեղավորն ինքը լինել և վոչ թե Սմման: Այդ եր պատահողը, վոր նա, իր անտանելի զրությանից դուրս գալու համար, Աննայի ոգնությանն եր զիմել: Ըստ յերևոյթին, ամուսնու այդ թուլությունը պետք է համարձակություն տար Սմմային, բայց ընդհակառակը՝ կաշկանդում եր նրան: Շատ անգամ նա սաստիկ ցանկանում եր, վոր Զաքարը խոսք բանար իր զրության մասին (նա գիտեր, վոր ամուսնուց ծածուկ չեր այդ բանը), կովեր իր հետ, նույնիսկ ծեծեր իրեն և այդ դեպքում նա զգում եր, վոր ինքը համարձակ կդիմադրեր նրան և իրեն բոլորովին մեղավոր չի զգա. բայց այդպիսի բան չեր պատահում և այդ հանգամանքը կատաղեցնում եր նրան: Շարունակ այդպես տեկնով, ի վերջո այդ զրությունն այն աստիճան անտանելի դարձավ նրա համար, վոր այժմ ինքն սկսեց առիթ փնտռել, վոր ամուսնուն դուրս քաշի կովի: Սակայն այդ առիթն ինքն իրեն ներկայացավ:

Վերջին որը յերեկոյան, Զազունյանի մոտ գնալով և նրան այնտեղ չգտնելով, Սմման վերադառնում եր վերին աստիճանի դրդոված զրությամբ: Զաքարը հիվանդանոցից հենց նոր եր տուն յեկել: Հիվանդանոցի բակի դռան մոտ անակնկալ կերպով հանդիպելով Զազունյանին, նա այս անգամ արդեն խիստ կատաղել եր թե նրա և թե Սմմայի դեմ: Կնոջ դեմ մանավանդ ավելի կատաղեց, յերբ տուն գալով աղախնուց իմացավ, վոր նա ուր-վոր գնացել եր: Խելադարի նման նա համարյա վազվզում եր հյուրասենյակում և վայրկյան առ վայրկյան սպասում եր Սմմայի վերադարձին: Այս անգամ զգում եր, վոր համարձակորեն հաշիվ կարող է պահանջել նրանից և վճել եր վոր այդպես անի: Վերջապես պիտք է վերջ տալ այդ անտանելի զրությանը, թե վոչ, Դուռն զանգակի ձայնը լսելով, նա դուրս վաղեց միջանցքը և կանգնեց այնտեղ, մինչև վոր աղախինը դուռը կբանար: Նա գիտեր, վոր յեկողն Սմման եր, և չսխալվեց:

Ներս մանելուն պես Սմման կատաղած կանչեց աղախնու վրա: — Մինչև յժրը սպասեմ, վոր դուռը բանաս:

Ազգախիւնը ձայն չհանեց և գլուխը խոնարհած դուռը փակեց։
 Եմման արագ քայլերով բարձրացավ վերև։ Այնտեղ միայն
 նա տեսավ Ջաքարին և, հանկարծ կանգ առնելով, մի հպարտ և
 կռփի դուրս կոչող հայացք ձգեց նրա վրա։

Ջաքարը կոպել եր պատին։ Նա սաստիկ գունատ եր և ամ-
 բողջ մարմնով դողում եր։

Յերկուսն էլ մի կարճ միջոց լուռ նայեցին միմյանց և հաս-
 կացան միմյանց դրությունը։

Հանկարծ Եմման նույն լուռթյամբ շարժվեց տեղից և շտա-
 պեց դեպի իր սենյակը։

— Կնց, — լսեց նա Ջաքարի ձայնը։

Նա արագ ամբողջ մարմնով դարձավ, առաջվա հայացքով
 նայեց ամուսնուն և գլուխը հպարտությամբ յետ ձգեց։

Այս անգամ Ջաքարը վոյ թե դողում, այլ վտտից ցզլուխ
 ցնցվում եր

— Վճրտեղ եյիր, — հազիվ արտասանեց նա և փորձեց մի
 քայլ առաջ դնալու։

— ՋազուՆյանի մոտ, — պատասխանեց Եմման։

— Լիբր, — գոչեց Ջաքարը և ուղեց հարձակվել նրա վրա։
 Եմման գլուխն ափելի ես յետ ձգեց, ափելի հպարտ հայաց-
 քով նայեց նրան և տեղից չշարժվեց։

— Կսպանեմ նրան... քեզ էլ, — իրեն բուրբուռվին կորցրած
 ատամների միջից արտասանեց Ջաքարը։

Եմման ձեռքը կրծքի վրա դրեց։

— Յես չեմ վախենում, — ասաց նա։

Ջաքարն անդուռալ կատաղությամբ ձեռքով ցնցողաբար ինչ
 վոր շարժումներ գործեց, ուղեց խոսել, մի բան ասել, բայց ձայնը
 չհպատակեց նրան։ Նա հանկարծ դարձավ և խենթի նման ներս
 վազեց։

Եմման ձեռքը կրծքին դրած նույն դրությամբ անշարժ մնաց
 տեղում։ Մի քանի վայրկյանից նա սողամարդի ուժգին հեկեկանքի
 ձայն լսեց։ Այդ ձայները լսելով, նա հանկարծ ամբողջ մարմնով
 ցնցվեց և նրա ձեռքը թուլացած ընկավ կրծքի վրայից։ Նա
 գլուխը ակամա առաջ տարավ, կարծես խորին ուշադրությամբ
 ականջ դրեց այդ ձայնին, հետո կամաց դարձավ և մտավ իր սնն-
 յակը։ Առանց գլխարկը վերցնելու, առանց ձեռնոցները հանելու,
 նստեց աթոռի վրա և անշարժ մնաց։ Նրան նայողը կկարծեր, թե
 խորը մտածության մեջ է, բայց նա վոչինչ չեր մտածում։

XLIV

Հետեյալ առաջնոր Ջաքարը կառք նստած՝ գնում եր հիվանդանոց: Քաղաքային այգու կողմից դեպի Միքայելյան կամուրջը ձգող ճիւղով, նա հանկարծ տեսավ, վոր «Գրանա-ռանել» հյուրանոցի առջև բազմաթիվ մարդիկ են խմբված: Հյուրանոցի դռան շեմքին վոստիկաններ եյին կանգնած և վոչ վոքի ներս չեղին թողնում:

Մի զարհուրելի բնագոյում գնցեց Ջաքարի ամբողջ հոգեթյունը: Նա կառքը կանգնեցնել ավելց հյուրանոցի առջև և ցած թռավ: — Ի՞նչ և պատահել, ի՞նչ, — հարցրեց:

— Հյուրանոցում մեկն անձնապաշտութուն և գործել, — պատասխանեցին նրան:

«Ջաղոնյանը» կայծակի արագությամբ անցավ Ջաքարի մօտով: Նա ճիշդ ամբողջ, առաջ անցավ և ուղեց ներս մտնել հյուրանոց, բայց վոստիկանները կտրեցին նրա ճանապարհը:

— Բժիշկ եմ, բժիշկ, — գոռաց նա վոստիկաններին վրա: Նրան ներս թողեցին:

Նա չիմացավ, թե ինչպես վերև վազեց սանդուխքով:

Հյուրանոցի բոլոր կեցողները՝ մարդիկ, կանայք, յերեխաները և բոլոր ծառաները խոնվում եյին միջանցքում: Անցնելու ճանապարհ չկար, բայց Ջաքարը կարողացավ անցնել և կանգ առավ Ջաղոնյանի սենյակի դռան առջև: Այստեղ ել վոստիկաններ եյին կանգնած, վորոնք չուղեցին նրան ներս թողնել, բայց նա դարձյալ գոռաց՝ «Բժիշկ եմ, բժիշկ» և նրան ներս թողին: Սենյակում վոստիկանատան մի քանի ստորին և բարձր պաշտոնյաներ կային, վորոնք արձանագրութուն եյին կազմում: Կային նաև մի քանի կողմնակի մարդիկ, վորոնց աջողվել եր ներս մտնել: Ջաքարն առաջ չկարողացավ գնալ: շանթահար կանգ առավ դռների մոտ:

Սենյակի մեջ տեղում հասակի վրա, յերեսն ի վեր ընկած եր Ջաղոնյանի դիակը: ուղիղ ճակատին ապրհանակի գնդակից մի զարհուրելի վերք եր բացված, վոր կարմրի և սևի յեր խփում: Նրա աչքերն ու բերանը բաց եյին: Թվում եր, թե ջանք և անում ամբողջ կրծքով շունչ քաշելու, բայց շունչը քարացած եր նրա թոքերում: Նրա դեմքը և սպիտակած ուլայած շապիկը (սյուրտուկն ու ժիլետը հանած եր) ամբողջապես թաթախված եյին արյան մեջ: Առաջ արյունը դուր եր կապել նրա տակ:

Ջաղոնյանի յեր նրան նայել:

Յեվ Ջաքարը զարհուրում եր: Այո, զարհուրում եր միայն...

Մեծան հետեյալ որը միայն իմացավ Զաղուհյանի անձն. — սպանութեան, լուրը և իմացավ վոչ թե Զաքարից, այլ տեղական լրագրներից, վորոնց մեջ տպված էին այդ անձնասպանութեան բոլոր մանրամասնութեանները, բացի պատճառից, վոր վոչ վոքի հայտնի չեր:

Ինչ զգաց արդոք Մեծան այդ լուրը կարգաւով:

Կան զրութեաններ, վորոնք զրէի չեն տանվում:

Նույն որը Մեծան քաղաքային պոստով հետեյալ նամակը ստացավ.

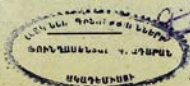
«Մեծա.

Հիշեմ ես, յերբ յես քեզ զգուշացնում էի յերկնային պատահաւից Դուքե անմիտ բան եր դա, բայց յերեւմե լինում են այնպիսի անմիտ բաներ, վորոնք խոր իմաստ են ունենում և վորոնց ամեն վոք չի կարող հասկանալ... Ճակատագիրն եր, թե մի ուրիշ բան, ստիպեց ինձ անել այն, ինչ վոր դեմ եր իմ հոգուս և հասկացողութեաններս... Ընդամ արդոք յես, թե վոչ, — ով դիտե, բայց յես այլ ևս չեյի կարող այս զրութեանը շարունակել... Ինչ յերջանկութեան պետք և լինել իմ յերջանկութեան, յերբ ամեն մի բոպե համոզված պետք և լինելի, վոր քեզ միշտ վրդովմունք, հուզմունք եմ պատճառում, վոր այդ յերջանկութեանը ձեռք և բերված ուրիշի թշվառութեամբ, մանավանդ, վոր այդ ուրիշը իմ ընկերն ե... Լավ մտածիր, Մեծա, այդ մասին, և հույս ունիմ, ինձ չես դատապարտի... Յես ավելի լավ համարեցի ինձ զոհել ուրիշի համար, քան թե ուրիշին ինձ համար: Մի քանի վայրկյանից յես կձգեմ այս աշխարհը և կմտնեմ անհայտութեան անվերջ աշխարհը... Լույսը նվազում և, խավարը չըջապատում և ինձ. մի վայրկյան ել — և յես իմ մարմնի ծանրութեանը այլ ևս չեմ զգար թողնում եմ յես այս աշխարհիս վրա այն, ինչ վոր ինձ և պատկանում... Մեծա, իմացիր, յես սերս չեմ զոհում, այլ — ինձ:

Ա. Զ. »

Այդ որը չե, բայց հետեյալ որը Մեծան ամբողջ ժամերով գլուխը դնում եր այդ նամակի վրա և ծանր, դառն, անմիտ թաւարտասուքներով վրդողում եր նրան:

1890 թ.

Ответ. редактор Е. Чаренц	Техред. Т. Хачванян
Сдано в набор 9/XII — 33 г. Подписано к печати 29/I — 34 г. Бумага 61 x 94 ¹ / ₁₆ Объем 10 ³ / ₄ п. л. В печ. л. 46 080 п. зн.	
Главный № В-41875	Зак. № 43
	Тираж 2.100

Тип. Госиздата ССР Армении. Москва, Армянский, 2.

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0402518

66
1384